LAISVĖS KOVŲ PĖDSAKAIS

Valstybės atkūrimo šimtmečio metais minime ir Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio (toliau – LLKS) ginkluotųjų pajėgų vado Adolfo Ramanausko-Vanago 100-ąsias gimimo metines. Kitais metais laukia dar dvi sukaktys: LLKS 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos – Lietuvos valstybės tęstinumą užtikrinančio dokumento – pasirašymo 70-metis ir LLKS prezidiumo pirmininko Jono Žemaičio-Vytauto 110-osios gimimo metinės.

Šia proga apie bendraminčių bendruomenę telkiančius naujus partizaninio karo tyrimus kalbamės su istorike, Lietuvos laisvės kovos įamžintojų sąjūdžio (toliau – LLKĮS) pirmininke dr. Aiste PETRAUSKIENE.

Šimtmečio Vasario 16-ąją, be kitų istorinių vietų, LLKĮS nariai ir jų bičiuliai tradiciškai aplankė ir Balandiškį (Radviliškio r.). 2018 m. Žilvino Montvydo nuotrauka.

Pirmiausia pora žodžių apie LLKĮS. Šis sambūris prisistato kaip pilietinė iniciatyva, jungianti akademinės bendruomenės narius, kraštotyrininkus, kūrėjus ir visus geros valios žmones, kurie puoselėja 1944–1953 m. Lietuvos partizaninio karo atminimą. Kaip jis susibūrė?

Šiandien, praėjus aštuoneriems metams, sakyčiau, simboliška, kad LLKĮS užuomazgos radosi 2010 m. vasario 16 d. būtent Balandiškyje. Vietoje, kuri po keleto metų mums tapo viena svarbiausių: sąjūdžio nariai kasmet ten vyksta Vasario 16-ąją, o rugpjūtį rengiamos pažintinės stovyklos jaunimui. 2010-aisiais visuomenininkai pasirūpino, kad virš griūvančios partizanų rėmėjų Sajų sodybos būtų pastatyta stoginė, įvyko gražus minėjimas. Tąkart ten susipažino istorikas Vykintas Vaitkevičius ir partizanų istorijos metraštininkas Romas Kaunietis. Po mėnesio, kovo 15 dieną, R. Kaunietis Vykintui patikėjo keturis dešimtmečius kauptą turtą – įrašų kasetes su laisvės kovotojų pasakojimais (iš viso 520 valandų autentiškų pasakojimų apie herojišką ir tragišką pokario istoriją; šiuo metu visi įrašai yra suskaitmeninti ir saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos institute[1]). Užsimezgė graži pažintis ir draugystė. Sakyčiau, būtent tada buvo įkurta sąjūdžio ugnelė.

Po metų, kovo 15 d., su Vykintu, Romu bei Mantu Lapeika vykome į Šiaulius kalbinti partizano Alfonso Daunio. Grįždami prisiminėme pažįstamus laisvės kovų puoselėtojus ir pasidžiaugėme, kad yra Lietuvoje žmonių, kurie ne už pinigus, bet iš idėjos dirba laisvės kovų atminimo išsaugojimo darbą, tik dažniausiai tai daro

1 Plačiau žr. *Romo Kauniečio laisvės kovų archyvas*. http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-05-24-romo-kauniecio-laisves-kovu-archyvas/45220 [žiūrėta 2018 07 30].

LLKĮS deklaraciją Vanagiškių kaimo palaukėje pasirašo ilgametis laisvės kovų metraštininkas Romas Kaunietis. 2011 m. Algimanto Stalilionio nuotrauka.

pavieniui ir tyliai. Taip kilo idėja juos suburti: susitikti, pasikalbėti ir pasidalinti patirtimi.

Tikriausiai gražiausi darbai visada gimsta ne popieriuje, o širdyse. Dar 2011 m. gegužę susirinkę į pirmąjį LLKĮS sąskrydį (jame po ilgų ginčų ir diskusijų buvo išsirinktas pavadinimas), jį, kaip asociaciją, įregistravome tik šių metų vasarį. Džiaugiamės, kad iš pradžių save išbandėme, patikrinome, ką galime, o ne skubėjome užsiregistruoti. Sąjūdžio veikla nė vienam iš mūsų nėra tiesioginis darbas, už kurį būtų mokamas atlyginimas, vis dėlto neskaičiuojame nei šiai veiklai „sugaišto“ laiko, nei skirtų lėšų. Suprantame, kad tai yra tik maža dalelė to, ką galime nuveikti, atsidėkodami partizanams, ryšininkams, jų rėmėjams už tikėjimą Lietuva pačiomis sunkiausiomis akimirkomis.

Užsimenama, kad šio sąjūdžio nariai yra pasirašę deklaraciją? Kokia ji?

Pirmasis mūsų sąskrydis įvyko sąjūdžio nario ir gero bičiulio Algimanto Stalilionio sodyboje Pakaušių kaime 2011 m. gegužės 14–15 d. Jame dalyvavo 26 asmenys iš visos Lietuvos, skaitėme pranešimus. Šis susibūrimas sutapo su Partizanų pagerbimo, kariuomenės ir visuomenės vienybės diena, tad tą dieną buvo priimta ir pasirašyta sąjūdžio deklaracija. Ją sudarė penki punktai, kuriais, visų pirma, apsibrėžėme, kokios mūsų vertybės, ko mes siekiame ir kokias ateities vizijas matome. Pabrėžėme, kad visas laisvės kovų palikimas yra vienodai reikšmingas ir privalo būti išsaugotas ateities kartoms; visi laisvės kovų istoriją menantys dokumentai priklauso lietuvių tautai ir turi būti laisvai prieinami; nutarėme, kad su sovietinėmis struktūromis bendradarbiavusių asmenų slėpimas prieštarauja lietuvių tautos ir valstybės interesams; kad partizaninio karo vietoms turi būti skiriamas valstybinis dėmesys; o pilietinis ugdymas turi užimti deramą vietą švietimo sistemoje. Pasirašyta deklaracija buvo išsiųsta svarbiausioms Lietuvos valstybės institucijoms.

Smagu prisiminti, kad susitikimo metu parengtą deklaraciją iškilmingai ėjome pasirašyti į gretimo kaimo pamiškę (už kelių šimtų metrų nuo A. Stalilionio sodybos), nes šis turėjo Vanagiškių vardą (partizaninio karo pradžioje laisvės kovotojai vadinti vanagais).

2010 m. į sąjūdį susibūrė, o šiandien jame yra oficialiai užsiregistravę skirtingų kartų žmonės. Sąjūdžio branduolį sudaro energingas jaunimas, studentija, o brandai ir gyvenimiškai patirčiai atstovauja vyresnieji, kaip antai Romas Kaunietis, Bronius

Mažylis, Valdas Striužas. Nepaisant amžiaus skirtumo mus visus vienija idėja ir tikslas puoselėti laisvės kovų atminimą. Tai jokiu būdu nereiškia, kad galvojame kaip vienas – daugelis turime savo tyrimų prieigas ir požiūrius, vis labiau išryškėja ir kartų skirtumai (dalis deklaraciją pasirašiusių žmonių iš mūsų būrio atskilo), bet nė vienas neabejojame, kad laisvės kovos yra be galo prasmingas Lietuvos istorijos puslapis, jaučiame tos kartos žmonėms, jų išgyvenimams begalinę pagarbą.

Lietuvos partizaninio karo atminimą puoselėjate keliais būdais – visų pirma, tęsdami jo tyrimus. Tai ir darbas su archyviniais dokumentais, ir partizanų karo vietų lauko tyrimai, ir tolesnis šio karo dalyvių, liudininkų pasakojimų fiksavimas...

LLKĮS turi veiklos gaires, bet ne ilgamečius planus, nuo kurių negalėtume nukrypti. Dažnai ne mes pasirenkame vietas, o jos pasirenka mus. Taip nutiko su pirmaisiais mūsų archeologiniais partizaninio karo vietos tyrimais Daugėliškių miške. 2010 m. pavasarį šiai vietai tiesiog reikėjo pagalbos. Džiaugėmės ir kaip gyvenimo dovaną priėmėme galimybę savo Sąjūdžio veiklą pradėti būtent tokiais tyrimais. Daugėliškės mus užaugino, sustiprino ir suteikė pasitikėjimo. Esame prisirišę prie mums brangių vietų, todėl kasmet liepos 22 dieną, menančią čia vykusius istorinius įvykius, į šią vietą sugrįžtame su naujais ir senais draugais (beje, šią dieną yra gimęs ir tyrimų vadovas Gediminas Petrauskas, Daugėliškių miško bunkerio tyrimams paėmęs savo pirmąjį archeologinį leidimą).

Mums svarbūs ir susitikimai su laisvės kovotojais: jaučiamės tęsiantys ilgametį laisvės kovų metraštininko Romo Kauniečio darbą. Man asmeniškai labai įsimintini buvo 2013 m., kai pradėjome Vyriausiosios partizanų vadovybės tyrimus. Tuomet kone kas savaitę lankėme laisvės kovotojus, dažniausiai partizanų ryšininkes (deja, dauguma jų jau iškeliavę anapilin), o jų rekomendacijos tiesė mums tolesnius kelius. Aplankius vieną ši teiraudavosi, ar jau buvome pas jos draugę. Gavę telefono numerį, ilgai nelaukę vėl išsiruošdavome į kelią. Įsimintini susitikimai su tuomet jau į dešimtą dešimtį įkopusiomis, tačiau šviesią atmintį išsaugojusiomis Vyriausiosios vadovybės ryšininkėmis Leonora Grigalavičiūte-Rubine, Rože Jankevičiūte-Žalnieriūniene, Elvyra Pliupelyte bei kitomis to meto didmoterėmis, kurių per keletą metų aplankėme kelias dešimtis. Kelias valandas be pertraukos trunkančio pokalbio metu paklausdavome, gal jos norinčios atsikvėpti, pailsėti, bet visos sutartinai sakydavo, kad ne, jos nepavargusios, nebent mes pavargome jų klausytis. Puikiai suprantame, kad gyvename ir tyrimus atliekame pereinamuoju laikotarpiu – laisvės kovotojai išeina, tad jaučiamės turėję išskirtinę galimybę pamatyti, pakalbinti, apkabinti mūsų tautos šviesiausiuosius ir jiems padėkoti.

Galima paminėti, kad sąjūdžio dalyviai surengė jau keletą kompleksinių partizaninio karo vietų tyrimų ekspedicijų. Be jau minėtų Daugėliškių miško (Raseinių r.) bunkerio ir partizanų žūties vietos tyrimų (2010 m., vad. G. Petrauskas, talkino V. Vaitkevičius), darbuotasi spėjamose Alytaus Šilo (Alytaus r.) partizanų palaikų užkasimo vietose (2011–2012 m., vad. L. Ivanovaitė ir G. Petrauskas); atlikti Lietuvos partizanų ryšininkų ir rėmėjų Sajų sodybos Balandiškyje

Daugėliškių miško bunkerio tyrimų akimirka. 2010 m. Vykinto Vaitkevičiaus nuotrauka.

V. Vaitkevičius kalbina Vyriausiosios partizanų vadovybės ryšininkę Leonorą Grigalavičiūtę-Rubinę Jūrmaloje. Paleista iš lagerio ji negavo leidimo gyventi Lietuvoje, šeimą sukūrė Latvijoje. Filmuoja Mantas Lapeika. 2013 m. A. Petrauskienės nuotrauka.

(Radviliškio r.) archeologiniai tyrimai (2012–2013 m., vad. G. Petrauskas, talkino V. Vaitkevičius); kasinėtos Pagrendos miško (Elektrėnų sav.) bunkerio ir partizanų žūties vietos (2013 m., vad. L. Ivanovaitė, talkinant G. Petrauskui), taip pat Blinstrubiškių miško (Raseinių r.) žeminės ir partizanų žūties vietos (2017 m., vad. G. Petrauskas).

Kiek plačiau norėtųsi paminėti Užpelkių miško (Radviliškio r.) kautynių ir partizanų žūties vietos tyrimus. Ši vieta svarbi ir išskirtinė dėl kelių priežasčių. Pirmiausia, čia žuvo du 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos signatarai – Petras Bartkus ir Bronius Liesis. Tai pakeitė tolesnę LLKS veiklos kryptį. Antra, likę gyvi kautynių liudininkai paliko išsamius kautynių aprašymus, o partizanų archyve buvo išsaugota Lauryno Mingėlo-Džiugo piešta jų schema. Nors ji ne kartą skelbta, tiksli kautynių vieta nebuvo žinoma, ir tik po keletą metų trukusių archyvinių ir archeologinių žvalgomųjų tyrimų galime pasakyti, kad tipinis atminimo ženklas buvo pastatytas už 2 km nuo tikrosios kautynių vietos. Taip pat galime įvardyti dviejų ten žuvusių ir dviejų sėkmingai iš kautynių pasitraukusių asmenų pavardes.

Atviro tipo stovyklą ir kautynių vietą pavyko surasti tik trečiaisiais paieškų metais, šį rezultatą lėmė gerai atlikti namų darbai. Surasti šaudmenys iš esmės patvirtino Džiugo pieštą kautynių schemą, o stovyklos centre buvo surastas ypatingas radinys – žiedas su Vyčiu.

Gera prisiminti praėjusiais metais jaunimo stovyklos „Laisvės kovų atmintis“ metu Užpelkių miško partizanų stovyklos vietoje į ąžuolą įkeltą Broniaus Mažylio išdrožtą rūpintojėlio skulptūrėlę (LLKS leido leidinį „Prie rymančio Rūpintojėlio“) su kalvio Rašido Sadrejevo nukalta saulute. Tąkart visai neplanuotai keletas stovyklos dalyvių vienas po kito deklamavo eiles, dainavo dainas. Argi gali būti kas nors prasmingesnio?!

Kitas jūsų veiklos baras – dalinimasis sukauptomis žiniomis ne tik tarpusavyje, bet ir su skirtingų regionų žmonėmis, jaunimu, vaikais...

Svarbiu LLKĮS veiklos baru laikyčiau nuo 2012 m. Lietuvos partizanų ryšininkų ir rėmėjų Sąjų sodyboje Balandiškyje (Radviliškio r.) rengiamas vasaros stovyklas „Laisvės kovų atmintis“. Šįmet stovyklautojai iš visos Lietuvos bursis jau septintąjį kartą, kad kartu su istorikais ir archeologais mokytųsi pažinti laisvės kovų paveldą, kad pajustų bendraminčių bendrystės svarbą ir galią. Teigiami stovyklos dalyvių atsiliepimai, sugrįžimas į ją ir kitais metais rodo, kad viskas klostosi sėkmingai. Ir dar norėčiau pasakyti, kad mūsų jaunimas yra puikus. Jie nori žinių, jiems reikia

pajusti ir asmeniškai išgyventi laisvės kovų istoriją. O jei jaunimui kažkas neįdomu, gal tiesiog kalbame ne jų kalba? Juk negalime pykti, jeigu jiems nuobodoka kelias valandas stovėti prie paminklo ir klausytis nesibaigiančių kalbų. Tačiau jie išties noriai dainuoja partizanų dainas, su didžiausia pagarba žvelgia į dar gyvus, stovyklos metu kalbinamus laisvės kovotojus. Kas žino – jei prireiktų, gal jie taptų naujaisiais, XXI amžiaus, mūsų tautos herojais?

Per metus įvairiose Lietuvos vietose skaitome viešas paskaitas, susitinkame tiek su politiniais kaliniais, tiek su jaunimu. Jau minėjau kasmet vykstančius LLKĮS sąskrydžius. Nuo 2011 m. jie rengiami antrąjį gegužės savaitgalį. Esame sulaukę klausimų, kodėl jie vyksta ne Vilniuje, jei daugelis jų dalyvių šiuo metu gyvena sostinėje. Nuo pat pirmųjų sąjūdžio sąskrydžių sąmoningai apsisprendėme vykti į vietas, kuriose okupacijos metais bent širdyse ir mintyse buvo išsaugota laisva Lietuva. Juk ne Vilniuje vyko partizaninis karas... Kaip jau minėta, pirmasis sąskrydis vyko Pakaušių kaime (Panevėžio r.). Antrasis, trečiasis, ketvirtasis ir penktasis sąskrydžiai įvyko Paberžėje, 1863 m. sukilimo muziejuje (Kėdainių r.), šeštasis – Tytuvėnų regioninio parko direkcijoje (Kelmės r.), septintasis – Laisvės kovų istorijos muziejuje Obeliuose (Rokiškio r.), aštuntasis – gimtajame ilgamečio laisvės kovų istorijos puoselėtojo Broniaus Kašelionio Krikštonių kaime (Lazdijų r.).

Jau tradicija tapo, kad pirmąją sąskrydžio dieną klausomasi pranešimų, jie aptariami, rengiama diskusija ir vakaronė; o antrąją – lankomos partizaninio karo vietos. Nors tai LLKĮS narių sąskrydis, kasmet kviečiame į jį atvykti vietos bendruomenės narius bei kitus mūsų veiklai neabejingus žmones.

Esi apgynusi disertaciją „Partizaninio karo vietos: įamžinimas ir įpaveldinimas nepriklausomoje Lietuvoje“, kurioje buvo suformuluotos kelios esminės nuostatos, skatinančios į pokario partizaninį karą pažvelgti naujai.

Mano disertacijos tema atsirado dar bakalauro studijų metu tyrinėjant Daugėliškių miško bunkerį. Apgynusi disertaciją dažnai išgirstu aplinkinių pastabų, kad dabar jau viską žinau apie partizaninį karą. Deja, toli gražu ne viską! Šiandien žinau išties nemažai, tačiau man pačiai kur kas svarbiau, kad atradau sau atsakymus į svarbiausius ir pamatinius klausimus, kas ta laisvės kova.

Lietuvos partizanų pogrindžio valstybės samprata nauja, neretai gluminanti, kelianti daugybę klausimų ir abejonių, tačiau jos kyla tik dėl

Archeologinių žvalgymų metu Užpelkių miško kautynių vietoje jaunimo stovyklos „Laisvės kovų atmintis“ dalyviai surado itin retą partizanų žiedą su Vyčiu. 2016 m. Gedimino Petrausko nuotrauka.

to, kad partizaninio karo giliausia prasme vis dar nepažįstame. Trumpai pažvelkime, koks buvo mūsų santykis su laisvės kovomis ištisus dešimtmečius. Sovietinė sistema paliko siaubingą ideologinę propagandą, kurios padariniai, laimei, jau sparčiai nyksta. Atgavus nepriklausomybę atsivėrė buvę saugumo struktūrų dokumentai, žmonės galėjo susipažinti su laisvės kovos dalyvių baudžiamosiomis bylomis, agentūrinėse bylose sekti išdavysčių ir gerai apgalvotų agentų smogikų operacijų eigą, operatyvinėse bylose rinkti duomenis apie įvykusias operacijas. Bet kad ir kaip stengiamės atsiriboti nuo sovietinės propagandos, turime sutikti, kad tą krauju rašytą „istoriją“ užrašė mūsų priešai. Gavę į rankas uždraustą vaisių, patys patekome į spąstus ir savo laisvės kovų istoriją ėmėme rašyti, remdamiesi jų dokumentais. Užbėgdama už akių noriu pasakyti, kad tie dokumentai yra be galo svarbūs, jų reikšmės neneigiu, pati labai daug laiko praleidžiu Lietuvos ypatingajame archyve, bet jie ne patys svarbiausi.

Santykį su partizanų valstybe užčiuopiau tuomet, kai ėmiau skaityti laisvės kovotojų dokumentus. Ne pavienius, ne jų ištraukas, o žvelgti į juos kaip į visumą. Nors jie būtų parašyti ir pačia taisyklingiausia lietuvių kalba, juos perskaityti šimtą kartų sunkiau nei rusų kalba, net ranka rašytus sovietinius dokumentus. Nes partizanų dokumentai dažniausiai šifruoti, juose daug užuominų, tik puse lūpų pasakytų žodžių, kuriuos gali suprasti, tik atlikęs didžiausią tyrimą.

Partizanų valstybės istorija – tai partizanų vadovybės pasakojimas. Apie jį duomenų mums nepaliko nei saugumo struktūrų vestos bylos,

Pilietinės jaunimo stovyklos „Laisvės kovų atmintis“ dalyviai prie tik ką nuo suvirtusių medžių ir šakų išvalyto partizanų bunkerio. Prie jo surastas Vilniui vaduoti sąjungos ženklelis – aiškus kovotojų ryšys su laisva tarpukario Lietuva. 2017 m. G. Petrausko nuotrauka.

kuriose visi partizanai pateko į tą pačią „bandito“ kategoriją, nei nepriklausomybės sulaukę laisvės kovotojai. Deja, bet kone visi LLKS signatarai, sričių, apygardų ir net rinktinių vadai žuvo.

Tiems, kam sunku suprasti, ką turiu omenyje, partizanų valstybę siūlau palyginti su šiandienine Lietuva. Juk jei bandytume parašyti savo valstybės istoriją, remdamiesi tik apklausomis gatvėse ar analizuodami forumuose (ypač nedraugiškų šalių) vykstančius pokalbius, neapčiuoptume tikrovės. Mums neišvengiamai reikėtų susipažinti ir su Konstitucija, įstatymais, įvairiais reglamentais. Taip ir su partizaninio karo istorija. Jau beveik trisdešimt metų gyvename nepriklausomoje Lietuvoje, tad ji jau privalo būti rašoma remiantis kruopščiai kauptais ir saugotais partizanų dokumentais. Daugelis mūsų nė nenumano, kokio masto lobyną turime visai šalia[2].

Po Atgimimo įsibėgėjo ne tik partizanų istorijos tyrimai, bet ir jų atminties vietų įpaminklinimo darbai. Ar galėtum bendrais bruožais nusakyti, kaip, kieno iniciatyva šios vietos buvo žymimos?

Tai, kas vyko Atgimimo metais, – tikras fenomenas. Manau, nesuklysiu jį palyginusi su išsiveržusiu ugnikalniu, kuris kelis dešimtmečius laukė savo valandos iššauti. Žuvusiųjų palaikų paieškos, istorinių vietų fiksavimas, jų ženklinimas įvairiais atminimo ženklais, bunkerių atstatinėjimas apėmė visą Lietuvą. Verta pastebėti, kad valstybės institucijos tuomet sekė paskui privačias iniciatyvas. Tik gerokai vėliau buvo patvirtinti atitinkami įsakymai ar įstatymai.

Šiandien pažvelgus į tą pirmųjų nepriklausomybės metų laikotarpį galima nuoširdžiai pasidžiaugti, kad kone kiekvienas Lietuvos kraštas turėjo savo laisvės kovų atminties puoselėtojus. Vieni rinko sakytinę istoriją, kiti ieškojo vietų, treti rūpinosi jų įamžinimu. Dauguma jų šiandien jau garbaus amžiaus arba iškeliavę anapilin, tačiau jų nuveikti darbai neturi senaties. Nors keletą jų norisi paminėti ir prisiminti: Vytautas Juodsnukis, Aldona Vilutienė ir Justinas Sajauskas savo jėgas skyrė Suvalkijos partizanams, Bronius Kašelionis – Dainavai, Balys Juodzevičius – Utenos kraštui, Antanas Šimėnas – Panevėžiui, Alfonsas Beresnevičius – vidurio Žemaitijai, Dionyzas Varkalis – Klaipėdos, Šilutės kraštui, ką ir kalbėti apie didžiulį Romo Kauniečio indėlį.

Aktyviai įsijungė ir jų jaunesni, bet šiandien jau didelę patirtį sukaupę kolegos: Laimonas Abarius, Valdas Striužas, Gintaras Vaičiūnas. O kiek dar mano nepaminėtų, gražius ir prasmingus darbus be atlygio dirbančių žmonių buvo ir yra!

2 Išsamiau apie laisvės kovų istorijos šaltinius, jų pobūdį ir teikiamas galimybes žr. A. Petrauskienė, V. Vaitkevičius. (Ne)parašyta 1944–1953 m. Lietuvos partizaninio karo istorija. Iš: *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, 2017, Nr. 1 (19), p. 72–79; A. Petrauskienė, V. Vaitkevičius. (At)kuriant partizanų archyvą. Iš: *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, 2017, Nr. 2 (20), p. 58–65; A. Petrauskienė, V. Vaitkevičius. Atrandant partizanų karo paveldą. Iš: *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, 2017, Nr. 3 (21), p. 62–71.

Disertacijoje esi pasiūliusi naują partizaninio karo įamžinimo strategiją. Kokia jos esmė?

Teisingiau būtų sakyti: ne pasiūliau naują, o grąžinau prie pirminės idėjos. Pagrindinis dalykas, ko pasigedau, išnagrinėjusi valstybės institucijų įamžinimo ir įpaveldinimo politiką, tai dėmesys tikrosioms istorinėms vietoms. Po įvykusių kautynių ir žūčių likę gyvi laisvės kovotojai, jų ryšininkai, rėmėjai arba artimieji neretai stengdavosi tose vietose palikti ženklą: įrėžti medyje datą ar kryžių, pastatyti akmenį, pasodinti medelius. Okupacijos metais tikrosios vietos buvo saugomos, kuriant simbolių kalbą ir tikintis, kad, susigrąžinus laisvę, tie slapti žymenys padės šias vietas atrasti ir iškelti į viešumą. Būtent todėl Atgimimo metais dar gyvi laisvės kovotojai aktyviai ieškojo tikrųjų žūties bei kautynių vietų ir bunkerių. Ir tik vėliau, į šią veiklą įsitraukus valstybės institucijoms, buvusi tvarka pasikeitė. Paminklai, neretai skirti išsyk visam kaimui, imti statyti pakelėse ir pamiškėse. Taip sumažėjo dėmesys tikrosioms istorinėms vietoms, o laisvės kovų pasakojime įvykiai iš esmės tapo beviečiai. Mūsų laisvės kovų žemėlapis ištuštėjo, nors iš tiesų jis kupinas istorijų ir pasakojimų. Šiandien tokį žemėlapį atkurti vis sudėtingiau, nes gyvų liudininkų labai sparčiai mažėja. Todėl nuoširdžiai džiaugiamės kiekvienu surastu bunkeriu, nustatytu ryšių punktu, išaiškintomis rėmėjų sodybomis. Juk tos vietos pasakoja apie žmones, kurie tikėjo laisva Lietuva ir jos atminimą saugojo žiauriausiomis okupacijos sąlygomis.

Tad raginčiau sugrįžti prie tos sampratos, kuria vadovavosi laisvės kovotojai. Nebūtina kiekvienoje partizaninio karo vietoje statyti paminklą, bet būtina ją įtraukti į mūsų laisvės kovų kraštovaizdį. Šiandien, skaitmeniniame amžiuje, tai padaryti išties nesudėtinga.

Nereikia jaudintis, kad mažiau pastatoma akmeninių ar betoninių paminklų, jaunoji karta jau dabar atranda įvairesnių atminimo įamžinimo formų. Nemažai dalykų jau perkeliama į virtualią erdvę, kuriami maršrutai, kviečiama į žygius. Man įsiminė susitikimo su kraštotyrininku Baliu Juodzevičiumi metu pasakyti žodžiai, kad paminklus statome dėl savęs, ne dėl žuvusių. Tad jaunosios kartos „paminklai“, skirti laisvės kovotojams, yra ir komiksų knygelės, filmai ir filmukai, dainos, žygiai. Priimkime tokias įamžinimo formas, pasitikėkime jaunimu ir stiprinkime jų tikėjimą savimi, nes čia slypi mūsų valstybės jėga ir tvirtybė.

1952 m. šioje vietoje žuvo partizanai, vyras ir žmona Zofija ir Feliksas Kokštai. Atgimimo metais artimieji pasodino medelius, pastatė atminimo paminklą. Šiandien ši vieta vidury dirbamų laukų. Stovyklos dalyvai ją sutvarkė, nupynė vainiką. 2017 m. G. Petrausko nuotrauka.

Partizanų dainos – neatsiejama stovyklos „Laisvės kovų atmintis“ dalis. Kol vieni žvalgo Užpelkių miško kautynių vietą metalo ieškikliais, kiti mišką pripildo laisvės kovotojų dainomis. 2017 m. G. Petrausko nuotrauka.

Tokią jaunimo veiklą įgalina žinios, juos pasiekiantis laisvės kovų pasakojimas. Sugrąžinsiu prie ankstesnio klausimo: per pastaruosius metus pati kelias dešimtis kartų skirtingoms auditorijoms visoje Lietuvoje esi kalbėjusi apie partizaninio karo tyrimus ir LLKĮS tikslus, darbus, atradimus. Ką patiri tose išvykose, kokio sulauki atsako?

Apgynusi disertaciją nutariau, kad tolesnė mano veikla bus dar labiau susijusi su plačiąja visuomene. Man kur kas didesnį įspūdį palieka susitikimai su vietos bendruomenėmis ir jaunais žmonėmis nei pranešimų skaitymas konferencijose. Ten daug formalumų, retai vyksta įdomios ir prasmingos diskusijos. O paprastų žmonių, ypač jaunų, aplinkoje gali sulaukti pačių netikėčiausių, pamąstyti priverčiančių klausimų. Ko verti vien susitikimai su mūsų mažaisiais, darželio ar pradinių klasių vaikais! Jų akys dega, širdys atviros. Taip, jie pasilieka tik mažą dalelę tos informacijos, kurią gauna, bet pažintis su laisvės istorija įvyksta, grūdas jau pasėtas.

Šiuo metu mano sūnėnas su įdomumu skaito Adolfo Ramanausko-Vanago prisiminimus. Rudenį jis eis į penktą klasę. Niekas jam tos knygos specialiai neįdavė, tiesiog pasiėmė iš lentynos. Rūtos Šepetys knygą „Tarp pilkų debesų“ atostogaudamas pas senelius perskaitė per keletą dienų. Kitas sūnėnas pirmoje klasėje iš mokytojos išgirdo apie kišeninius laikrodžius, kuriuos turėdavo dvarininkai, ir, pakėlęs ranką, mokytoją papildė, sakydamas, kad ir partizanai tokius turėjo. Ne kiekvieną kartą susitikę kalbamės su jais apie partizanus, bet nuoširdžiai džiaugiuosi, kad jie girdi, kas yra sakoma.

Su kolega Dariumi Juodžiu šių metų Vasario 16-osios išvakarėse nuėjome susitikti su Gabijos gimnazijos ketvirtokais ir išgirdome į klausimus, kas yra partizanai, kur jie gyveno, kas yra valstybė ir jos pilietis, nuoširdžiai atsakinėjančius vaikus. Tai mūsų ateitis – graži ir šviesi!

Kiekvienas susitikimas ir paskaita vis skirtingi. Gali būti kalbama panašiomis temomis, bet daug lemia auditorija ir tai, kokią nuotaiką pavyksta sukurti. Geri atsiliepimai po paskaitų išties įkvepia, tuomet jaučiu, kad viskas gerai, žmonės girdi, ką noriu pasakyti. Neretai nuvažiavusi į vieną renginį sulaukiu kelių kvietimų atvykti ir į kitus. Taip pat dažnai po paskaitų prieina žmonės ir sako, kad žino vieną ar kitą bunkerį. Deja, bet aš neturiu galimybių nuvykti visų jų užfiksuoti. Todėl labai gaila, kad vis dar neturime atviros, lengvai pildomos duomenų bazės, kurioje galėtų įrašą palikti kiekvienas norintis.

Jūsų sąjūdžio narių tyrimai, jų išvados virsta straipsniais ir knygomis. Įspūdinga prieš metus išleista mokslo studija „Partizanų bunkeris Daugėliškių miške“[3], kurioje skelbiamas išsamus istorinis tyrimas, archeologinių kasinėjimų ataskaita ir radinių katalogas, atrasto partizanų archyvo aprašas, sakytinės istorijos tekstai ir kt. Kokie tolesni planai?

Jau anksčiau pajutome komandinio darbo galią. Būrelis bendraminčių mokslininkų visada padarys daug daugiau ir kokybiškiau nei vienas. Geriausias pavyzdys – Daugėliškių miško bunkerio tyrimai ir pasirodžiusi knyga. Visi turėjome savo darbelius, o juos atlikę, sudėjome į bendrą puodą. Tuomet tariamės, diskutuojame, kartais vieni kitus patiksliname. Jei pritrūksta duomenų, ieškome jų dar ir dar, kad tyrimas būtų kuo išsamesnis ir tikslesnis. Jei pritrūksta žinių, kreipiamės į kolegas, specialistus pagalbos.

Laisvės kovų tyrimai mūsų nepaleidžia, o gal mes jų nepaleidžiame. Artimiausias ir didžiausias sąjūdžio laukiantis iššūkis – projektas (aš jį labiau mėgstu vadinti idėja) „Partizanų Lietuva“. Su juo bus susiję daugelis kitų veiklų. Jau yra parengtas ir rugsėjį keliautojus pasieks „Kelionių vadovas“ su 12 maršrutų, kurie primins partizanų vadų kelionę į 1949 m. vasario susitikimą. Drąsiai galiu teigti, kad pirmą kartą buvo atliktas toks išsamus istorinis tyrimas, surastos ir nustatytos vietos, kuriose lankėsi į susitikimą keliaujantys vadai. Nuoširdžiai dėkojame kiekvienam, kuris teikė naudingos ir vertingos informacijos.

Mums taip pat labai rūpi tyrimų ir partizaninio karo istorijos sklaida užsienyje. Šiais metais turėtų pasirodyti bent du straipsniai britų ir amerikiečių leidiniuose. Tyrimus Užpelkių miško kautynių vietoje rugsėjo pabaigoje Gediminas Petrauskas pristatys JAV vyksiančioje 10-ojoje konfliktų archeologijos konferencijoje.

Smagu, kad gražių idėjų turi ir mūsų jaunieji sąjūdžio nariai. Galiu pasidžiaugti, kad šių metų liepos 6 d. buvo įamžintas Gegužinės (Kaišiadorių r.) Viešpaties apreiškimo Švč. Mergelei Marijai bažnyčios kunigo Stepono Rudžionio, slapyvardžiu Vėjas, atminimas. 1945–1946 m. pradžioje bažnyčioje Didžiosios Kovos apygardos štabas su kunigo žinia turėjo įsirengęs slėptuvę. Prie bažnyčios pastatytas informacinis stendas, pasodintas dvigubo kryžiaus formos rūtų darželis. Ši graži iniciatyva priklauso jaunajai sąjūdžio narei, kilusiai iš Kaišiadorių krašto, o šiuo metu studijuojančiai VU Istorijos fakultete Rugilei Grendaitei.

Minėdamas valstybės šimtmetį LLKĮS pakvietė pakartoti Lietuvos partizanų vadų kelionę į istorinį 1949-ųjų susitikimą. Šio žygio idėja brendo ne vienus metus?

Jau trumpai užsiminiau apie idėją „Partizanų Lietuva“. Simboliška, kad ji gimė 2017 m. po audringos ir įkvepiančios Vykinto Vaitkevičiaus kalbos Obeliuose vykusiame LLKĮS sąskrydyje. Žodis ne žvirblis, išskrido – nepagausi, sako senolių išmintis. Visai netrukus išsikalbėjome su Pėsčiųjų žygių asociacijos prezidentu Vidmantu Geniu, jis taip pat kėlė idėją pakartoti vadų kelionę į susitikimą. Suvieniję jėgas ir turimą patirtį, ėmėmės darbo. Džiaugiamės, kad atsirado daug žmonių ir įstaigų, norinčių ir galinčių įvairiomis formomis prisidėti. Projektas, deja, neremiamas valstybinių fondų (dauguma teiktų paraiškų buvo atmestos), bet tai nesumažino mūsų ūpo. Juk ir partizanams paramą teikė žmonės, o ne valstybė.

Neslepiame, kad mums tai tikrų tikriausias iššūkis, bet kartu ir galimybė dar labiau, dar tvirčiau įsikibti į savąją žemę, sustiprinti ir išplėsti bendraminčių ratą.

Šiame lauke nesate vieni, man pasirodė, kad pastaraisiais metais vyksta savotiškas pakilimas: skirtingose Lietuvos vietose rengiami nedideli žygiai partizanų takais. Ar jauti tokias tendencijas?

Mes ateiname į jau gana gražias tradicijas turinčią, žygius įvairiomis formomis puoselėjančią bendruomenę. Pavyzdžiui, man žinomas pirmasis žygis partizanų takais įvyko 1993 m. sausį. Į jį pakvietė Dzūkijos nacionalinio parko darbuotojas, kraštotyrininkas Henrikas Gudavičius, siekdamas pagerbti vado Juozo Vitkaus-Kazimieraičio ir kitų laisvės kovotojų atminimą.

Šiandien aktyviausia šioje srityje Pėsčiųjų žygių asociacija. 2009 m. jie surengė pirmąjį žygį, skirtą Kęstučio apygardos partizanams, kuris tapo tradiciniu. Praėjus dešimčiai metų tokių žygių gausa visoje Lietuvoje išties džiugina, o dar labiau stebina augantis dalyvių skaičius, neretai pasiekiantis ir kelis tūkstančius keliautojų.

Apskritai norisi pasidžiaugti, kad laisvės kovų tema tampa vis patrauklesnė jaunajai kartai. Tai pirmieji ryškūs požymiai, kad mūsų tauta sveiksta, nors ir pamažu, bet sėkmingai vaduojasi iš sovietinės okupacijos giluminių gniaužtų. Nemažai daliai jaunimo partizaninis karas įdomus ir patrauklus tampa ne dėl to, kad tai jų

3 Aistė Petrauskienė, Gediminas Petrauskas, Vykintas Vaitkevičius. *Partizanų bunkeris Daugėliškių miške*: kompleksinių tyrimų studija ir šaltiniai. [Raseiniai]: Raseinių krašto istorijos muziejus, 2017, 248 p.

Jaunimas noriai klausosi, vėliau ir patys klausinėja partizaninio karo metus menančius žmones. Nuotraukoje susitikimas su Lenartuvos kaimo (Radviliškio r.) senbuviu Jonu Urbonavičiumi. 2017 m. A. Petrauskienės nuotrauka.

asmeninė šeimos istorija, o todėl, kad tai garbinga ir įkvepianti tautos praeitis.

Pabaigai priminsiu Tavo rengtos parodos apie Kaišiadorių krašto partizanus ir jos katalogo pavadinimą – „Laisvės kova laimėta! Kaišiadorių krašto partizanų istorija“[4]. Ar galėtum pakomentuoti juo tvirtinamą iš esmės naują santykį su herojiška ir tuo pat metu tragiška praeitimi?

Pavadinimas parodai, o vėliau jos pagrindu parengtam katalogui atėjo kaip jausmas ir žinojimas vienu metu. Mano nuomone, būtent taip šiandien turėtume vertinti partizaninio karo istoriją. Vien tai, kad mes šiandien apie ją laisvai kalbamės, dėl jos viešai ginčijamės, garsiai reiškiame asmeninę nuomonę, rodo, kad kova išties laimėta. Taip, fiziškai ji buvo nuslopinta, bet argi mirtis, kupina prasmės, yra kažko pabaiga? Juk Lionginas Baliukevičius-Dzūkas savo dienoraštyje rašė: „Na ir kas gi mus nugalės, jei mes mirti nebijom, jeigu mes nugalėjome mirtį?!“ Keletą dešimtmečių sklido sovietinė propaganda apie nugalėtus partizanus. Su ja, deja, užaugo viena karta. Tačiau šiandien auga kita – laisvos Lietuvos karta, kuri drąsiai stojo ginti laisvės kovotojų atminimo, kai jis buvo viešai puolamas.

Svarbiausia pabrėžti, kad partizanai, susivieniję į Lietuvos laisvės kovos sąjūdį ir 1949 m. vasario 16 d. paskelbę Deklaraciją, kad vienintelė okupuotos Lietuvos teisėta valdžia yra būtent jie, politinę pergalę pasiekė visiems laikams. Tai 1999 m. pripažino ir įteisino Lietuvos Respublikos Seimas. Būtent tai ir turėtume švęsti kitų metų vasarį. Turėtume skaityti ir išgirsti vilties ir tikėjimo kupinas vadų susitikimų metu pasakytas kalbas. Būtent jiems, aštuoniems didžiavyriams, turėtume triskart garsiai sušukti jų taip mėgstamą „Valio!“

Parengė Saulė Matulevičienė

ON THE TRAIL OF THE FIGHT FOR FREEDOM

The chairwoman of the recently-founded *Lietuvos Laisves Kovos Įamžintojų Sąjūdis*, historian Dr Aiste PETRAUSKIENE, talks about new research into the partisan wars, which are bringing together a community of like-minded people. Under much youthful initiative, the 1944–1953 partisan war is memorialised: complex expeditions to study locations of partisan battles are carried out, as well as archaeological digs, research into oral history, information located in KGB archive files and partisan archives (on participants of the resistance) is systematised, books and articles are prepared, and public lectures are given. A youth summer camp, '*Laisvės kovų atmintis*' (Memories of the fight for freedom) and academic gatherings are organised. These are all public initiatives to which the members of the movement dedicate their time and funds.

4 *Laisvės kova laimėta! Kaišiadorių krašto partizanų istorija.* Parodos katalogas. Sudarė Aistė Petrauskienė. [Kaišiadorys]: Kaišiadorių muziejus, 2015, 56 p., 169 iliustr.

LIETUVOS PARTIZANŲ TAPATYBĖS DĖLIONĖ

Vykintas VAITKEVIČIUS

Straipsnyje pirmą kartą iš arčiau žvelgiama į 1944–1953 m. Lietuvos partizanų savivoką – kokia ir iš dalies kaip jų tapatybė buvo kuriama. Duomenų tam teikia dokumentai, laiškai, kai kurios baudžiamosios bylos, taip pat laisvės kovos dalyvių ir amžininkų prisiminimai. Atskaitos taškas – partizanų kolektyvinė (vanagai, žaliukai, žalgiriečiai, miškiniai arba giriniai, kovos broliai ir sesės, miško broliai) ir glaudžiai susijusi asmeninė tapatybė – pastarąją liudija slapyvardžiais tapę didžiųjų kunigaikščių vardai ir ypač dažnai – gamtos jėgų ir reiškinių, paukščių, žvėrių, augalų pavadinimai.

Nors prie partizanų asmenybių, gyvenimo ir kovos tyrėjai dar ne kartą grįš ateityje, šiandien galima padaryti pirmąsias svarbias išvadas: 1944–1949 m. daugelyje Lietuvos vietų vyravo partizanų savivardis „vanagai“, vienas į kitą jie tuo laikotarpiu ir vėliau kreipdavosi „broli“, „sese“ ir tarė naująjį vardą – slapyvardį. Tai buvo visiškai slapta miško brolija, kurios gyvenimas net giminėms iki šiol yra neatskleista paslaptis. Manoma, kad būtent tai šiuolaikinei visuomenei trukdo partizanus, arba miškinius, priimti kaip savus ir jų pasiaukojimą deramai įvertinti.

Reikšminiai žodžiai: 1944–1953 m. partizaninis karas, partizanai, tapatybė, vanagai, miškiniai.

Mažais, lėtais žingsniais į mūsų būtį ir istorinę tautos sąmonę grįžta partizanai. Sunku patikėti, kad per pastaruosius trisdešimt metų daugelis jų dar nesurado kelio namo, liko nežinomi ir neįvertinti. Praeis daug metų, kol nutils kalbos apie vienas ar kitas jų ydas. Tada šie kovotojai už Lietuvos laisvę ir visos tautos laimę stos į vieną gretą su didžiais kunigaikščiais ir karžygiais.

Be priešo propagandos, kuri įsišaknijo, remiantis Bernardo Gailiaus tyrimais, atkakliai plaunant Lietuvos gyventojų smegenis (Gailius 2006: 196–200), yra ir daugiau priežasčių, kurios visuomenę varžo ir iki šiol neleidžia į miškinius žvelgti kaip į mūsiškius, savus. Pirma, ne visi nori tapatintis su kariais – ginkluotais kovotojais; antra, sunkumus dažnai kuria asmeninės arba iš tėvų ir senelių paveldėtos nuoskaudos. Trečia, išėjusieji į mišką paliko savo šeimas ir neatpažįstamai pakeitė tapatybę. Straipsnyje į miškinius žvelgiama būtent taip ir pirmą kartą siekiama išryškinti giliąsias atskirties nuo artimųjų aplinkybes bei pasekmes.

Okupantai ir kolaborantai dešimtmečiais menkino partizanų kovą, o šiandienos visuomenei dėl psichologinių priežasčių dažnai sunku priimti miškinius iš už savojo pasaulio ir žinojimo ribų. Remdamasis asmenine susitikimų ir pokalbių su laisvės kovos dalyviais ir amžininkais patirtimi, taip pat prigimtinės lietuvių kultūros žiniomis, intuityviai pradėjau minėtų priežasčių ieškoti. Pirmosios tyrimų išvados, tikėkimės, suteiks peno istorikams ir sulauks atgarsio pilietinėje visuomenėje – pastaraisiais metais partizanų pasakojimas viešajame gyvenime užima ypač svarbią vietą.

KOLEKTYVINĖ PARTIZANŲ TAPATYBĖ

VANAGAI

Terminą „partizanas“ turi daugelis už laisvę kada nors kovojusių tautų. Teorizuodamas istorinius faktus politikos filosofas Karlas Šmitas (Carl Schmitt) primena, kad žodis „partizanas“ kilo iš taip pat skambančio vokiečių kalbos žodžio *Partei* „partija“ ir reiškia kovojančią, politiškai aktyvią partiją arba piliečių grupę. Anot jo, partizanams apibūdinti taikytini keturi kriterijai: nereguliarumas, mobilumas, politinis aktyvumas ir telūriškumas[1].

Partizanų veiklos nereguliarumas yra akivaizdus ir priešingas reguliariosios kariuomenės veikimui. Mobilumas reiškia, kad taktiniu požiūriu partizanai yra lengvai ginkluoti ir greitai judantys kariai. Atskyręs juos nuo kriminalinių karo meto nusikaltėlių, taip pat nuo menkai politiškai angažuotų karių profesionalų arba samdinių, K. Šmitas įvedė trečiąjį – politinio aktyvumo, kriterijų, kuris tapo kertiniu partizanų apibrėžimo akmeniu. Telūriškumas nusako partizanų ryšį su jų veikimo vieta (paprastai tėviške, gimtuoju kraštu) ir pabrėžia gynybines nuostatas. Partizanavimą K. Šmitas suvokė iš esmės kaip kraštutinį pilietiškumą – besąlygišką Tėvynės gynybą ginklu[2].

1944–1953 m. Lietuvos partizanams buvo būdingos trys K. Šmito išryškintos savybės: mobilumas, politinis aktyvumas ir telūriškumas. Jie taip pat siekė aiškaus tikslo – išvyti okupantus iš gimto krašto ir neketino veltis į revoliucinius karus su absoliučiu žmonijos priešu. Tačiau kariniu

1 Telūrinis (plg. *telūris*) – astr. susijęs su Žeme.

2 Išsamiau žr.: (Shmitt 2004: 9–14).

LLA vanagų Skirpsto būrio, veikusio Krakių valsčiuje (Kėdainių apskr.), vado Stasio Reinio-Algimanto raištis (1945 m.). LYA, f. K–1, ap. 58, b. 6495/3.

ir teisiniu požiūriu Lietuvos partizanai skyrėsi nuo vakariečių. Jie, kaip ir kovojantys lenkai, ukrainiečiai, dėvėjo uniformas, turėjo karinius laipsnius, leido statutus, mokėsi rikiuotės ir kita. Okupantas neigė užimtos Lietuvos valstybingumą, todėl partizanai ne tik siekė karinės pergalės, bet ir saugojo okupuotos šalies valstybingumą; pabrėžė, kad atstovauja valstybei ir vykdo jos tautos valią[3].

Minėtina, kad prisimindamas Adomo Urbonavičiaus-Siaubo (1925–1945) vadovaujamus Vindziulių (Elektrėnų sav.) partizanus ir trumpą buvimą jų gretose Pranas Binkulis šį dalinį vadino būtent partija – žaliukų partija:

> In mani jis cia vis āja ir āja, kad aš aicia, kad in jų vadovaujamų ton žaliukų partijon <...>. Inprašė, paėmiau ir nuajau. Ir aš tį pamačiau pas juos kokia tvarka: kap tik nuajau va cia, miškan, tai greit šautuvą man padavė rankosna ir paklupdė, prisiegų [=priesaiką] priimk, kad pereini mūs partijon, tuosna žaliukuosna.[4]

Tačiau toks Lietuvos partizanų vaizdavimas[5] yra labiau išimtis negu taisyklė. Jagėlonių miške tuo metu veikė Vilniaus apygardos 5-osios Lietuvos laisvės armijos apylinkės 4-ojo (Semeliškių) bataliono Antano Galinio-Juodosios Kaukės (?–1945) vadovaujamos kuopos partizanai, ir A. Urbonavičiaus „partija“ sietina būtent su Lietuvos laisvės armija (LLA). Tai buvo 1941 m. įkurta tautinė, karinė ir politinė organizacija[6], plačiai veikusi visoje Žemaitijoje, Aukštaitijoje, šiaurinėje Dzūkijos dalyje, sutrumpintai vadinta raidėmis LLA. (Šis trumpinys partizanų vanagų, o gal ir to meto civilių gyventojų kartais buvo skaitomas kaip Laisvos Lietuvos armija[7]).

1944 m. liepos 20 d., į Lietuvą sugrįžus bolševikams, Kazys Veverskis-Senis (1913–1944), be kita ko, paskelbė, kad jo vadovaujami LLA partizanai yra rikiuotei tinkami prisaikdinti savanoriai, kurie vadinami vanagais ir artimiausiu metu gausią specialius rankovių ženklus[8]. Tai galėjo būti tam tikri švarko rankovių antsiuvai, juodi (gedinčiųjų dėl Lietuvos okupacijos?) arba trispalviai raiščiai su valstybės simboliais ir (arba) atitinkamais užrašais.

Vanago (sutrumpintai rašyto – vng.) ir partizano vanago (sutrumpintai – PV) pavadinimai, be abejonės, susiję su laisvo, beribėmis dangaus platybėmis skriejančio kovingo paukščio vaizdiniu, tačiau tikslesnių duomenų trūksta ir konkrečių partizanų aiškinimų kol kas nerasta. Taip pat, kaip lietuvių tautosakoje, kai kuriuose partizaninio karo laikotarpio kūriniuose vanagus keitė sakalai arba arai, plg.:

> *Sveiki, narsieji broliai, žalieji sakalai / Kaip laikotės lig šiolei, juk matėmės seniai*[9]*;*
> *Jūs kaip arai kovon išėjot / Tėvynės kalnuotais laukais, / Į laisvę skynėt josios kelių, / Jį laistėt verdančiu krauju*. (Sušaudytos dainos 1990: 210)

Suvalkijoje, Tauro apygardoje, vanagų pavadinimas nepaplito. Iš Dzūkijos žinomi liudijimai,

3 Išsamiau žr.: (Gailius 2009: 245–250).

4 *P.* Pranas Binkulis, Petro, 95 m. iš Bajorų k., Kietaviškių sen., Elektrėnų sav. *U.* V. Vaitkevičius, 2015 08 03.

5 Plg.: „Bobos partijom lekia į uogas“ (Ėriškiai) arba „Buvo trys partijos kiaulių“ (Betygala) – LKŽe: partija.

6 Programą žr.: (*Laisvės kovos* 1996: 53–56).

7 1945 m. lapkričio 28 d. Vinco Rėklevičiaus (g. 1920 m., Užvarčių k., Josvainių valsč.) tardymo protokolas. Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA) f. K–1, ap. 58, b. P–10223, t. 1, l. 263 v.

8 Ten pat, p. 57.

9 *P.* Elena Zablockaitė-Karčiauskienė (partizanų ryšininkė Daina), 90 m., gyv. Užventyje, Kelmės r., kilusi iš Daukintiškių k., Kražių valsč. *U.* Žilvinas Montvydas, Aistė ir Gediminas Petrauskai, Ieva Šimanauskaitė, V. Vaitkevičius, 2018 04 15. Plg.: (Partizanų dainos 2009: 99–100 (tipas K1673).

kurie patvirtina, jog visuomenė vanagų pavadinimą suprato ir, esant reikalui, mokėjo paaiškinti gražia poetine kalba, plg.:

> O Dieve, koks būtų buvęs gyvenimas, jeigu nebūtų atsiradę tų laisvės drąsiųjų Vanagų, kurie išdrįso spjauti tironijai į veidą, sugebėjo iškilti iš pilkųjų žemės dulkių ir, pamynę savo asmeninę laimę po kojų, paaukoti save kitiems.[10]

Žemaitijoje ir iš dalies Aukštaitijoje bendrinis vanagų pavadinimas vyravo nuo 1944 m. liepos iki 1949 m. vasario[11], kai Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (LLKS) Tarybos prezidiumo posėdyje buvo pakeistas laisvės kovotojais – nauju Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio narių vardu. Naujosios organizacijos įstatai mini iš viso penkių rūšių laisvės kovotojus: partizanus, slapukus, kandidatus, talkininkus ir garbės laisvės kovotojus[12].

Partizaninio karo pradžiai būdinga, kad partizanų vanagų daliniai buvo vadinami ir vado, vienpavardžių kovotojų arba kaimo, kurio vyrai sudarė branduolį, vardais. Antai Betygalos valsčiuje, apie Dickaimį, veikęs skrajojantis LLA vanagų būrys[13] buvo padalytas į tris skyrius: Dapkių, Karašausko ir Tėvo (pastarajam vadovavo vyriausias amžiumi, 45-erių Pranas Bėčius (Beišys?) iš Dickaimio). Atskiros LLA apylinkės kuopai, vadovaujamai Liudo Dapkaus, be skrajojančio būrio, dar priklausė Kavaliausko, Pryšmantų[14] ir Burbiškių būriai[15].

Plg. vienam iš vanagų būrių Josvainių valsčiuje (Kėdainių apskr.) vadovavęs Bandžius-Barzda, tad jo kovotojai vadinti barzdočiais[16].

Kęstučio apygardos partizanai, veikę apie Batakius (ne vėliau kaip 1948 m. vasara). Iš apačios į viršų: Vladas Pečkauskas-Gegužiukas, Česlovas Remeikis-Česius, Jonas Nuobaras-Lyras (kairėje, kiti du neatpažinti) ir Pranas Kairys-Serbentas. Leono Laurinsko-Liūto nuotraukų rinkinys. Romo Kauniečio Laisvės kovos archyvo fototeka.

ŽALIUKAI

1945 m. gegužės 7 d. Dzūkų grupės štabo įsakymas patvirtina, kad vado slapyvardžiu vadinti partizanų dalinį buvo įprasta. Be to, įsakyme nuo partizanų yra atskirti žaliukai, ir jų veikimas iš esmės apribotas pasirengimu mobilizacijai, ryšių ir operacinių planų kūrimu, žvalgyba, ginklų ir šaudmenų rinkimu; žaliukai galintys tik trukdyti okupantui plėšti ir naikinti gyventojų turtą, vežti suimtuosius[17].

Šis liudijimas reikšmingas, nes parodo, kad visoje Lietuvoje paplitęs pavadinimas „žaliùkai“ pačios partizanų vadovybės Dzūkijoje buvo taikomas ne partizanams, o šalia jų veikusiems daliniams! Apibrėžta pastarųjų veikla (savarankiškai karinių operacijų nerengia, bet partizanams teikia visapusišką paramą) ir bendras istorinių žinių laukas rodo, kad kalbama apie didesnės gyvenimo

10 Ištrauka iš partizanus rėmusios mokytojos laiško, paskelbto 1947 m. Dainavos apygardos Merkio rinktinės partizanų laikraštyje. Žr.: (Gaškaitė-Žemaitienė 1998: 450).

11 LYA, f. K–5, ap. 1, b. 44, l. 46 (1947 m. gegužės 19 d. įsakas); f. K–5, ap. 1, b. 44, l. 68 (1948 m. sausio 9 d. raportas); f. K–5, ap. 1, b. 229, l. 10 (be datos; bendrųjų partizanų vanagų nuostatų projektas) ir kt.

12 Žr.: (*Laisvės kovos* 1996: 346). Plg.: „Organizaciniuose vienetuose LLA ir kitų organizacijų pavadinimų nebenaudoti. Naudoti LLKS. Taip pat vietoj vanagas (vng.) naudoti laisvės kovotojas partizanas (P).“ 1949 m. gegužės 12 d. Prisikėlimo apygardos vadas Leonardas Vilhelmas Grigonis-Užpalis laiške rašė Maironio rinktinės vadui P. Morkūnui (LYA, f. K–5, ap. 1, b. 44, l. 16).

13 *В общем вся наша группа назвала себя „Летичной“* – 1945 m. vasario 20 d. Prano Jasiukaičio (g. 1919 m., Noliečių k., Ariogalos valsč.) tardymo protokolas. LYA f. K–1, ap. 58, b. 34376/3, l. 11v.

14 Betygalos valsčiaus kaimo pavadinimas.

15 1945 m. vasario 22 d. Prano Jasiukaičio (g. 1919 m., Noliečių k., Ariogalos valsč.) tardymo protokolas. LYA f. K–1, ap. 58, b. 34376/3, l. 13.

16 1945 m. lapkričio 28 d. Vinco Rėklevičiaus tardymo protokolas, l. 263v. Taip pat žr.: (Kaunietis 2006: 746).

17 Išsamiau žr. (Laisvės kovos 1996: 81–82).

Vyčio apygardos partizanai, veikę apie Taujėnus. Trečias iš dešinės – Jonas Sinkevičius-Šermukšnis, kiti neatpažinti. Romo Kauniečio Laisvės kovos archyvo fototeka.

ir juo labiau karinės patirties neturinčių (dažnai nė neginkluotų) jaunuolių būrius, kurie prasidėjus antrajai bolševikinei okupacijai ir naujokų gaudymui į Raudonąją armiją išėjo į mišką.

Žaliukas yra giminingas žodžiams *žalus* (1) „stiprus, sveikas“, *žaliūkas* (2) „stiprus, sveikas žmogus, stipruolis, tvirtuolis“, (3) „kuris stiprus, petingas“[18] ir, be mažiausios abejonės, buvo taikomas jauniems, stipriems vyrukams, pabrėžiant jų amžiaus ir brandos tarpsnį, plg.: „Visai žalias žaliutelis, aštuoniolikos metų, su visais ejau miškan“ (Kazitiškis)[19]. Be to, šis žalumas – žinių ir patirties stoka[20] – gali būti bandomas sieti su žalia paletės spektro spalva. Svetimų kariuomenių karius, kitus jėgos struktūrų atstovus žmonės iš tikrųjų buvo įpratę vadinti pagal jų aprangos, skiriamųjų ženklų, rečiau – pagal skelbiamos ideologijos spalvą. Vien XX a. Lietuvos istorijoje būta juodašimčių (monarchistinės Rusijos organizacijos narių), raudonųjų (bolševikų partijos ir Raudonosios armijos), žaliakepurių (sovietinių pasienio pulkų karių), rudųjų (nacistinės Vokietijos ginkluotųjų pajėgų). Baltus raiščius turėjo 1941-ųjų birželio sukilėliai, vėlesniais nacių okupacijos metais – savisaugos būrių vyrai. Nežinoma, kad 1944–1945 m. į mišką su žalsvų atspalvių Lietuvos kariuomenės ir Šaulių sąjungos uniformomis išėjusius vyrus gyventojai būtų vadinę žaliais ar žaliaisiais, tačiau yra žinių, kad partizanai vanagai ankstyvuoju partizaninio karo laikotarpiu save vadinę žalgiriečiais[21].

Tardomas Petras Dumbinskas iš Deveikiškių k. (Krakių valsč., Kėdainių apskr.) kalbėjo, kad 1944 m. spalį šauliai, pavasarininkai bei kiti aplinkinių kaimų visuomenininkai išėjo į mišką ir, siekdami kovoti su okupacine valdžia, susivienijo į Žalgiriečių organizaciją[22]; anot Vinco Rėklevičiaus, Josvainių valsčiuje (Kėdainių apskr.) žalgiriečiais save vadinę būtent LLA nariai[23]. Šis pavadinimas gali būti siejamas ir su istorine karine pergale, ir su žalios girios vaizdiniu prigimtinėje kultūroje – jos nešėjai buvo ir Lietuvos partizanai. Iki 1948 m. spalio 5 d. Prisikėlimo apygardos Aušros rinktinės Turto rajono štabo Organizacinio skyriaus viršininkas Albertas Pumputis

18 LKŽe: žalus; žaliukas; žaliūkas.

19 LKŽe: žalias.

20 Plg.: „Vaikinas labai žalias – kur jam su seniais susilygint“ (Ėriškiai) arba „Kad jis vienam dalykui žalias, o kitam sudegęs“ (Vilkaviškis) (LKŽe: žalias).

21 Plg.: „Žaliosios girios gyventojai vadinos žalgirėnais“ (Daukantas 1993:19).

22 <...> *Скрылись в леса об'единившись в так называемую организацию „Жалгиречей“ (Зеленый лес)* – 1945 m. lapkričio 13 d. Petro Dumbinsko (g. 1911 m.) tardymo protokolas. LYA f. K–1, ap. 58, b. P–10223, t. 1, l. 158.

23 1945 m. lapkričio 28 d. Vinco Rėklevičiaus tardymo protokolas, l. 263v.

(1912–1951) turėjo slapyvardį Žalviris[24]; 1950 m. balandžio 25 d. paskutinį laišką legaliai gyvenančioms sesėms tik ką į Prisikėlimo apygardos Lietuvos Žaliosios rinktinės vado pareigas paskirtas Kostas Kudokas-Diemedis baigė tokiais žodžiais: „Pasilikit laimingi ir sveiki. Išbučiuokit nuo manęs visus artimuosius, pažįstamus, kurie yra to verti. Aš vėl pasilieku žengti audrų keliais. Diemedis. Žalia giria“ (Meškauskas 1996: 36).

Nuo XX a. pradžios lietuvių autorių tekstuose pasitaikydavo ir vokiškas Žalgirio mūšio pavadinimas „Tanenbergas“ arba jo vertimas į lietuvių kalbą „Eglėkalnis“. Tačiau ilgainiui įsivyravo lenkiškoji versija „Griunvaldas“ ir vertinys „Žalgiris“[25]. Nuo 1940 m. birželio pradėtoje leisti lietuvių rezistencinėje spaudoje kolektyvinės atminties vaizdinių iš esmės nebuvo, Žalgirio mūšio vaizdinys išnirdavo labai retai. Tačiau nuo pirmosios Antrojo pasaulinio karo dienos jis buvo pasitelktas Lietuvos komunistų partijos (b) Centro komiteto antinacinės propagandos – centrinės Sovietų Sąjungos valdžios plėtojamo ideologinio diskurso dalies – reikmėms. Pavyzdžiui, nuo 1943 m. rudens veikiančio raudonųjų partizanų junginio „Žalgiris“ vadovybė į vokiečių pusėje tarnaujančius lietuvius karius kreipėsi tokiais žodžiais: „Per amžius grobikas vokietis stengėsi pavergti mūsų mažą, bet stiprią lietuvių tautą, tačiau mūsų bočiai ir seneliai negailėjo savo kraujo, apgynė brangiąją mūsų tėvynę Lietuvą...“ (Mačiulis, Petrauskas, Staliūnas. 2012: 124–125).

Didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ duomenys ir lauko tyrimų patirtis rodo, kad miškas prigimtinėje kultūroje neretai skirstomas ir vadinamas pagal spalvą, šviesumą. Baltmiškyje augą baltžieviai lapuočiai: beržai, klevai, alksniai, uosiai, liepos; o spygliuočių miškas esąs juodmiškis. 1906 m. miškininkas Povilas Matulionis jau vartojo žodį „žalgirė“: „Nuspręsta ugdyti mišrus eglynas su ąžuolu, beržu, uosiu, t. y. tikroji žalgirė“[26]. Posakis „Baltasai miškas žiemą miega, o žalgiris amžinai žaliuoja“[27] patvirtintų, kad žalgiriu galėjo būti vadinami eglynai, kurių tankmėse partizanai dažnai ir buvodavo.

1840 m. topografiniame žemėlapyje (M 1: 126 000) Žalgirių kaimas (Skuodo sen. ir r.) yra vadinamas Žaliagirių užusieniu (*З. Жалогиры*). Tačiau dauguma Lietuvos kaimų ir miškų žalgiriu arba žalgiriais pradėti vadinti XX a. pirmoje pusėje, per žemės reformą. Pavyzdžiui, vietoj išparceliuoto Aleniškių dvaro Stačiūnų valsčiuje (Šiaulių apskr.), atsirado Žalgirių kaimas, tuo pat metu vietoj Čižiūnų dvaro Alvito valsčiuje (Vilkaviškio apskr.) – Žvangučių kaimas, o vietoj Gustonių dvaro Naujamiesčio valsčiuje (Panevėžio apskr.) – Algirdiškių kaimas (Vyr. Žin. 1926).

Nė menkiausios abejonės nekelia idealus miško – žalios girios – vaizdinys lietuvių pasaulėjautoje ir kultūroje. Žalia giria vyrauja senosiose dainose (karinių-istorinių dainų tipai 122, 133, 164, 356, 400 ir daugelis kitų)[28], vis dar daug jos raiškų ir šiuolaikiniame gyvenime. Tačiau atsirandant naujiems žalios girios pavidalams, o neretai ir naujoms jos reikšmėms, atskirti žalią girią nuo istorinio Žalgirio mūšio, „Žalgirio“ krepšinio komandos ir daugelio kitų žalgirių ne visada lengva[29].

MIŠKINIAI

Nuo partizaninio karo pradžios partizanai save vadino vanagais arba partizanais vanagais, o „žaliukas“ turėjo siaurą ir tiksliai nustatytą vartojimo lauką, todėl buvo tariamas retai. Tačiau pastarąjį vardą labai mėgo Lietuvos gyventojai. Žaliukus pranoko tik miškiniai ir vidurinei Žemaitijos daliai būdingi giriniai[30].

1945 m. rudenį tardomas Antanas Rybelis iš Šmotiškėlių k. (Krakių valsč., Kėdainių apskr.) kalbėjo, kad dalinys, kuriame jis kovojo, save vadino Lietuvos partizanais, o žmonės vartojo miškinių pavadinimą[31]. Pastarojo kilmė ir reikšmė nekelia abejonių – *miškinis* (3) yra tas, kuris miške gyvena (paprastai gyvūnas), auga (paprastai augalas). Miškinėmis dar gali būti vadinamos laukinės obelys, serbentai, alyvos[32]. Tuo pačiu vardu

24 LYA, f. K–5, ap. 1, b. 103, l. 1.

25 „Žalgiris, geriaus pasakius Žalialaukis arba Eglėkalnis“. Žr. (Mačiulis, Petrauskas, Staliūnas 2012: 58, 86).

26 LKŽe: baltmiškis; juodmiškis; žalgirė.

27 *Lietuvių patarlės ir priežodžiai. Elektroninis sąvadas.* Prieiga per internetą: http://www.aruodai.lt/patarles/ [atraminis žodis „miškas“]. [Žiūrėta 2018 07 11]

28 Žr.: (*Karinės dainos* 1985).

29 Plg. knygos pavadinimas „Ir tada buvo Žalgiris... Anykščių krašto partizanai fotografijose 1944–1965“ (Guobis 2015).

30 Plg.: „Emilija Gudauskienė giriniams buvo kažką pripasakojusi apie kaimyną Juozą Jaciką. Jį giriniai stipriai sumušė, po to visi nuėję pas A. Gudauską puotavo, o du broliai partizanai Andriušiai iš Pakoplyčio kaimo nėjo. Martynas sėdėjo lauke ir verkė. Sakė: „Ar mes esame Lietuvos partizanai? Boba palaidė liežuvį, o mes sumušėm žmogų“ (*P.* Joana Kasiliauskaitė-Bielskienė, 80 m., iš Pabremenio k., Upynos sen., Šilalės r. *U.* Klemensas Lovčikas, 1998 m. Skelbta: (Kaunietis 2009: 635).

31 *Наша группа, участником которой являлся я, именовалась „Литовские партизаны“, а литовский народ нас называл МИШКИНЕЙ (Лесные)* – 1945 m. lapkričio 20 d. Antano Rybelio (g. 1923 m.) tardymo protokolas. LYA f. K–1, ap. 58, b. P–10223, t. 1, l. 20.

32 LKŽe: miškinis.

nuo seno vadinama miško dievybė, dvasia, bet labiausiai paplitęs miškinių kaip miškuose įsikūrusių kaimų ir viensėdžių gyventojų vardas ir pravardė, plg.: *Miškiniais užventiškiai mumis (vidsodiškius) vadina* (Užventis)[33].

Tokią pat reikšmę kaip miškiniai turėjo ir girinaičiai, kurių XIII–XIV a. istorijos tarpsnį Žemaitijoje atskleidė Artūras Dubonis. Jo tyrimai rodo, kad kultūringieji žemdirbiai, laukų gyventojai žemaičiai – laukinaičiai – neišauklėtus, nemandagius ir leičiuojančius (t. y. kalbą kraipančius) lietuvius vadino girinaičiais (Dubonis 1998: 57–58). Duomenų apie tai, kad partizanai patys save būtų vadinę miškiniais, labai mažai. Tačiau tokios savivokos tikrai būta.

Štai kelis metus su Tauro apygardos Žalgirio rinktinės partizanais Kazlų Rūdos miškuose apie Agurkiškę, Viliošius ir kitose vietovėse praleidusi Janina Stačiokaitė-Grunskienė (84 m., kilusi iš Kampinių k., Veiverių valsč.) mena, kad brolis Jonas Stačiokas-Kovas (1925–1950) ir jo bendražygiai partizanus nuo Jankų, Lukšių, Šakių vadino laukininkais: *Kas kaimuose gyveno, [tai] partizanai sakydavo laukinykai. Pavyzdžiui, miškų nėra – vien kaimai tiktai*[34].

Vadindamas Vytauto apygardos Lokio, vėliau – Tigro rinktinės Kazimiero Kaladinsko-Eršk ėčio (1903–1947) vadovaujamos kuopos partizanus eršketėnus miškiniais, Zenius Silva Lisauskas (74 m., kilęs iš Linkmenų valsč.) juos taip pat priešpriešina laukininkams, veikusiems mažuose miškeliuose ir krūmynuose. Pastarieji žiemą gyvendavo arčiau rėmėjų namų ar jų sodybose[35]. Minėtina, kad nuo partizaninio karo pradžios Miškinio slapyvardį turėjo Rytų Lietuvos srities partizanų vadovybės narys, Vytauto apygardos vadas Vincas Kaulinis (1912–1949).

Dar dvi svarbios miškiniais ir giriniais vadinamų partizanų tapatybės dalys – tai savitas jų žodynas ir išvaizda.

Po daugelio metų Aukštaitijos partizanas Bronius Kemeklis-Kerštas, kuriam 1945-aisiais buvo aštuoniolika, pasakos, kad jo pasiimti atėję partizanai, įduodami ginklą į rankas, pasakė: „Štai karabinas, šovininės su saldainiais, kurių niekada negailėk okupantams ir tautos išdavikams“ (Kaunietis 2014: 347). Automatus partizanai paprastai vadino *mašinkomis*, šovinius – saldainiais arba saldainiukais, vaišinimas jais tapo

1953 m. rugpjūčio 23 d. suimto Prisikėlimo apygardos Maironio rinktinės Mindaugo tėvūnijos ryšininko, vėliau partizano Leonardo Petrausko-Ąžuoliuko (g. 1929 m.) nuotrauka baudžiamojoje byloje. LYA, f. K–1, ap. 58, b. 27398/3, t. 2, l. 100.

šaudymo į priešus metafora. Be to, seni rusiški šautuvai neretai buvo vadinami *kačergomis* (Kaunietis 2008: 340), stribai – plaktais[36], partizanų bausmė komunistuojantiems – Tėvynės meile[37]. O štai 1946 m. gruodį už šnipinėjimą karo lauko teismo sprendimu mirties bausme nubaudę Žąsinų šeimą iš Kaupiniškių (Troškūnų sen., Anykščių r.) Antano Slučkos-Šarūno vadovaujami partizanai Bronei Jovaišaitei pasakę trumpai: „Lapė naktį nupešusi žąsiukus...“[38]

Kitaip negu Lietuvos kariuomenėje XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, daugelis partizanų nešiojo ilgesnę ar trumpesnę barzdą ir augino ilgus plaukus. 1950 m. rugsėjį Prisikėlimo apygardos

33 Ten pat.

34 *U.* V. Vaitkevičius, talkinamas Algio Dvareckio ir Ingos Stepukonienės, 2018 06 25.

35 *U.* Laimonas Abarius, 2004 m.

36 *P.* Alena Triukaitė-Poluckienė, 90 m., gyv. Jurbarke, kilusi iš Vytautėlių k., Pernaravos valsč. *U.* Žilvinas Montvydas, Aistė Petrauskienė, Ieva Šimanauskaitė ir V. Vaitkevičius, 2017 10 24.

37 *P.* Vytautas Juozas Valotka, 84 m., gyv. Kunigiškių k., Šaukoto sen., Radviliškio r., kilęs iš Skomaičiukų k., Gudžiūnų valsč. *U.* Agnė Buchaitė, Aistė Kazimieraitytė, Ž. Montvydas, A. Petrauskienė ir V. Vaitkevičius, 2014 02 02.

38 *P.* Bronė Jovaišaitė-Pačinskienė, g. 1927 m., gyv. Andrioniškyje, Anykščių r., kilusi iš Butkiškio vls. *U.* Gintaras Vaičiūnas.

Maironio rinktinės vadui Juozui Paliūnui-Rytui skirtame pasiaiškinimo laiške Kęstučio tėvūnijos Laisvės dalinio partizanas Bakutis-Aras (1916–?), be kita ko, klausė: „Kodėl mus pamatęs – penkis LK [= laisvės kovotojus] ilgais plaukais, lietuviškom uniformom, kur jis mus aiškiai pažino, kad mes esame [L]LKS nariai, ir taip spaudė [šalin], kiek tik jėgų turėjo <...>“[39].

Partizaninio karo įkarštyje ilgaplaukiai partizanai buvo įamžinti daugelyje nuotraukų. Nors nėra tikslaus atsakymo, kodėl kovotojai augino tokius plaukus, fotografiniai vaizdai patvirtina, kad plaukai, šukuosena, kaip ir apranga, ginkluotė, aplinka, buvo svarbi partizanų įvaizdžio dalis.

NAUJA ASMENINĖ TAPATYBĖ

Straipsnyje jau paminėtas B. Kemeklis, prasidėjus Atgimimui, prisimins:

> Gyvenimo keliai mane atvedė į Kurklių Šilą. Atsidūriau LLA Didžiosios Kovos apygardos Petro Kuktos-Girininko vadovaujamame būryje. Tapau eiliniu kovotoju, slapyvardžiu Kerštas. Nei mano, nei kitų tikri vardai ir pavardės daugiau neegzistavo. Užėjo pulkelis vyrų ir pasakė man: „Dabar jau einame, baigėsi tavo pirmykštis gyvenimas <...>. Uniformą man pasiuvo mergaitė iš angliškos milinės, švarkelį su atitinkamais apvadais, o kelnes pradžioje galėjau nešiot civilines, tik žiemą pavyko susirasti žalsvos spalvos. (Kaunietis 2014: 347)

Nauji vardai – slapyvardžiai – partizanams buvo suteikiami arba įsigalėdavo priėmus iškilmingą priesaiką prie vėliavos, kryželio ir ginklų. Neretai šioms apeigoms vadovaudavo kunigas. Naujieji vardai, kuriais partizanai kreipėsi vieni į kitus, prisistatydavo kaimyninių dalinių kovotojams ir rėmėjams, ryšininkams, kartu reiškė pakeistą jų tapatybę. Štai būsimasis visos Lietuvos partizanų vadas Jonas Žemaitis (1909–1954) pradžioje tapo Liudu, vėliau saugumo sumetimais buvo Dariumi, Romu, Andriumi, Variu, Simu, Jociumi, Matu, Tomu, Luku, Šermukšniu, Uosiu. Jo rašytinių[40] slapyvardžių seka tokia: Giedrys, Atomas, Aistis, Ilgūnas, Tylius, Skirgaila, Žaltys ir Vytautas[41]. Kitas šiluviškis partizanas Leonas Caporkus (1918–1951) pareigų Tėvynei ėjimo lape[42] chronologine tvarka nurodė savo sakytinius slapyvardžius: Mykolas, Vaidevutis, Žirgūnas, Admirolas, Šarūnas, Donelaitis (amžininkai dar mini Bijūną ir Voverę) ir rašytinius: Džabangas, Parkeris, Mažiūnas, Šarūnas[43].

PV ir OS nario priesaika

Įstodamas į Lietuvos Laisvės Armijos organizaciją, aš prisiekiu Dievo ir visų kritusiųjų už Lietuvos laisvę, prisiekiu dėl Lietuvos nepriklausomybės ir tolesnės jos gerovės kovoti, pasiduodamas šios organizacijos drausmei, pildydamas vadovybės pavestas pareigas ir švenčiausiai laikydamas patikėtas paslaptis.

Gerai žinau, kad už sąmoningą uždavinių nevykdymą ir paslapties išdavimą grėsia mirties bausmė.

Tai ką pasižadu tegu Dievas padeda laikyti man padeda.

Partizano vanago ir Organizacinio sektoriaus nario priesaikos lapelis (ne vėliau kaip 1948 m. ruduo). LYA, f. K–5, ap. 1, b. 213, l. 2.

Pabrėžtina, kad daugelis laisvės kovos dalyvių ir liudytojų iki šiol partizanus vadina tais vardais, kuriais jie pirmą kartą prisistatė. Pavyzdžiui, Ramutė Stačiokaitė-Ledienė (80 m., kilusi iš Kampinių k., Veiverių valsč.) ne tik artimą jai Tauro apygardos Žalgirio rinktinės vadą Viktorą Vitkauską visuomet vadina Saidoku[44], bet ir savo brolį Joną, namuose ją auginusį, o vėliau globojusį miške, prisimena tik partizanišku Kovo vardu[45].

Nors pateiktosios ir daugelis kitų žinių rodo, kad partizanai rinkosi naujus vardus, iš pradžių dažnai ir krikščioniškus (minėtasis

39 LYA, f. K–5, ap. 1, b. 44, l. 254–255.

40 Po 1949 m. vasarį įvykusio visos Lietuvos partizanų vadų susitikimo rašytinis laisvės kovotojo slapyvardis tapo nuolatiniu ir jau nebuvo keičiamas.

41 Laisvės kovotojo partizano [Jono Žemaičio] TĖVYNEI PAREIGŲ ĖJIMO LAPAS [1949 07 26]. LYA, f. K–1, ap. 58, b. 44618/3, t. 12, l. 84.

42 Tai bene svarbiausia partizano byla, kuri atspindi jo tarnybos, t. y. partizanavimo eigą, pasiekimus ir nusižengimus. Lapas buvo saugomas organizacinio dalinio ir (arba) vadovybės archyve. Partizanai manė, kad būtent šis dokumentas bus svarbiausias, kai laisvę iškovojusios Lietuvos valdžia norės kovotojams atsilyginti už jų indėlį į pergalę.

43 LYA, f. K–5, ap. 1 b. 218, l. 91.

44 Saidokas „strėlių ar akmenų svaidomasis lankas, kilpinis“ – LKŽe.

45 Pvz.: „Aš likau su broliu Kovu...“, „Kovas nunešė tuos barščius į stovyklą...“ (*U.* Justinas Lingys, Elona Lovčikienė, Ieva Šimanauskaitė ir V. Vaitkevičius, 2018 07 05).

J. Žemaitis – Liudviką, o L. Caporkus – Mykolą), tačiau atidžiai peržiūrėti partizanų sveikinimai ir ypač per vardines darytos nuotraukos verčia manyti, kad kovotojai dėl laisvės ir toliau saugojo pirmąjį (krikšto) vardą, jo ypatingai neslėpė. Vardo dieną buvo įprasta sveikinti bendražygius ir vadovybės narius[46], įsegant į jų švarko atlapą ar užkišant už kepurės gėlės žiedą; kartais ryšininkės pindavusios ąžuolo lapų vainiką.

Saugumiečių tardymo protokolai, taip pat amžininkų liudijimai patvirtina, kad senieji partizanų vardai bendražygiams dažnai buvo žinomi. Didžiausia paslaptis – jų pavardė ir gyvenamoji vieta, kurioje gyventa artimųjų, draugų. Todėl nenorėdami, o gal ir negalėdami, nurodyti pavardžių, tardomieji sakydavo partizanų vardus, apytikrį amžių ir kilmės vietą arba apylinkę.

1944 m. rudenį–1945 m. pavasarį Šaravų miške (Josvainių valsč., Kėdainių apskr.) veikusio LLA Skroblaus būrio dokumentų pluoštas[47] rodo, kad partizaninio karo pradžioje senieji vardai, pavardės ir naujieji vanagų vardai dar galėjo būti vartojami vienu metu, pasirašant inicialais ir slapyvardžiu, pvz.: Vadas J. E. [= Jankus Emilijus] Tigras, pavaduotojas Ž. V. [= Žandaravičius Viktoras] Vilkas, sekretorius R. J. [= Ramanauskas Juozas] Dagys. Vėliau nuorodų ir užuominų į pirmuosius partizanų vardus, su retomis išimtimis, neliko[48].

Asmeninės partizanų tapatybės lauką toliau plečia ir gilina jų naujų vardų tyrinėjimai. Nuo pat 1944-ųjų vadovybė sakiusi ir siūliusi rinktis tautinius vyriškus vardus[49], tačiau iki karo pabaigos tarp J. Žemaičio-Vytauto vadovaujamo Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio narių buvo daug Briedžių,

Apie Žaiginį (Raseinių r.) ir Grinkiškį (Radviliškio r.) veikusio Prisikėlimo apygardos Maironio rinktinės Mindaugo tėvūnijos Nemuno dalinio partizanai per vardines 1949 m. gegužės 8 d. (spėjama). Iš kairės: Stasys Vaitkus-Gediminas (1930–1952)?, Stasys Satkus-Vytenis (1922–1952) ir dalinio vadas Viktoras Bakanauskas-Vytautas (1922–1950).

Fotografo Kučo (spėjama) nuotrauka, kurios negatyvą išsaugojo Petras Pocius-Beržas. Romo Kauniečio Laisvės kovos archyvo fototeka.

Diemedžių, Jogų, Siaubūnų, Tarzanų. Paskutinis slapta gyvenęs ir Činčikuose (Švenčionių r.) miręs Vytauto apygardos Tigro rinktinės partizanas Stasys Guiga (1920–1986) taip pat turėjo slapyvardį Tarzanas.

Aistė Petrauskienė parengė pirmąjį suvestinį daugiau kaip 2400 laisvės kovos dalyvių slapyvardžių (juos naudojo apie 7000 asmenų) sąrašą, kuris rodo, kad daugiau kaip po trisdešimt kartų partizanai rinkosi tik Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Vytenio, Jaunučio, Kęstučio ir Šarūno vardą iš Vinco Krėvės-Mickevičiaus „Dainavos šalies padavimų“. Kiti visoje Lietuvoje vyravę slapyvardžiai – tai gamtos jėgų ir reiškinių pavadinimai: Audra, Perkūnas, Vėjas, Viesulas, Žaibas; paukščių pavadinimai: Aras, Genys, Karvelis, Sakalas, Vanagas; augalų pavadinimai: Ąžuolas, Beržas, Bijūnas, Dobilas, Klevas, Papartis, Putinas, Uosis, Žilvitis ir žvėrių: Liūtas, Šernas, Tigras, Vilkas. Prie jų dera taip pat plačiai

46 Tik XX a. 7 deš. pabaigoje imta dėti pastangas vardines pakeisti gimtadienio švente.

47 Kai kurie iš šių dokumentų paskelbti, žr.: (Kaunietis 2016: 86–88).

48 Kęstučio apygardos partizano Leono Laurinsko-Liūto (1926–2013), Tauro apygardos partizanų brolių Algirdo Stačioko, slapyvardžiu Algirdas (1927–1948), ir Klemenso Stačioko, slapyvardžiu Klemensas (1929–1952), atvejai. Plg. vieną iš partizanų laiškų, kuriame tikruoju vardu kreipiamasi ir partizanai pasirašo taip pat savo tikrais vardais (Kaunietis 2000: 113).

49 1944 m. gruodžio 10 d. LLA Vyriausio vanagų štabo įsakymas. Žr.: (Laisvės kovos 1996: 68).
Plg.: „Asmeniniai slaptavardžiai renkami tautiniai vardai, Lietuvos miestų, upių pavad[inimai] bei vardai asmenų, kurie yra susiję kuo nors su Lietuvos laisvės kovomis, kaip praeityje, taip ir dabar“ – ištrauka iš 1949 m. gegužės 19 d. Prisikėlimo apygardos Varpo rinktinės Vileišio tėvūnijos vado įsakymo partizanų dalinių vadams Nr. 88 nuorašo (LYA, f. K–5, ap. 1, b. 190, l. 49).

Vyčio apygardos partizanai, veikę Žaliojoje girioje. Romo Kauniečio Laisvės kovos archyvo fototeka.

paplitęs Klajūnas (Petrauskienė 2015: 228–714). 1945 m. vasarą Krakių valsčiuje (Kėdainių apskr.) veikė Juozo Šalčiaus-Tarzano (1912–?) vadovaujamų partizanų vanagų būrys, kuriam priklausė Barsukas, Bebras, Briedis, Dramblys, Kiškis, Lapė, Lokys, Šernas, Šeškas, Tauras, Tigras ir Vilkas[50]. Šio dalinio partizanas Aleksas Meškauskas-Lokys (1921–1950) vėliau buvo vadinamas Vinetu, Aru, Alyte, Alantu, Pauliumi, o žūdamas turėjo nuolatinį (rašytinį) žymiojo prūsų sukilėlio Montės vardą (Petrauskienė, Petrauskas, Vaitkevičius 2017: 227–228). Tačiau daugelio partizanų vardai būdavo mišrūs, pvz., Algirdas Zarenka (g. 1928 m., partizanas nuo 1947 m.) turėjo nuolatinį slapyvardį Kudirka, o sakytinis jo vardas – Beržas, vėliau – Tarzanas[51], Feliksas Jakutis (g. 1914 m., partizanas nuo 1947 m.) turėjo rašytinius slapyvardžius Puntukas ir Radvila, o sakytiniai jo vardai: Slyva, Kuisis (Kuisys)[52], Žvaigždė, Strazdelis ir Sniegutis[53].

Mokytojas, šaulys ir 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos signataras, iki pat žūties – LLKS Visuomeninės dalies viršininkas Juozas Šibaila (1905–1953) dažniausiai buvo vadinamas Dieduku, o iš keturių žinomų rašytinių jo slapyvardžių – Ešerys, Gludutis, Seniuta ir Merainis – tik pastarasis, sudurtas iš žodžių „Merkinė“ ir „ainis“,[54] šiek tiek primena tautinį vyrišką vardą.

SLAPTA MIŠKO BROLIJA

Vyraujantys laisvės kovotojų slapyvardžiai – gamtos jėgų ir reiškinių, paukščių, žvėrių ir augalų pavadinimai – be mažiausios abejonės, yra laukinės gamtos, dažnai miško vardai. Jie dera prie ilgų partizanų plaukų, žargono ir kitų įvaizdžio ypatumų, kuriuos tiesiogiai arba netiesiogiai atspindi daugelis nuotraukų. Svarbu pabrėžti, kad miškinių tapatybę priėmę partizanai – tai bendrija, kariauna, kurią dar tiksliau nusako žodžiai „brolija“, „broliai ir seserys“[55].

50 Išsamiau žr.: (Petrauskienė, Petrauskas, Vaitkevičius 2017: 14).

51 Laisvės kovotojo partizano [Algirdo Zarenkos] TĖVYNEI PAREIGŲ ĖJIMO LAPAS [1949]. LYA, f. K–5, ap. 1, b. 218, l. 170.

52 Kilęs iš Kuisių k., Tauragės valsč.

53 Laisvės kovotojo partizano [Felikso Jakučio] TĖVYNEI PAREIGŲ ĖJIMO LAPAS [1949]. LYA, f. K–5, ap. 1, b. 218, l. 224.

54 J. Šibaila gimė Vadėnų kaime, netoli nuo Merkinės.

55 LKŽe: brolija.

1944 m. vasarą drausmės nuostatuose buvo pasakyta, kad LLA vanagų tarpusavio sugyvenimas ir bendras susiklausymas yra vienas iš svarbiausių drausmės principų, todėl vienas kitą jie vadina broliais (Kuodytė 1995: 45). Neilgai trukus „brolis“ tapo kasdieniame gyvenime įprastų kreipinių „tamsta“, „gerbiamasis“, „pone“ ir kai kurių kitų pakaitalu. „Sveikinkit nuo manęs visus brolius vanagus!“ – pabaigia vieną iš savo laiškų Jungtinės Kęstučio apygardos vado pareigas 1947–1948 m. ėjęs J. Žemaitis[56]. „Tau, brangus broli Taurai, linkiu visokeriopos laimės ir sėkmės žūtbūtinėje kovoje. Iki. Su Dievu,“ – tokiais žodžiais baigė savo laišką 1949 m. rudenį artimam bendražygiui Urbantui Dailidei-Taurui, paskirtam į Pietų Lietuvos srities štabą, Tauro apygardos vadas ir pasirašė tikruoju vardu Viktoras bei slapyvardžiu Saidokas[57].

„Kovos broliai ir sesės“ arba „Brangūs laisvės kovos broliai ir sesės“ – įprastas kreipinys į partizanus visų lygių vadovybės įsakymuose švenčių proga. Kartais jis buvo derinamas su srities, apygardos, rinktinės pavadinimu, pvz.: „Broliai ir sesės granitiečiai!“[58], arba vartojamas vienas: jūriečiai (Jūros srities), kęstutėnai (Kęstučio apygardos), aušriečiai (Aušros rinktinės partizanai).

Visoje Lietuvoje žinomas partizanų pavadinimas „miško broliai“ vartotas tik civilių žmonių, krašto gyventojų ir, iš pirmo žvilgsnio, yra artimas „miškiniams“. Lietuvių kultūra dar žino *saulės brolį* „tinginys, apsileidėlis, valkata“, *vėjo brolį* „lengvabūdis, nerimtas žmogus“,[59] *raganos brolį* (sakoma apie piktą išgėrusį žmogų), *tinginio brolį* (apie mažai dirbantį), *šėnės brolį* (sakoma apie kokį neaštrų įrankį) (Palyginimų žodynas 1985: 49) ir kai kuriuos kitus brolius, kurie, akivaizdu, visi turėjo didesnių ar mažesnių trūkumų. Jeigu ši prielaida teisinga, be išsamesnių tyrinėjimų sunku tiksliai pasakyti, ką žmonės galėjo prikišti partizanams – miškiniams. Įtakos galėjo turėti gili priešprieša tarp lauko ir miško, skirtis tarp žemdirbio ir gyvenančiojo miške, iš miško. Be to, dar girdimi samprotavimai[60], esą kovotojo už laisvę kelias buvęs lengviausias pasirinkimas: partizanai išvengę tarnybos kariuomenėje, jiems nerūpėję pragyvenimo šaltiniai, jokie kiti kaimo darbai ir vargai.

Tarp partizanų įsivyravus kreipiniui „brolis“, o ilgainiui ir „sesė“, daugelyje dalinių ir (arba) štabų atsirado visi kiti šeimyniniai vardai: tėvas, dėdė, piršlys, svočia, svainiai (*švogeriai*) ir kiti. Naujos šeimos nariai vieni kitus dažnai vadino namiškiais[61], šeimynėle[62]. Beje, mažai kam žinoma, kad partizanai neturėjo asmeninio turto: uniforma, ginklai, šaudmenys ir visi reikmenys, galbūt išskyrus cigarečių kandiklį, šukas ir rankšluostį[63], buvo bendra nuosavybė, skirstoma ir dalijama vado arba dalinio tarybos sprendimu.

Su tikrais giminėmis, draugais, kaimynais, jeigu jie dar nebuvo įkalinti ar ištremti, partizanai iš esmės neturėjo galimybių susitikti. Kartkartėmis aplankančios arba ryšininkaujančios sesės neturėjo teisės apie juos pasakoti. Paprastai tenkintasi laiškeliais, kad gyvi, kartais šventiniais linkėjimais, siunčiamais per ryšininkus, rėmėjus. Miškinių gyvenimas jų tikriems tėvams, žmonoms ir juo labiau vaikams, buvo didžiausia, niekuomet neatskleista paslaptis. Ir šiandien jie negali nieko tikro pasakyti apie partizanų gyvenimą, nežino pasakojimų, neturi nuotraukų, retais atvejais atmena vieną kitą liudijimą iš amžininkų lūpų. Tai patvirtina, kad tarp miškinių ir jų namuose likusių šeimų žiojėjo gili praraja. Partizanų savivoka iš esmės skyrėsi nuo ankstesnės artojų, gimnazistų ir net reguliariosios kariuomenės karių tapatybės. Nuodugnūs šios slaptos miško brolijos tyrinėjimai – ateities uždavinys.

Niekas negalėjo įsivaizduoti, kad kova truks metų metus. Jei tai būtų pasakojimas apie jaunuolį, kuris kartu su bendraamžiais išėjo į mišką, buvo visapusiškai išmėgintas, užgrūdintas ir sugrįžo namo, nešinas laisve, tai būtų tikrų tikriausia iniciacija; daugelis partizanų buvo kaip tik

56 LYA, f. K–5, ap. 1, b. 44, l. 296.

57 LYA, f. K–1, ap. 58, b. 41734/3, t. 7, l. 192v. Plg.: „Taurai, jau Tavęs išsiilgau, parašyk, nepamiršk. Siunčiu kuo daugiausiai laimingos kloties ir keletą nuotraukų“ – žodžiai iš 1949 m. rugsėjo 25 d. Saidoko laiško Taurui (ten pat, l. 201).

58 „Granitas“ – pirmasis slaptas Prisikėlimo apygardos pavadinimas.

59 LKŽe: brolis.

60 Jų kilmę reikėtų atskirai tirti.

61 Pvz.: „Brangūs Namiškiai! Kelionė pasisekė laimingai,“ – tokiais žodžiais 1948 m. gruodžio 16 d. Prisikėlimo apygardos Aušros rinktinės Derliaus rajono štabo Organizacinio skyriaus viršininku paskirtas A. Meškauskas-Paulius pradeda laišką buvusiems vadovaujamo Platinos dalinio vyrams (LYA f. K–5, ap. 1, b. 44, l. 279).

62 Pvz.: „Ten viešėjau su visa savo šeimynėle,“ – rašo 1947 m. rugsėjo 2 d. Manto dalinio vadas L. Caporkus-Džabangas apie viešnagę pas Juozą Mingėlą-Aukštuolį rajono vadui Povilui Morkūnui-Mažvydui (LYA, f. K–5, ap. 1, b. 44, l. 16).

63 *P.* Aleksandra Radzevičiūtė-Caporkienė, Liaudaneckienė, 90 m., gyv. Vilniuje, kilusi iš Antaniškių k., Šiluvos valsč. *U.* Ž. Montvydas, A. Petrauskienė, V. Vaitkevičius, 2015 04 10; plg.: (Petrauskienė, Petrauskas, Vaitkevičius 2017: 32–33).

Kairėje – Aleksandra Radzevičiūtė-Debesėlis (1925–2017), dešinėje – jos ir Prisikėlimo apygardos Maironio rinktinės Gedimino tėvūnijos vado Leono Caporkaus-Šarūno (1918–1951) santuokoje gimęs sūnus Antanas Stoškus (g. 1947 m.), užaugintas Elenos Radzevičiūtės-Stoškuvienės. Tarnėnai (Vilniaus r.). 2015 m. V. Vaitkevičiaus nuotrauka.

aštuoniolikos–devyniolikos metų. Tačiau, išėję iš namų, kartu su kariniais iššūkiais jie priėmė miškinių tapatybę, pradėjo naują gyvenimą ir niekuomet nebesugrįžo į ankstesnįjį. Nuo 1947–1948 m. daugelis miškinių tuokėsi, kaip pridera, palaiminti kunigo su tokio pat likimo sesėmis (sic!) ir gyveno šeiminį gyvenimą. Jų vaikus išgalvotomis arba svetimomis pavardėmis augino tetos, o dažniausiai – kiti geros valios žmonės, kurie partizanų žodyne turėjo pavadinimą „tikri lietuviai“.

Vyresniųjų miškinių, anksčiau tarnavusių Lietuvos ar kurio iš okupantų kariuomenėje, pasakojimas panašus, skyrėsi tik išbandymų mastas ir pobūdis. Be to, dauguma jų namuose paliko savo šeimas – žmonas, vaikus, ir nedrįso sakyti, kaip Juozas Lukša-Daumantas ar kiti partizanų vadai, kad pirma jų žmona esanti Lietuva (Lukša-Daumantas 1993). Sutrūkinėję ar visai pražuvę šeimyniniai ryšiai partizanus slėgė, neretai kėlė pavojų, bet ko nors pakeisti jie negalėjo. Antai 1946 m. liepą J. Žemaitis, sužinojęs apie žmonos mirtį, verkė rėmėjų ir ryšininkų Radzevičių namuose Antaniškių kaime (Raseinių r.), o sūnų Laimutį per aštuonetą kovos metų matė du kartus (1947, 1948 m.), ir šie susitikimai truko vos po kelias valandas (Gaškaitė-Žemaitienė 1997: 155, 176).

Tai, kas pasakyta, kitados lėmė gilius partizanų sąmonės pokyčius arba buvo su jais susiję. Daugumai jų nauja – miškinių – tapatybė tapo slenksčiu, kurį peržengę, jie atsisveikino su namais ir gyvenimu šiapus. Tūkstančiai žuvo kautynėse, pasalose, nenorėdami pasiduoti. Peršasi mintis, kad likę gyvi partizanai – sužeisti, užmigdyti, įkalinti, kitaip tariant, per prievartą sugrąžinti iš miško, liko iki galo artimųjų ir aplinkinių nesuprasti, dažniausiai neišsipasakoję arba neišklausyti.

Anuomet ir iki šiol partizanus suprasti, priimti kaip savus trukdo skirtinga patirtis. Mums kitką reiškia naktinis gyvenimas, negalime suprasti, kaip išgyventi miške savaitę, mėnesį ar metus ir kaip slegia ankštas bunkeris, kuriame, uždarius dangtį, galima uždusti. Partizanai visų šių savo būties, buities ir dar daugelio kitų karinių dalykų apsakyti nemoka, negali, nes tai, visų pirma, yra būsena, jausmai ir išgyvenimai. Pasakojantis nesugeba atkurti tikrovės, be to, sunku patikėti tuo, ką girdim.

APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

1944 m. vasarą, prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai, partizanų kolektyvinė tapatybė daugelyje Lietuvos vietų buvo kuriama pasitelkus vanago – laisvai ir aukštai skriejančio, kartu plėšraus,

kovingo paukščio – įvaizdį. Vanagų arba partizanų vanagų pavadinimas buvo priimtas ir gana plačiai paplitęs iki 1949 m. vasario. Ryšininkai, rėmėjai šį kovotojų savivardį žinojo ir suprato jo reikšmę, dainose vartojo kartu su sakalų, arų pavadinimais, bet kasdienėje kalboje kovotojus už laisvę dažniausiai vadino partizanais, o dauguma krašto gyventojų – miškiniais.

Žaliukų pavadinimo vartojimo laukas skyrėsi: žmonės jais paprastai vadindavo visus partizanus, o šie (išliko dokumentai iš Dzūkijos) žaliukais laikė šalia susitelkusias aštuoniolikos–devyniolikos metų amžiaus jaunuolių grupes. Tačiau yra dar vienas panašiai skambantis, partizanų savivardis – žalgiriečiai. Šiandien dar sunku tiksliai pasakyti, ar šis partizanų savivardis kilo iš Žalgirio mūšio, ar iš žalios girios pavadinimo, ar gali būti aiškinamas, kaip šių dviejų vaizdinių lydinys.

Duomenų apie tai, kad partizanai save būtų vadinę miškiniais, surinkta labai mažai. Tačiau apie tokią savivoką liudija kai kurie slapyvardžiai, jų samprotavimai, prisiminimai ir partizanų žargonas, kuris kartu su išvaizda (uniforma, plaukais) buvo neatskiriama kolektyvinės ir asmeninės tapatybės dalis. Pastarąją liudija slapyvardžiai, suteikti po iškilmingos priesaikos, vėliau, saugumo sumetimais, ne kartą keisti.

Tai, kad partizanai dažnai neslėpė savo pirmojo (krikšto) vardo, bet daugelis laisvės kovos dalyvių bei amžininkų juos vadina slapyvardžiais – naujaisiais vardais – patvirtina, kad tuo metu vyko gilūs asmeninės tapatybės pokyčiai. Nuo šiol į juos siūloma žiūrėti kaip į tam tikrą dėlionę, kurioje viena (pvz., artojo, gimnazisto, kariškio) tapatybė buvo keičiama kita – partizano, miškinio – tapatybe. Vienais atvejais senosios tapatybės neliko nė pėdsako, todėl daugelio partizanų pavardės, kilmės vietos iki šiol nėra nustatytos, ir jie vadinami slapyvardžiais; kitais atvejais dėlionėje dera abi tapatybės, ir iš jų sąlyčio kilo trečioji, mišri laisvės kovotojo savivoka.

Tapatybės pokyčių pobūdis susijęs su istorinių įvykių aplinkybėmis – partizanai išeina į mišką ir tampa miškiniais. Tai akivaizdžiai liudija ir 30 labiausiai visoje Lietuvoje paplitusių partizanų slapyvardžių. Ketvirtis jų yra tautiniai arba didžiųjų kunigaikščių vardai, o dauguma (3/4) – gamtos jėgų ir reiškinių, paukščių, žvėrių ir augalų, taigi, laukinės gamtos, miško pavadinimai, kurie dera prie ilgų partizanų plaukų, žargono ir kai kurių kitų įvaizdžio detalių, kurias tiesiogiai ar netiesiogiai atspindi to meto fotografijos.

Belieka paminėti, kad nuo pat pradžių partizanai vanagai vienas kitą vadino broliais, kovos broliais, laisvės kovos broliais ir sesėmis, kūrė slaptą miško broliją, kurioje netrukus atsirado ir tėvai, dėdės, piršliai, svočios, svainiai bei visi kiti namiškiai. Su tikrais tėvais, žmonomis ir juo labiau vaikais miškinių ryšys buvo silpnas, trūkinėjo arba jo visai nebuvo. Todėl net giminės šiandien negali pasakyti nieko tikra apie miškiniais tapusių artimųjų gyvenimą. Peržengę šį slenkstį, partizanai atsisveikino su namais ir gyvenimu šiapus, žuvo kovoje arba buvo prievarta sugrąžinti iš miško. Šiame straipsnyje pirmą kartą keliamas klausimas apie šiuos sudėtingus pokyčius ir tapsmą miškiniu, o tai, galbūt, yra viena iš giliųjų priežasčių, kodėl iki šiol visuomenei sunku priimti partizanus kaip savus, suprasti jų apsisprendimą, pasiryžimo mastą, žygius, priimti jų patirtį ir padėkoti už pačią brangiausią – gyvybės auką ant Tėvynės laisvės aukuro.

SANTRUMPOS

LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas
LKŽe – Lietuvių kalbos žodyno (t. I–XX, 1941–2002) elektroninio varianto atnaujinta versija (2017). Prieiga per internetą: www.lkz.lt. [Žiūrėta 2018 m. liepos 18 d.]
LLA – Lietuvos laisvės armija
LLKS – Lietuvos laisvės kovos sąjūdis

LITERATŪRA

Daukantas 1993 = Simonas Daukantas. *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*. Parengė Birutė Vanagienė. Vilnius, 1993.

Daumantas 1993 = Juozas Lukša-Daumantas. *Laiškai mylimosioms* (Į Laisvę Fondo lietuviškai kultūrai ugdyti leidinys Nr. 26). Čikaga: Draugas, 1993.

Dubonis 1998 = Artūras Dubonis. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai. Iš Lietuvos ankstyvųjų valstybinių struktūrų praeities*. Vilnius: LII leidykla, 1998.

Gailius 2006 = Bernardas Gailius. *Partizanai tada ir šiandien*. Vilnius: Versus Aureus, 2006.

Gailius 2009 = Bernardas Gailius. *1944–1953 m. partizanų karas šiuolaikinėje Lietuvos istorinėje, politinėje ir teisinėje kultūroje*. Daktaro disertacija. Hum. m., istorija (05 H). Vilniaus universitetas, 2009.

Gaškaitė-Žemaitienė 1997 = Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė. *Žuvusiųjų prezidentas*. Vilnius: LGGRTC, 1997 (3 leid.).

Gaškaitė-Žemaitienė 1998 = *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save. 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 1998.

Guobis 2015 = *Ir tada buvo Žalgiris... Anykščių krašto partizanai fotografijose 1944–1965* (Spingsulės knygynėlis 28). Parengė Raimondas Guobis. Utena: Utenos spaustuvė, 2015.

Karinės dainos 1985 = Karinės istorinės dainos 1 (Lietuvių liaudies dainynas 3). Parengė Pranė Jokimaitienė. Melodijas parengė Zofija Puteikienė. Vilnius, 1985.

Kaunietis 2000 = *Aukštaitijos partizanų prisiminimai. Algimanto apygarda*. Sudarė, nuotraukas ir archyvinę medžiagą pateikė Romas Kaunietis. Vilnius: Vaga, 2000, t. 2, kn. 2.

Kaunietis 2006 = *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*. Sudarė, nuotraukas ir archyvinę medžiagą pateikė Romas Kaunietis. Vilnius: Valstybės žinios, 2006.

Kaunietis 2008 = *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. Sudarė, nuotraukas ir archyvinę medžiagą pateikė Romas Kaunietis. Vilnius; Margi raštai, 2008, t. 6.

Kaunietis 2009 = *Laisvės kovotojų prisiminimai*. Sudarė, nuotraukas ir archyvinę medžiagą pateikė Romas Kaunietis. Vilnius: Margi raštai, 2009, d. VII, kn. 1.

Kaunietis 2014 = *Laisvės kovotojų prisiminimai*. Sudarė, nuotraukas ir archyvinę medžiagą pateikė Romas Kaunietis. Vilnius: Margi raštai, 2014, t. 8.

Kaunietis 2016 = *Laisvės kovotojų prisiminimai*. Sudarė, nuotraukas ir archyvinę medžiagą pateikė Romas Kaunietis. Vilnius: Margi raštai, 2016, t. 10.

Kuodytė 1995 = Dalia Kuodytė. Lietuvos laisvės armija ir jos reikšmė pokario pasipriešinimui. Iš: *Laisvės kovų archyvas*, 1995, t. 14 (versta iš rusų k.).

Laisvės kovos 1996 = *Laisvės kovos 1944–1953 metais. Dokumentų rinkinys*. Sudarė Dalia Kuodytė, Algis Kašėta. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996.

Mačiulis, Petrauskas, Staliūnas = Dangiras Mačiulis, Rimvydas Petrauskas, Darius Staliūnas. *Kas laimėjo Žalgirio mūšį? Istorinio paveldo dalybos Vidurio ir Rytų Europoje*. Vilnius: Mintis, 2012.

Meškauskas 1996 = Ignas Meškauskas. *Kraupūs žodžiai. Kėdainių krašto pokario tragedijos metraštis. Apybraižos. Liudytojai ir dokumentai*. Kėdainiai: Riliuda, 1996, d. 2.

Palyginimų žodynas 1985 =*Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*. Sudarė K. B. Vosylytė. Vilnius: Mokslas, 1985.

Partizanų dainos 2009 = *Karinės istorinės dainos* 6: *Partizanų dainos* (*Lietuvių liaudies dainynas* 21). Parengė Kostas Aleksynas. Melodijas parengė Živilė Ramoškaitė. Vilnius, 2009.

Petrauskienė 2015 = Aistė Petrauskienė. *Laisvės kovotojų prisiminimai*: 1944–1953 m. partizaninio karo dalyvių vardynas. Iš: *Acta Museologica Lithuanica*. Vilnius, 2015, t. 2. Prieiga per internetą: http://www.zurnalai.vu.lt/acta-museologica-lithuanica/article/view/9213/6944. [Žiūrėta 2018 m. liepos 7 d.].

Petrauskienė; Petrauskas; Vaitkevičius 2017 = Aistė Petrauskienė; Gediminas Petrauskas; Vykintas Vaitkevičius. *Partizanų bunkeris Daugėliškių miške: kompleksinių tyrimų studija ir šaltiniai*. Vilnius: Petro ofsetas, 2017.

Shmitt 2004 = Carl Shmitt. *The Theory of the Partisan: A Commentary/Remark on the Concept of the Political*. Michigan State University Press, 2004.

Sušaudytos dainos 1990 = *Sušaudytos dainos. Dzūkijos partizanų dainos*. Sudarė ir parengė Vytautas Ledas, Henrikas Rimkus. Vilnius: Vaga, 1990.

Vyr. Žin. 1926 = *Išparceliuotų dvarų pavadinimų pakeitimas kaimais*, Vyriausybės žinios, 1926 m. birželio 9 d. (Nr. 228).

PUZZLE OF THE IDENTITY OF THE LITHUANIAN PARTISANS

Vykintas VAITKEVIČIUS

In 1944, with the start of the second Soviet occupation, the partisan collective identity was based on that of a hawk (Lith. *vanagas*) – a free and high-soaring predatory bird.

The name '*vanagas*' or 'partisan *vanagas*' was widely used until February 1949. Supporters often called the partisans *vanagas*, while most of the other people in the region referred to them as '*miškiniai*' (from the forest).

There is very little data on whether the partisans used the name *miškiniai* to describe themselves. However, their self-identity was evidenced by some pseudonyms, memories, and slang, which, together with their appearance, were an integral part of the collective and personal partisan identity.

The fact that most partisans did not hide their given (Christian) name, yet many contemporaries and comrades of these freedom fighters called them by their pseudonyms, i.e. their 'new' names, confirmed that at the time there were deep changes in personal identity. Now the idea is to consider them as a certain kind of puzzle, where one identity (e.g. that of ploughman, student, soldier) was changed to or merged with the identity of the *miškinis* partisan.

The nature of these changes in identity is evidenced by the 30 most popular partisan pseudonyms. A quarter of them are national names, or the names of the grand dukes, while most (3/4) names come from the forces of nature and other phenomena, from birds, animals, and plants. These names were matched to the long hair of the partisan, their slang, or other features of their image.

From the very beginning, the partisan *vanagai c*alled each other brothers, they formed a secret 'forest brotherhood', where they were joined by their parents, uncles, matrons, brothers-in-law, and other relatives. The relationships of the *miškiniai* with their parents, wives, and children was weak or non-existent. Therefore, not even their close relatives can really say anything about the lives of the *miškiniai* in their families. Once they crossed the threshold of their home, the partisans bid farewell to their life on 'this side'; they either died fighting or were brought back from the forest by force.

These difficult changes and becoming a *miškinis* could be one of the underlying reasons why society still finds it difficult to accept the partisans as their own, understand the magnitude of their decision, their deeds, to accept their experience and thank them for the greatest sacrifice – their lives on the altar of their homeland's freedom.

Vilniaus universitetas
Komunikacijos fakultetas
Saulėtekio g. 9 (I rūmai), 10222 Vilnius
E. paštas: vykintas.vaitkevicius@gmail.com

Gauta 2018-06-15, įteikta spaudai 2018-08-21.

SIMONAS DAUKANTAS – „ĮSPĖJĘS ATEITIES DVASIĄ“

Darius KUOLYS

Straipsnyje aptariama S. Daukanto istoriniuose darbuose ryškėjanti Lietuvos valstybės projekcija. S. Daukantas tarsi sujungia dvi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje plėtotas politines programas: M. Daukšos, K. Sirvydo gimtosios kalbos ir kultūros puoselėjimo programą su M. Strijkovskio, A. Kojalavičiaus ir kitų intelektualų priesakais rūpintis laisva Lietuvos Respublika. Laisvė ir kalba jo darbuose iškyla kaip svarbiausi lietuvių tapatybės dėmenys. Būtent ši daukantiška kalbos ir laisvės jungtis ir suteikia esminį postūmį moderniai Lietuvos Respublikai.

Reikšminiai žodžiai: Daukantas, istorinis pasakojimas, politinis žodynas, „Lietuvos ūkė“, „ūkininkas“, Lietuvos Respublka

„Įspėjęs ateities dvasią“ – taip 1883-iaisiais „Aušroje“ S. Daukantą apibūdina pirmasis jo biografas Jonas Šliūpas, jau po metų Jungtinių Amerikos Valstijų spaudoje ėmęs svarstyti, kokiomis sąlygomis „Lietuva galės atgauti savo liuosybę“. Matyt, neatsitiktinai stropus S. Daukanto raštų skaitytojas J. Šliūpas pirmasis tarp ano laiko lietuvių iškelia savarankiškos „Lietuv-latviškos respublikos“, o kiek vėliau – ir nepriklausomos Lietuvos valstybės siekinį. 1887-aisiais broliams lenkams paskelbia: „Lietuva nori būti politiškai nepriklausoma!“ (Šliūpas 2016: 79)

Simboliškai sutampa šiemet mūsų minimas Simono Daukanto gimimo jubiliejus ir Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmetis. Būtent S. Daukantas padeda mums geriau suprasti, kaip valstybės idėja buvo išsaugota, kaip pati valstybė atkurta.

Ir vis dėlto šiandien nestokojame paradoksų. Mėginame visuomenei ir mokykliniam jaunimui aiškinti, kokia didelė, išskirtinė yra S. Daukanto asmenybė, kokie reikšmingi jo darbai, ir sykiu susiduriame su rimtu keblumu – turime patys sau tai įrodyti. Juk S. Daukantas daugeliu atvejų iki šiol lieka uždaras, sunkiai paskaitomas, dar sunkiau perprantamas, dažniausiai tik bendrais žodžiais atpasakojamas. Net kai kuriuose naujausiuose vadovėliuose ir politologų mokslo darbuose klaidingai aiškinamos pamatinių S. Daukanto žodžių reikšmės, sykiu – ir jo teigta valstybės samprata. Nepagrįstai tvirtinama, kad S. Daukanto raštuose nuolat minima „Lietuvos ūkė“ tėra ūkis, o „ūkininkas, ūkėjas“ – valstietis, kad pačiam istorikui labiausiai rūpėjusi ekonominė lietuvių būklė (Dementavičius 2015: 44, 71).

Švenčiame šimtmetį, bet viešumoje nesutariame, kieno tas šimtmetis. Net mūsų politikai kalba apie Lietuvos šimtmetį, Lietuvos valstybės šimtmetį. Kai kurie politologai ir filosofai tvirtina, kad lietuviai valstybę susikūrę vos prieš šimtą metų. S. Daukantas su tokiu požiūriu nesutiktų, rimtai su juo ginčytųsi. Savo darbais jis liudijo ir liudija senas lietuvių politinio gyvenimo tradicijas. Pats S. Daukantas yra tarsi tiltas tarp senosios Lietuvos valstybės ir modernios Lietuvos Respublikos. Jis mums primena, kad be vienos vargu ar būtų buvusi ir kita.

Ar S. Daukanto asmeninė laikysena, jo nuostatos, idėjos, dėstytos Rusijos imperijos kolonizuotiems lietuviams, nepasirodytų aktualios ir pokolonijinei, posovietinei mūsų visuomenei? Ar į mūsų viešus svarstymus įsiterpęs S. Daukantas nepriverstų dėl daugelio tarsi savaime aiškių dalykų suklusti? Ar jo įžvalgos neišjudintų inertiško mūsų galvojimo?

Miršta Daukantas apleistas ir vienišas ant savo bičiulio Papilės klebono Ignoto Vaišvilos rankų. Lietingą 1864-ųjų gruodžio dieną į kapines jį lydi tik kunigas, kelios senutės ir berniukas su žibintu. Tačiau netrukus jo darbus atranda jaunoji – aušrininkų – karta. Jau 1876-aisiais Marijampolės gimnazistai „su didele ukvata“ skaito Daukanto „Būdą“, kurį jiems iš Maskvos atsiuntė studentas Jonas Basanavičius (Basanavičius 1922: 621).

Petrapilio universiteto studentas Jonas Šliūpas, 1882-aisiais grįžęs į tėvynę vasaros atostogų, Kaune, Antano Baranausko bute, persirašinėja Žemaičių kunigų seminarijos bibliotekoje atrastą S. Daukanto rankraštį – „Pasakojimą apie veikalus lietuvių tautos senovėje“. Tą pačią vasarą Žagarėje J. Šliūpas aplanko S. Daukanto globėją kunigą I. Vaišvilą: žilas kunigas pasirodo studentui esąs tarsi senųjų laikų krivis. Sulaukęs pirmo Daukanto gyvenimu ir raštais susidomėjusio lietuvio, I. Vaišvila susigraudina ir padovanoja J. Šliūpui išsaugotus istoriko laiškus (Šliūpas 1977: 231, 234–235).

Jau pirmame „Aušros“ numeryje, siekdamas „inkvėpti atlušusiems ir abejojantiems lietuviams meilę tėvynės“, J. Šliūpas pradeda spausdinti S. Daukanto biografiją. Joje teigia: „Nieks nemylėjo daugiaus tėvynę Lietuvą už Daukantą; visi

Simono Daukanto paminklo Papilėje (Akmenės r.) atidengimo iškilmės. Kalba (paminklo dešinėje) prof. Mykolas Biržiška. 1930 m. rugsėjo 21 d. Jono Sinkevičiaus nuotrauka. Iš kn.: *Papilė*. 1 d. Vyr. redaktorė V. Girininkienė. Vilnius: Versmė, 2004, 1025 p.

jo raštai kvėpuoja tąją meilę. <...> Ateities dvasią Daukantas atspėjo...“ Ir pažada jau kitais metais išleisti „Pasakojimą“, o vėliau ir „visus veikalus Daukanto“ (Šliūpas 1883: 253–254). Netrukus šį pažadą aušrininkams primena Maironis.

Po dešimtmečio S. Daukantą, kaip savo ir visų „litvomanų“ pirmtaką, iškelia varpininkai. Pranas Mašiotas 1893-iaisiais „Varpe“ rašo: „Sugrąžinti lietuviams tautos vardą – tai buvo Daukanto idealas, kuriam jis tarnavo per visą vargo ir sunkaus darbo gyvenimą. Šių dienų „litvomanai“ eina taku, Daukanto pramintu. <...> Ilsėkis ramiai, narsus kareivi, amžinu atilsiu. Tavo pramintas takas atrastas; juo eina nedidelis, bet tvirtos dvasios tautiečių būrelis; tavo galinga dvasia stiprina juos jų kelionėje.“ (Mašiotas 1893: 161). Tais pačiais metais Jungtinėse Amerikos Valstijose, Plimute, išleistą S. Daukanto „Istorijos žemaitiškos“ pirmąjį tomą varpininkai sveikina kaip lietuviams naują epochą atveriantį tekstą. 1894-ųjų sausį „Varpas“ skelbia: „Vyriausi vieta tarp išleistų šįmet knygų be abejojimo priklauso seniai lauktai S. Daukanto istorijai, kurios berods išėjo pernai tik vienas tomas, o bus dar du tokie tomai. Išleidimas Daukanto istorijos tai, galima sakyti, yra epocha naujosios Lietuvos istorijos, nėsa toji istorija be abejojimo milžiniškai pakels Lietuvių dvasią, atskleisdama Lietuvių akims uždangalą nuo tamsios iki šiol Lietuvos praeigos...“ (Nauji Metai 1894: 1).

Taigi XIX amžiaus pabaigoje S. Daukantas atrandamas kaip kūrėjas, savo istoriniais darbais dedantis pamatus moderniai Lietuvai, praeities vaizdais rodantis lietuviams kelią į savarankišką ateitį, žadinantis lietuvių tautinį atgimimą.

Būtent šį Daukanto vaidmenį vėliau išeivijoje išryškina istorikas Vincas Trumpa. Pasak jo, „Simoną Daukantą galima laikyti naujosios Lietuvos Jonu Krikštytoju, kuris dar gerokai prieš naujosios Lietuvos gimimą skelbė ir aiškino apie jos atėjimą“. 1964-aisiais, kai okupuotoje Lietuvoje ir išeivijoje iškilmingai minėtas Kristijono Donelaičio 250-asis gimtadienis, bet nutylėtos S. Daukanto mirties 100-osios metinės, V. Trumpa klausė: kodėl net sovietų Lietuva švenčia K. Donelaitį, bet nemini S. Daukanto? Ir pats atsakė: Daukantas per daug lietuviškas, jis per daug mylėjo laisvę ir tiesą. Dėl to net lietuviams išeiviams yra per sunkus: jis per daug šiandien iš mūsų reikalauja su savo tiesos ir laisvės imperatyvais (Trumpa 1965: 41, 47).

S. Daukantą sovietų kolonizuotiems lietuviams pogrindžio spaudoje primena Algirdas Patackas. Paties redaguotoje „Pastogėje“ 1979-aisiais Liudo Stankaus vardu jis paskelbia programinį tekstą „Mickevičius, Daukantas ir mes“.

Pasak A. Patacko, mes vėl esame S. Daukanto situacijoje, „gyvename ne mažiau sudėtingus ir daug kuo panašius laikus“. Ir vėl tautinės bendruomenės išlikimas priklausąs nuo asmeninių mūsų apsisprendimų ir įsipareigojimų. „Mes – Daukanto šaknies, kaip ir visa mūsų lietuviškoji kultūra. Be jo nebūtų mūsų. <...> Ar dar gyvas mumyse Daukantas? Nuo atsakymo į šį klausimą priklauso, ar liksime gyvi. Bet be tautos ir kartos dar esi tu – kaip žmogus ir asmuo. Ir tik pats ir visų pirma sau turi atsakyti į šį klausimą – be kitų pagalbos ar už kitų nugaros“, – sako A. Patackas (Patackas 1979: 3–7). Tą klausimą sovietinės imperijos saulėlydyje uždaruose rateliuose jis kėlė ir mums, jauniems Vilniaus universiteto lituanistams: ar dar turime jėgų eiti Daukanto pramintu keliu prieš srovę, ar liekame ištikimi lietuvybei, kai su ja tapatintis naivu ir neišmintinga, ar jau pasiduodame? Regis, šiandien šį klausimą galėtume peradresuoti savo jaunimui.

Sovietmečio pabaigoje į S. Daukantą gręžėsi jaunoji Lietuvos istorikų karta. Vilniaus Antakalnyje tuomet buvusio Istorijos instituto palėpėje Egidijus Aleksandravičius ir Antanas Kulakauskas subūrė istorikų jaunimą į „Daukanto skaitymus“. Iš jų netrukus išaugo Lietuvių atgimimo istorijos studijų seminaras ir ambicinga S. Daukanto 200 metų gimimo jubiliejui skirta mokslinių tyrimų ir leidybos programa. Taigi į mokslą ėjusi nauja istorikų karta dar Sąjūdžio išvakarėse buvo pažymėta S. Daukanto žyme. Daukantiškas imperatyvas, raginęs mokslininką būti ir aktyviu piliečiu, angažuotis savo visuomenės kūrimui, šiai kartai buvo savas.

O dabar stabtelkime prie paties S. Daukanto programos, prie kadaise kolonizuotiems lietuviams keltų jo imperatyvų. Ir pasvarstykime, kodėl jie buvo tokie svarbūs ne tik aušrininkams, varpininkams, bet ir sovietų imperijos provincijoje atsidūrusiems lietuviams. Pradėti turėtume nuo S. Daukanto skrupulingai kurto ir vartoto politinio žodyno: juo visuomenei buvo nužymėta siektina politinė tikrovė.

1993-iaisiais išėjusioje „Lietuvių atgimimo istorijos studijų“ penktojoje knygoje tuomet jaunas mokslininkas Saulius Pivoras pastebėjo, kad itin dažną žodį „ūkė“ S. Daukantas vartoja daugiareikšmiškai ir priešina jį „valstybei“ (Pivoras 1993: 83). Šiandien būtų svarbu kiek išsamiau šių Daukanto žodžių reikšmes aptarti. Atrodo, kad S. Daukantas, atidžiai skaitęs XVII amžiuje išleistą Konstantino Sirvydo žodyną, bus išsaugojęs šio pirmojo lietuvių kalbininko brėžtą skirtį tarp valstybės ir respublikos. Lenkišką žodį *państwo*, lotyniškus žodžius *regnum*, *imperium* K. Sirvydas vertė lietuvišku žodžiu „viešpatystė“, o lenkišką *rzecz pospolita*, lotynišką *res publica* – lietuviškais „visatinė“, „bendrystė“ (visuomenė, bendrija) (Sirvydas 1979: 381–382, 492; Sirvydas 1997: 261, 345– 346). Taigi valstybę, viešpatystę K. Sirvydas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės intelektualai suprato kaip viešpaties tėvoniją, valdovo valdą, o respubliką – kaip laisvų piliečių bendruomenę, visuomenę. S. Daukanto kurto Didžiojo lenkų-lietuvių kalbų žodyno rankraštyje žodis *państwo* verčiamas latvišku skoliniu „valstybė“, o žodis *rzecz pospolita* paliktas be lietuviško atitikmens (Daukanto žodynas 1995: 225; Daukanto žodynas 1996: 80). Taigi S. Daukantas šių žodžių netapatina, jų reikšmes skiria, bet dar nėra galutinai nutaręs, kokiu lietuvišku žodžiu nusakyti respubliką savo žodyne. Tuo metu anksčiau rašytuose istoriniuose darbuose respubliką dažniausiai vadino „ūke“ arba, gerokai rečiau, „lieta“. Būtent tokią „ūkės“ reikšmę atrasime palyginę S. Daukanto pamėgto XVII šimtmečio LDK istoriko Alberto Kojalavičiaus-Vijūko ir paties S. Daukanto istorinius raštus: A. Kojalavičiaus *Respublica Lituana*, *Res Lituana* lietuviškame S. Daukanto tekste virsta „Lietuvos ūke“. Taigi „ūkė“ yra „ūkininkų“, „ūkėjų“ (piliečių, laisvų gyventojų) bendruomenė, bendras „ūkininkų“ reikalas. Dar Martynas Mažvydas germaniškos kilmės žodžiu „ūkinykas“ nusakė ne žemdirbį, artoją, valstietį, bet šeimininką – ūkio savininką (Urbas 1996: 399). Daukanto „ūkininkas“ – krašto šeimininkas.

„Ūkės“, „lietos“, „ūkininko“ semantiniam laukui priklauso kiti pamatiniai S. Daukanto istorinio pasakojimo žodžiai: „liuosybė“ (laisvė), „dorybė“, „sueimas“ (seimas), „rėda“ (tvarka), „tauta“. Visi šie žodžiai sudaro respublikoniško S. Daukanto žodyno pagrindą. Lietuviai istoriniuose jo raštuose vadinami „lietos vyrais“, „lietos tauta“. „Istorijoje žemaitiškoje“ su „lieta“ siūloma sieti ir patį lietuvių etnonimą (Daukantas 1995 I: 131).

Nuo S. Daukanto žodyno neatskiriama jo sukurtų Lietuvos praeities vaizdų sąranga. Istorinio pasakojimo vaizdais politinis žodynas tarsi paaiškinamas, išplėtojamas. Vaizdais taip pat įtaigiai išdėstomos S. Daukanto politinės programos svarbiausios idėjos ir nuostatos. Tad atkreipkime dėmesį į ryškesnius, pagrindiniuose veikaluose („Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“ (1822), „Istorija žemaitiška“ (apie 1836), „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ (1845), „Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje“ (1850–1854) vis pasikartojančius S. Daukanto vaizdus.

Štai kelios „Būdo“ citatos:

XX a. 4 deš. stereoskopinėje nuotraukoje – Papilės klebonija, kurioje S. Daukantas praleido paskutinius gyvenimo metus. 1986 m. šiame pastate įrengtas S. Daukanto memorialinis muziejus. XX a. 4 deš. stereoskopinė nuotrauka.

Povyzos [lietuviai buvo] drąsios ir malonios, ant kožno veido narsybė ir kantrybė žydėjo, o malonė [meilė] artimo kiekvieno širdy klestėjo; stovyla, kalba ir kožnas žingsnis reiškė visus liuosus esančius. <...> Ūkės dūmoj ir jos reikaluose tarp visų kliautis [pasitikėjimas] ir vienybė buvo, kožnas šelpė reikalaujantį ir gelbėjo gaištantį; <...> varguose kantrybę ir stangybę [stiprybę], o dūmoje išmintį rodė; <...> dėl to karėj narsybė, ūkėj dorybė ir teisybė per amžius tarp jų klestėjo, nors jų namų durys ant medžio kaškų [vyrių] girgždėjo, nesgi šiandien dar sako: „Iš baimės mirusiam bezdalai skambina.“ Ką širdy turėjo, tą ir žodžiu reiškė; ne kiltis [kilmė], ne turtai, bet išmintis ir dorybė, nuo visų patirta, kiekvieną į vyresnybę kėlė, nesgi visi lygūs buvo; ir taip, kas narsesnis karėj, tas ir vyresnis, kas doresnis, išmintingesnis ir teisesnis, tas tiesos [teismo] suole sėdėjo... <...>

Niekų darbu neužsiėmė, ūkės ar lietos reikalais tesirūpino, kaip šiandien dar sako: „Tas niekam lietai nedera.“ <...> Vienybė, teisybė ir meilė artimo tarp visų klestėjo, broliais viens kitą vadino. Raštininkai tų gadynių negali atsigirti jų būdo ir taip rašo: „Lietuviai yra didžiai geros širdies ir gailingi žmonės...“ <...>

Liuosybę savo pervis mylėjo ir godojo, už kurią viso pasaulio aukso nebūt ėmę; todėl dar šiandien tariama yra: „Liuosas lab ir po kere [kelmu] begyvena“; atkaliai [priešingai], vergybos neapvežėjo [nekentė] ir už velnių darbą turėjo, tardami: „Velnias tau, – sako, – tevergauja, ne žmogus.“ <...>

Paprastai sriuobalu [viralu] buvo laiški ar skoba putra [kruopienė su rūgpieniu]; <...> čia ne vienas rasi lepnis [išlepėlis], skaitydamas apie tokį jų valgį, švypterės, bet jei primins sau, jog senieji lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, tokiu valgiu misdami, per 500 metų su kardu guldami ir keldami, ne vien mokėjo ir stengė nuo kruvinų neprietelių savo liuosybę ginti, bet dar gandinti visą pasaulį savo narsybe ir kantrybe, tas aiškiai susigės, save regėdamas šiandien ištižusiu vergu, noris sukrus [cukrus] sulpančiu [čiulpiančiu] ir skaninius [skanumynus] laižančiu, nesgi visados godos [garbės] vyras velija noris šaknelėmis misti, jeib tiktai liuosu gyventi, nekaip šešku būti, svetimus kiaušius gerti, vištas ėsti ir tamsiame urve smirdėti. <...>

Kaip vyriškieji, taip ir motriškosios niekados savo namų nenutauto [neužmiršo]... <...>

Tas yra žinomu, jog svietas [žmonės] buvo liuosas iki paskuojų gadynių, ir be svieto pritarimo ir žinios ne vien didysis kunigaikštis, bet ir pats kūrėjų kūrėjas [aukščiausias žynys] nieko nedrįso veikti lietos reikaluose. Kas yra teisingu, nesgi kas neša naštą, tas turi žinoti, dėl ko ją neša.“ (Daukantas 1976: 444, 446–448, 451– 452, 457, 578).)

Taigi praeities vaizdais S. Daukantas brėžia antitezę tarp nūnai Rusijos imperijos pavergtų, suvargusių žmonių ir buvusių laisvų, kilnių, dorų, savo „ūkę“ ar „lietą“ savarankiškai „rėdžiusių“, tvarkiusių lietuvių. Šie, pasak S. Daukanto, gynę „liuosybę“ ir mylėję dorybę taip pat, kaip graikai ir romėnai. Senųjų lietuvių laisvę ir dorybę

rodžiusi jų išvaizda, kalba, laikysena. Laisvė ir dorybė – neatskiriamos jų tapatybės dalys. Tokia vaizdų sąranga siekiama gaivinti laisvės atmintį, žadinti savarankiško, nepriklausomo gyvenimo geismą – neleisti ne tik savo namų, bet ir laisvos Lietuvos ūkės pamiršti, „nutausti“. S. Daukantas sąmoningai kreipia skaitytojo žvilgsnį į buvusią politinę lietuvių laisvę liudijančius ženklus. „Darbų“ pratarmėje rašoma, kad ir dabar lietuvis, matydamas jo žemėje išlikusius pilių griuvėsius, sakąs: „Šitai yra ženklai liuosybės mano bočių prabočių!“ Dabartinė lietuvių kalba taip pat esanti kadaise buvusio savarankiško tautos gyvenimo liudininkė: ji rodo, kad „Lietuvos giminė turėjo senovėj savo rėdą, savo valdžią, ūkiškus [respublikos, valstybės] įstatymus, savo tikėjimą ir savo raštą...“ (Daukantas 1976: 37, 45).

Istorinis S. Daukanto pasakojimas pabrėžia tautos atminties ir jos laisvės jungtį: norint įveikti vergiją, visų pirma reikia pažadinti laisvės atmintį. Atmintis – esminė tapatybės ir laisvės sąlyga. Tad atminties saugotojams, gaivintojams tautinėje bendruomenėje tenkantis išskirtinis vaidmuo. „Darbuose“ iškeliamos „vaideliotų“ priedermės: juos siunčiąs Lietuvos didysis kunigaikštis Vytenis į Prūsiją, „idant primintų prūsams senų dienų liuosybę ir dorybę jų bočių prabočių, <...> lygia dalia išguldytų jiems šios dienos jų vargus, nelaimes ir vergystę“. Būtent „vaideliotai“ turį „žmogeiviais“ virtusius prūsus paraginti sukilti ir „liuosybės savo bočių prabočių ieškoti“ (Daukantas 1976: 221–222, 239). Tokiais vaizdais S. Daukantas mums atskleidžia ir paties prisiimtą vaidmenį – būti savo amžiaus „vaideliotu“, kviečiančiu pavergtus lietuvius atgauti laisvę ir „lietą“, išlikti savimi.

S. Daukantas moderniai lietuvių bendruomenei – kertinė figūra. Kodėl? Būtent jis perima senąjį politinės tautos pasakojimą, kurį Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje lenkiškai kūrė Motiejus Strijkovskis, lotyniškai – Albertas Kojalavičius, jį pirmąsyk išverčia į lietuvių kalbą, transformuoja, papildo ir perduoda savo meto bei būsimai lietuvių visuomenei. Pasak kunigo I. Vaišvilos, jo globojamas S. Daukantas prieš mirtį kartojęs: „Aš ant lietuvystės pamatus dedu“ (Davainis-Silvestraitis 1993: 264). Taigi savo istoriko darbą suvokė kaip ateities visuomenės kūrimą. Tikėjo, kad būsimam savarankiškam gyvenimui atramas lietuvių visuomenė galinti atrasti tik atidžiai žvelgdama pati į save, į savo nugyventus amžius.

Kadaise Viktorija Daujotytė yra pasakiusi apie Mariją Gimbutienę: ji taip giliai pažvelgė į praeitį, kad išvydo ateitį. S. Daukantas yra padaręs tą patį kultūrinį veiksmą: jis taip giliai pažvelgia į tautos praeitį, kad joje pamato ir kitiems parodo tautos ateitį. Gyvendamas Rusijos imperijoje jis atgaivina, atnaujina ir į ateitį nukreipia Lietuvos Respublikos idėją, kuri buvo išnešiota, subrandinta dar Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

Jau XVI amžiuje lietuviai brėžia aiškią skirtį tarp savo valstybės, laisvos respublikos, ir Maskvos despotijos, Vakarų Europos absoliutizmų. Jie turį savo respubliką, kurioje, kaip ir antikinėse Periklio, Cicerono respublikose, laisvė yra branginama kaip aukščiausia vertybė, o žmonių iškilimą visuomenėje turėtų lemti ne jų turtas, kilmė, bet dorybės, nuopelnai bendram labui (Kuolys 2013: 39–57). Tai Cicerono apibrėžta respublika kaip moralinė piliečių sąjunga. Šioje respublikoje, be laisvės, labai svarbi yra draugystė, brolybė, meilė. Be piliečių meilės („charitas civium“), tarpusavio solidarumo, kaip ir be piliečių dorybės, respublika ir laisvė negalinčios išlikti, – teigė Ciceronas ir LDK intelektualai. Respublika remiasi ne baime, ne pagarba monarchui, bet piliečių dorybėmis, – tvirtino Ciceronas, o XVIII amžiuje – ir Šarlis Monteskjė (Charles de Montesquieu). Ciceroną S. Daukantas nagrinėjo jau Vilniaus gimnazijoje, Monteskjė – geriausiame visoje Rusijos imperijoje Vilniaus universitete. Čia laikydamas magistro egzaminą S. Daukantas klaustas: „Kaip suprantate šį Monteskjė posakį: respublikoniška valdžia yra dorybė, o monarchistinė – garbė?“ (Merkys 1991: 48).

Taigi S. Daukantas perima iš senosios Lietuvos respublikonišką pasakojimą apie laisvę mylinčią ir per amžius ginančią lietuvių tautą. Šis M. Strijkovskio ir A. Kojalavičiaus kurtas istorinis pasakojimas iš esmės yra laisvės pasakojimas: visa Lietuvos praeitis vaizduojama kaip garbinga kova už laisvę. Būtent laisvė, kova už laisvę ir įprasminančios tautos gyvenimą (Kuolys 2004: 384–404). Ištikimybę M. Strijkovskiui ir A. Kojalavičiui S. Daukantas išsako jau „Darbų“ pratarmėje. Pasak jo, ypatingos pagarbos vertas A. Kojalavičius, nes pasakojantis apie lietuvių praeitį, atskirdamas ją nuo lenkų ir gudų praeities, nes jo raštai leidžiantys skaitytojui tarsi atsistoti „šalip“ darbų, žygių, buvusių prieš šimtus metų (Daukantas 1976: 37–38). Atkreipkime dėmesį: S. Daukantas vertina savo pirmtako istorinį tekstą už tai, kad jis išryškina savarankišką, atskirą lietuvių tautos istorinį likimą ir todėl, kad jis padeda šiandienos žmonėms atsistoti greta protėvių ir jų žygių, juos išgyventi, pajusti, kad šie žygiai nėra praėję, kad jie tęstini. Šitaip patiriama savarankiškos tautos istorija saugo, kuria savarankišką ateitį.

„Protu ir jausmais esu Respublikos (*ex mente, sensuque Reipublicae*)“, – rašo A. Kojalavičius

Papilės piliakalnis. S. Daukanto palaidojimo vieta. 2018 m. Brolių Černiauskų nuotrauka.

1650-aisiais išėjusios „Lietuvos istorijos“ pirmosios dalies pratarmėje (Kojalavičius 1650: pratarmė). Taip jis nusako savo, kaip pasakotojo, poziciją. Lietuvos Respubliką jis iškelia į istorinio pasakojimo centrą. Būtent rūpestis Respublika, jos likimu tampa pagrindiniu viešumoje veikiančio asmens vertinimo matu: asmuo istorijoje vertas tiek, kiek jis rūpinasi politinės tautos reikalais, kiek tarnauja bendrai gerovei. Rūpestis Lietuvos Respublika susieja pasakotoją ir jo istorinius herojus. Pats A. Kojalavičiaus istorinis pasakojimas įgyja aiškią švietėjišką paskirtį – jis turi paskatinti žmogų suvokti savo priedermes Respublikai ir gyventi taip, kad būtų jai naudingas.

Būtent šias A. Kojalavičiaus nuostatas ir jo pasakojimą apie Lietuvos Respubliką perima S. Daukantas. Kaip ir LDK istorikas, jis kalba iš „Lietuvos ūkės“, laisvos „Lietuvos tautos“ pozicijų; istorines asmenybes, šalies valdovus vertina pagal jų darbus „naudai ūkės Lietuvos“ ir „ūkininkų liuosybei“. Vytautas, pasak S. Daukanto, vertas pagarbos todėl, kad siekiąs karūnos ne sau, bet „dėl Lietuvos ūkės“, o jo bajorai skelbiantys: „mes buvom liuosi tauti ir esam“. Tačiau S. Daukantas stoja greta žemaičių, kai jie, valdovo išduoti, atsisako tapti Ordino vergais, „tardami, jog Vytautas negali jų niekaip užrašyti kryžeiviams, kaipogi ansai pats yra Didžiuoju Lietuvos Kunigaikščiu nuo žemaičių pakeltas, kurie pagal savo norą šiandien vieną, rytoj ką kitą gali didžiu kunigaikščiu iškelti“ (Daukantas 1976: 365).

Su A. Kojalavičiaus pasakojimu S. Daukantas taip pat perima dar M. Strijkovskio iškeltą visų baltų – lietuvių, prūsų, jotvingių – vienybės idėją, taip pat laisvės meilę išaukštinančias Margirio, paskutinių jotvingių, pasirinkusių mirtį, bet ne vergiją, mitologemas. Perima ir lietuvių tautos kilmės mitus. Tiesa, juos ne tik perima, bet ir iš esmės atnaujina. Gana išsamiai aptardamas senųjų lietuvių ryšius su Antikos pasauliu, S. Daukantas veik nutyli M. Strijkovskio ir A. Kojalavičiaus garbintą Palemoną. Regis, aristokratiškas, luominis lietuvių kilmės iš Romos diduomenės mitas jo politinei programai netinka. S. Daukantui pakanka tik atskirų šio kilmės mito dalių: pasakojimo apie Kernavės įkūrėją Kernių, apie mirusiųjų deginimo paprotį įsteigusį kunigaikštį Šventaragį ir kai kurių kitų. Tačiau Daukantas ypač sureikšmina kitą – Vaidevučio mitą, kurį kadaise iš senųjų prūsų perėmė vokiečių istoriografija, iš jos – M. Strijkovskis, kurį išplėtojo A. Kojalavičius. Mat šis kilmės mitas neturi luominio pobūdžio. Pasak jo, lietuvis Vaidevutis paskatinęs senuosius prūsus ir lietuvius bičių pavyzdžiu

susikurti savo respubliką, išmokęs gerbti įstatymus ir bičiuliautis, kad šie galėtų laisvi išlikti.

A. Kojalavičiaus gintą laisvos Respublikos sampratą S. Daukantas jau „Darbuose“ esmingai papildo tautos, kaip luomų barjerus įveikusios laisvų žmonių sąjungos, supratimu. Pasak jo, Lietuvos, Žemaičių ir Prūsų viešpats Vaidevutis, „įsteigęs rėdą ūkei, idant tauta, arba giminė, be rėdos neišgaištų“, sutiko užtikrinti ir vienodą „vargalių žmonių bei diduomenės liuosybę“. „Vaidevučio ūkėje“ buvę nustatyta, jog „tie tebus diduomiais, kurie gerais darbais ir dorybe už visus didžiau atsiženklins, vienok nė kokios viršutinės perskyros tarp jų, žmonių vargdienių ir diduomių, daugiau nebebus. Taip vargaliai žmonės, savo liuosybę užstiprinę, gyveno paskui ilgus amžius laimingai“ (Daukantas 1976: 58). Taip seną lietuvių Respublikos steigimo mitą S. Daukantas palenkia romantizmo laikų tautinės vienybės, laisvos tautos, kaip lygiateisių žmonių bendrijos, idėjai, padėjusiai rastis šiuolaikinei lietuvių tautai. Senas bajorų Respublikos mitas paverčiamas į ateitį nukreiptu modernios laisvų ir lygiateisių piliečių Respublikos mitu.

Laisvė S. Daukantui yra kertinė idėja, bet ji suvokiama respublikoniškai. Laisvas žmogus yra tada, kai jis dalyvauja savo „ūkę rėdant“, valstybę tvarkant. Todėl laisvė neatskiriama nuo seimo – nuo bendrų reikalų viešo svarstymo. Lietuviai buvę laisvi per amžius, nes joks valdovas nieko negalėjęs nutarti vienas, be sutarimo seime. S. Daukanto raštuose taip pat pabrėžiama, kad lietuviai suvokę laisvę kaip „Dievo dovaną“, kurią visomis jėgomis privalą saugoti. Vergijon papuolusi, svetimųjų „rėdoma“ ir svetimiems įstatymams paklusti turinti tauta „atsimaino“ – praranda savo tapatybę, sykiu ir žmoniškumą: „Rodės žemaičiams vergauti svetimiems lygia dalia, kaip jei ne žmonėmis būti...“ (Daukantas1976: 371).

Respublikoniška S. Daukanto laisvės idėja imperatyviai reikalauja ginti politines ūkininko teises Lietuvos ūkės viduje. Šio laisvės imperatyvo, net minėdami savo valstybės atkūrimo šimtmetį, regis, nesame linkę prisiminti. S. Daukantas daug anksčiau už filosofą Stasį Šalkauskį atkreipia dėmesį, kad išorinė valstybės laisvė priklauso nuo piliečių laisvių krašto viduje: vergai negali turėti laisvos valstybės. „Būde“ senosios Lietuvos Respublikos žlugimo vaizdas palydimas esmine pastaba: „susiedai [kaimynai] antpuolę išsidalijo Lietuvos ūkę; svietas [žmonės] tuo tarpu nuvargęs vampsojo tam dedantis, vildamos naujus ponus malonesnius dėl savęs rasiąs“ (Daukantas 1976: 646). Taigi S. Daukantas sako: jei norime stiprios ir laisvos ūkės, turime užtikrinti lygias visų ūkininkų laisves, negalime leisti „svietui nuvargti“. Prieš Antrąjį pasaulinį karą šią respublikonišką nuostatą kartojo ir S. Šalkauskis: tik laiko klausimas, kada servilizmo neįveikę, politiškai laisvi taip ir netapę lietuviai praras valstybę (Šalkauskis 1995: 540–543).

S. Daukantas taip pat esmingai kelia asmens, bendruomenės kultūrinio savarankiškumo klausimą, pabrėžia tautos tapatybės ir laisvės jungtį. Ar gali būti laisvas be savo kalbos, kultūros, papročių? Laisvas esi savoje kultūroje; prarasdama kultūrinę ir politinę tapatybę tauta netenkanti ir laisvės, – sako S. Daukantas. „Darbuose“ rašoma: „išsižadėti savo kalbos, savo įstatymų, savo apsiėjimų, o priimti į jų vietą svetimus lygiai yra, kaip jei svetimam pasiimti jo vergu būti“ (Daukantas 1976: 393). Taigi, pasak S. Daukanto, išsižadėję kalbos ir įstatymų, tampame vergais tų, kurių kalba kalbame, kieno įstatymams paklūstame.

Tokia S. Daukanto laisvės samprata. Neužtenka vien teisių – dar reikia išsaugoti savo tapatumą, savo kultūrą, savo kalbą, kad būtum laisvas, kad būtum lygus. S. Daukantas iš esmės teigia kultūrų lygybę, civilizacijų lygybę. Jis iškelia savitos lietuvių (baltų) civilizacijos idėją. Svarbiausia šios civilizacijos liudininkė esanti išlikusi lietuvių kalba. Remdamasis M. Strijkovskiu ir A. Kojalavičiumi, S. Daukantas pripažįsta senosios, ikikrikščioniškos lietuvių civilizacijos vertę, lygina šią civilizaciją su kitų Europos tautų antikinėmis civilizacijomis: jeigu senieji graikai, romėnai, nors pagonys, dėl savo dorybių verti pagarbos, kodėl lietuviai, dorai gyvendami ir savo laisvę gindami, turėtų būti mūsų niekinami? Seniesiems baltams, sekdamas Viduramžių autoriais, S. Daukantas priskiria ir ypatingą žmoniškumą.

Iš LDK autorių perimtą vieningos baltų civilizacijos vaizdinį S. Daukantas taip pat nukreipia į ateitį, paverčia jį savo programos dalimi. Buvusios baltų kultūrinės ir politinės vienybės istorinė patirtis reikalaujanti plėtoti dabartinę lietuvių kalbą, įtraukiant į ją kaip savus ir latvių, ir prūsų kalbų žodžius, nes savarankiškos baltų civilizacijos kelias tęstinas.

Įsidėmėtina, kad plačiausiame, pagrindiniame savo darbe „Istorija žemaitiška“ S. Daukantas brėžia jau A. Kojalavičiaus ryškintą laisvos „Lietuvos ūkės“ ir despotiškos „maskolių“ valstybės antitezę. Maskvai būdinga barbarybė – „varvaryba“, jos valdovams – „varvaro nežmonystė“, žiaurumas, klasta, tautų pripažintų įstatymų

S. Daukanto kapas ant Papilės piliakalnio. 2018 m. Brolių Černiauskų nuotrauka.

laužymas (Daukantas 1995 II: 396, 402). Taip Rusijos imperijos pavergtiems lietuviams teigiamas jų moralinis ir civilizacinis pranašumas prieš esamą Lietuvos šeimininką.

S. Daukantas išsaugo LDK intelektualams būdingą pagarbą antikiniam graikų ir romėnų palikimui. Į Antikos autorius jis žvelgia kaip į patikimus jaunosios lietuvių kartos mokytojus ir verčia jų tekstus į lietuvių kalbą. 1846-aisiais Petrapilyje lietuviškai išleistą romėnų autoriaus Kornelijaus Nepoto veikalą apie Antikos karvedžius S. Daukantas skiria Lietuvos „jaunuomenei“ ir palydi tokiais pratarmės žodžiais: tas, kas šiuos senovės garbingų vyrų gyvenimus „rymodamas“ skaitys,

> ras tenai sau daug didžiai naudingų pamokslų, beje: kaip doru ir teisiu ūkėju [piliečiu] būti, kaip narsiu ir kantriu [stipriu] kareiviu tapti, kaip ūkėj ir karėj elgtis, kaip nuo neprietelių tėvainę ir liuosybę gynioti, sau amžiną garbę gerais darbais nupelnyti, trumpai sakant, žinos, kas yra godingu [garbingu], o kas nepadoriu kievienam ūkininkui [piliečiui]. Džiaugsiuos, jei ta mano knygelė bent viename skaitytojuje padidins norą dorybės ir garbės, uždegs malonę [meilę] teisybės ir tėvainės bei akylumą praplatins. (Daukantas 1976: 662).

Tai tekstas, adresuotas valstiečių – tiek laisvų, tiek baudžiavą einančių – vaikams. Ir jiems, kaip Kristijonas Donelaitis būrams, S. Daukantas kelia Antikos kilmingiesiems skirtą dorybės imperatyvą. Kviečia Rusijos imperijos pakraštyje gyvenančius lietuvių vaikus iš senųjų graikų ir romėnų karvedžių mokytis tėvynę ir laisvę ginti, respubliką tvarkyti, tiesą ir tėvynę mylėti.

Taigi savo raštais kreipdamasis į lietuves motinas, į jaunimą S. Daukantas perduoda ir pokoloninei visuomenei svarbius imperatyvus: neprarasti savigarbos ir savivertės, laisvės geismo ir pagarbos tiesai, nuolat mokytis savarankiškai savo krašto ir bendruomenės reikalus tvarkyti, laisvę ginti, nuolat savo akiračius platinti.

S. Daukantas tarsi sujungia dvi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje plėtotas politines programas: Mikalojaus Daukšos, Konstantino Sirvydo gimtosios kalbos ir kultūros puoselėjimo programą su M. Strijkovskio, A. Kojalavičiaus ir kitų intelektualų priesakais rūpintis laisva Lietuvos Respublika. Laisvė ir kalba jo darbuose iškyla kaip svarbiausi lietuvių tapatybės dėmenys. Būtent ši daukantiška kalbos ir laisvės jungtis ir suteikia esminį postūmį moderniai Lietuvos Respublikai. Vis dėlto S. Daukanto kurtas lietuvio paveikslas liktų neužbaigtas be Lietuvos Statutų. „Istorijoje žemaitiškoje“ teigiama, kad gebėjimas ir po Liublino unijos „ypatingais įstatymais senu būdu namie rėdytis“ padėjęs lietuviams saugoti dorybę, laisvę ir tapatybę (Daukantas 1995 II: 408).

Šiandien mes dažnai užmirštame, kad vis dar esame pokolonijinė visuomenė. Vengiame šiuo požiūriu kritiškiau reflektuoti savo elgesį, laikysenas. Pirmaisiais nepriklausomybės metais ragino mus tai daryti iš toliau į Lietuvą žvelgusios humanitarės Ugnė Karvelytė, Violeta Kelertienė. Kiek vėliau lituanistų bendruomenei tokio požiūrio reikalingumą buvo priminęs Mindaugas Kvietkauskas. Kodėl prisiminti pokolonijinę savo būklę būtų svarbu? Mat, iš kolonijinės priklausomybės išsivadavusios visuomenės paveldi daug stereotipų, įgytų kolonijoje. Ryškiausi jų – savarankiškumo stygius ir prasmės deficitas. Tokiose visuomenėse dažnas įsitikinimas, kad prasmė yra generuojama ne čia ir ne mūsų, kad mes patys savo krašte prasmingo gyvenimo kurtis nesame pajėgūs. Mums lieka tik perimti

kituose centruose sukurtas prasmes ar vykti svetur jų ieškoti. Iš vieno centro ištrūkus ieškoma kito centro, kur neva generuojama tikroji gyvenimo prasmė. Vengiama pasikliauti savo jėgomis ir savo galvomis, savo gebėjimais kurtis savarankišką bendruomenės likimą. Savigarbos stoka, savivertės ir dvasinės pusiausvyros, pasak Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės, „ramaus savęs žinojimo“ praradimas – būdingi nemažai daliai pokolonijinių visuomenių.

Daukantas kvietė kolonizuotus savo amžininkus pažinti ne tik savo negalias, bet ir būdus, kaip galias atgauti, kaip „ramų savęs žinojimą“ įgyti, kaip laisvais žmonėmis ir savivaldžia politine tauta tapti. Todėl ir šiandien Lietuvos lietos reikalus svarstant jis galėtų būti svarbiu tarėju.

Tekstas parengtas remiantis pranešimu, skaitytu Lituanistų sambūrio seminare Vilniuje 2018 m. balandžio 13 d.

LITERATŪRA

Basanavičius 1922 = Iš Dr. J. Basanavičiaus archyvo: 1875–1879 m. laiškai. Iš: *Mūsų senovė*, Tilžė, 1922, t. I, kn. 4, 5.

Daukantas 1976 = Simonas Daukantas. *Raštai*. Parengė Birutė Vanagienė. Vilnius: Vaga, 1976, t. I.

Daukantas 1995 = Simonas Daukantas. *Istorija žemaitiška*. Parengė Birutė Vanagienė. Vilnius: Vaga, 1995, t. 1,2.

Daukanto žodynas 1995 = Simonas Daukantas. *Didysis lenkų-lietuvių kalbų žodynas*. Parengė Giedrius Subačius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, t. II.

Daukanto žodynas 1996 = Simonas Daukantas. *Didysis lenkų-lietuvių kalbų žodynas*. Parengė Giedrius Subačius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, t. III.

Davainis-Silvestraitis 1993 = [Mečislovas Davainis-Silvestraitis]. Medega S. Daukanto biografijai. Iš: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Kn. 5. Simonas Daukantas*. Vilnius: Viltis, 1993.

Dementavičius 2015 = Justinas Dementavičius. *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*. Vilnius: LII leidykla, 2015.

Kojalavičius 1650 = Albertus Wiiuk Koialowicz. *Historiae Litvanae Pars prior*, Dantisci, 1650.

Kuolys 2004 = Darius Kuolys. Alberto Vijūko-Kojalavičiaus istorinis pasakojimas: Respublikos kūrimas. Iš: Albertas Vijūkas-Kojalavičius. *Lietuvos istorijos įvairenybės*. Parengė Ona Daukšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, d. 2.

Kuolys 2013 = Darius Kuolys. Trys Lietuvos respublikos. Iš: *Baltos lankos*, 2013, nr. 37.

Mašiotas 1893 = P. A. [Pranas Mašiotas]. Simanas Daukantas. *Varpas*, 1893, nr. 11.

Merkys 1991 = Vytautas Merkys. *Simonas Daukantas*. Vilnius: Vyturys, 1991.

Nauji Metai 1894 = Nauji Metai [anoniminė pratarmė]. *Varpas*, 1894, nr. 1.

Patackas 1979 = Algirdas Patackas. Mickevičius, Daukantas ir mes. Iš: *Pastogė*, 1979, nr. 2.

Pivoras 1993 = Saulius Pivoras. „Vargo pelė“: Lietuvos nacionalinės istoriografijos pradininkas Simonas Daukantas. Iš: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Kn. 5. Simonas Daukantas*. Vilnius: Viltis, 1993.

Sirvydas 1979 = *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. Konstantinas Širvydas, Dictionarium trium linguarum*. Parengė Kazys Pakalka. Vilnius: Mokslas, 1979.

Šalkauskis 1995 = Stasys Šalkauskis. Lietuvių tauta ir jos ateitis. Iš: Stasys Šalkauskis. *Raštai*. Parengė Arūnas Sverdiolas. Vilnius: Mintis, 1995, t. IV.

Šliūpas 1883 = J. S. Kůksztis [Jonas Šliūpas]. Simanas Daukantas, Źamaicziu rasztininkas. Iš: *Auszra*, 1883, nr. 8, 9, 10.

Šliūpas 1977 = Jonas Šliūpas. Minės apie mano prietykius prie „Aušros“. Iš: Jonas Šliūpas. *Raštai*. Parengė Kostas Doveika. Vilnius: Vaga, 1977.

Šliūpas 2016 = Jonas Šliūpas. Lietuviai ir lenkai (1887). Iš: Arūnas Vyšniauskas, Ryšard Gaidis, Luboš Švec. *„Lietuviai ir lenkai“. Jono Šliūpo pozicija ir valstybingumo vizijos XIX a. pabaigoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.

Trumpa 1965 = Vincas Trumpa. Simonas Daukantas – naujosios Lietuvos pradininkas. Iš: *Metmenys*, 1965, nr. 9.

Urbas 1996 = Dominykas Urbas, *Martyno Mažvydo raštų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

SIMONAS DAUKANTAS – ‘GUESSED THE SPIRIT OF THE FUTURE’

Darius KUOLYS

The article discusses the projection of the Lithuanian State that came to light in the historical works of Simonas Daukantas, 19th c. Lithuanian historian, writer, and educator. S. Daukantas, in a way, connects the two political programmes that were being developed in the Grand Duchy of Lithuania: Mikalojus Daukša, Konstantinas Sirvydas’ native language and culture-fostering programme, with Motiejus Strijkovskis, Albertas Kojalavičius, and other intellectuals’ vow to care for the free Republic of Lithuania. In his work, freedom and language come up as the key components of Lithuanian identity. This ‘*daukantiškas*’ union between language and freedom gave impetus to the modern Republic of Lithuania.

Vilniaus universitetas,
Literatūros ir kultūros tyrimų institutas,
Lietuvių literatūros katedra,
Universiteto g. 5, Vilnius.
E. paštas: darius.kuolys@gmail.com

Gauta 2018-06-15, įteikta spaudai 2018-08-20.

IŠ PRAEITIES TAVO SŪNŪS: LIETUVOS ISTORIJA PARTIZANŲ AKIMIS

Greta PASKOČIUMAITĖ

Lietuvos pokario rezistencijos kovų dalyviai suprato, kad pasipriešinimo sėkmę lemia ne tik turimi ištekliai, bet ir tinkamas kovotojų nusiteikimas. Todėl partizanų spaudoje, vadovybės rengiamuose dokumentuose daug dėmesio buvo skiriama patriotinių jausmų puoselėjimui ir moralinių vertybių ugdymui. Straipsnyje atskleidžiama, kaip permaininga valstybės ir tautos istorija tapo partizanams įkvėpimo šaltiniu, kokia istoriografine tradicija buvo remiamasi, kokias istorijos pamokas kovotojams buvo svarbu atsiminti.

Reikšminiai žodžiai: Lietuvos partizaninis karas, istorinė atmintis, partizanų spauda.

1944–1953 m. vykęs Lietuvos partizaninis karas daugeliui jau atrodo kaip tolima istorija, kurią pažinti padeda nepriklausomos Lietuvos dienų sulaukę laisvės kovų liudininkai, išsaugoti autentiški kovotojų egodokumentai ir iš lūpų į lūpas perduodami neįtikėtini pasakojimai, keliantys ir pagarbą, ir gailestį tiems, kuriems teko sunki kovotojo dalia. Sociologės Irenos Šutinienės tyrimas parodė, kad partizanai yra neatsiejama didžiojo tautos pasakojimo dalis, kuri, laikui bėgant, įgyja vis didesnę vertę (Šutinienė 2008: 47), tad lietuvių atmintyje laisvės kovų istorija užima reikšmingą vietą kaip pasididžiavimo vertas epizodas.

„Pasaulio istorijoje buvo tautų, kurios kovojo už savo Laisvę ir Nepriklausomybę, tačiau nė viena tauta tiek daug kruvinų aukų nesudėjo, kaip mūsų tauta. Lietuvos partizanas šioje kovoje vaidina svarbiausią vaidmenį, nes jis visa širdimi ir kraujo kaina daugiausia gina mūsų Tėvynę nuo visiško sunaikinimo“, – 1947 m. rašė Lietuvos partizanai[1]. Rezistenciniam pasipriešinimui gyvybiškai svarbūs buvo materialiniai resursai: ginklai, kovotojų skaičius bei galimybė reguliariai apsirūpinti kasdienai reikalingomis gėrybėmis, bet partizanai aiškiai suvokė, kad kova pralaimima tą pačią akimirką, kai nustojama tikėti jos prasme: „<...> Ne ginklu, bet dvasios didybe laikosi LLKS [Lietuvos laisvės kovos sąjūdis – G. P. past.]. Ginklas yra tik kaip prielaida mūsų dvasinei veiklai plėtoti.“[2] Dvasinių atramų laisvės kovų dalyviai dažnai ieškodavo ir atrasdavo Lietuvos istorijoje. Samprotavimų apie Lietuvos praeitį ir ateitį išlikę partizanų spaudoje, atsišaukimuose bei asmeniniuose užrašuose. Partizanai buvo tarpukario mokyklos auklėtiniai, tad jų istorinės praeities suvokimas formavosi nepriklausomybės metais – Lietuvai po daugiau nei šimtmetį trukusios carinės okupacijos paskelbus nepriklausomybę permaininga valstybės ir tautos istorija tapo įkvėpimo šaltiniu.

Tad kaip laisvės kovotojai suvokė praeities įvykius, istorines asmenybes, kokios Lietuvos tęsėjais jie save matė ir kokie istoriniai sprendimai jiems kėlė didžiausią nerimą? Koks santykis su Lietuvos istorija atsiskleidžia Lietuvos partizanų spaudoje[3], dienoraščiuose bei atsiminimuose?

LIETUVOS DIDŽIOJI KUNIGAIKŠTYSTĖ – SĖKMINGŲ ŽYGIŲ IR ĮSIMINTINŲ PERGALIŲ LAIKAS

Tai legendomis ir mitais apipintas laikotarpis. Dažnam kunigaikščių laikai visų pirma asocijavosi su didžiule valstybės teritorija ir narsiomis kovomis: „Kiekvieno širdis suplaka džiaugsmu ir pasididžiavimu prisiminus, kad Lietuvos teritorija kadaise tęsėsi nuo Baltijos iki Juodųjų marių. Kiekvienas su širdgėla mini tuos laikus, kai lietuvis niekam nelenkė galvos, kai netikėjo, „kad belaisvis bus“, kai savo Tėvynėj galėjo laisvai dainuoti, mylėti, dirbti, o momentui atėjus – mirti už laisvę, už Tėvynę.“[4] Tarpukario Lietuva regėta kaip savotiška LDK tradicijos tęsėja – laisvės kovos prasidėję jau LDK laikais, ten ir Lietuvos kariuomenės ištakos: „Lietuvos kariuomenės istorinė praeitis prasideda XIII amžiaus pradžioje, kada įsisteigė Lietuvos valstybė. Senoji mūsų kariuomenė keletą amžių grūmėsi su vokiečiais kalavijuočiais, prieš kuriuos neatsilaikė latviai ir

1 „Išniekinti lavonai gatvėje – bolševikinis triumfas“, *Laisvės varpas*, 1947 11 20, Nr. 2 (11) (Liekis 1995: 198).

2 Iš kreipimosi į partizanų karininkiją: „Į partizanų karininkus“, *Aukštaitis*, 1952 III ketvirtis, Nr. 2 (Liekis 1996: 463).

3 Daugiausia remiamasi Algimanto Liekio sudarytais leidiniais. Žr.: (Liekis 1995), (Liekis 1996).

4 „Lietuvio poeto kelias“, *Laisvės kelias*, 1953 05 20, Nr. 5 (163) (Liekis 1996: 520).

lybiai, su vokiečiais kryžiuočiais, kurie sunaikino mūsų giminiečius prūsus ir kuršius, su totoriais, rusais ir lenkais.“[5] Nenugalimos tautos vaizdinys įkvėpė ir partizanus nelygioje pokario kovoje. Dar 1945 m. Lietuvos laisvės armijos štabo leidinyje „Žalioji giria“ buvo rašoma:

> Švintąs laisvas gyvenimas pažadino [mūsų] jėgas, kurios kadaise rodė stebuklus. Atgijusios Lietuvos [karys] pasirodys ne menkesnis už senųjų Gedimino, Kęstučio, Vytauto [laikų] gynėją. Sena karingumo dvasia, gaivinama varge ir audrose, [palaikoma geležinės] valios, didžios Tėvynės meilės ir pasiaukojimo, apėmė Lietuvos sūnų širdis ir jų pergalę vainikuos laisvės kova.[6]

Laisvės kovotojai ir vėliau ne kartą gręžėsi į kelių šimtmečių istoriją ir jos herojus. 1949 m. vasarį „Laisvės varpe“ (Dainavos apygarda) rašyta: „Visada mes atsimename Vytauto Didžiojo, Kęstučio, Algirdo, savanorių ir tūkstančių kitų karžygių vardus, kurie mus skatina eiti jų pramintais keliais ir kovoti už laisvę taip, kaip jie kovojo.“[7]

Į praeitį gręžtasi ir 1953-aisiais, pasipriešinimui jau slopstant:

> Bolševizmas gali praryti medžiaginę mūsų tautos dalį, bet jis neįstengs praryti galingos tautos dvasios, kuri gimė mūsų kunigaikščių pilyse, prie šventosios ugnies, kurią kūreno nekaltos ir kilnios Lietuvos dukros vaidilutės. Tenai prie tos šventosios ir amžinai rusenančios ugnelės gimė mūsų brangios Tėvynės meilė, tenai gimė visos tautinės tradicijos...[8]

Partizanų spaudoje ryškinamos dvi labai svarbios atminties linijos: tai įkvepiantis iškilių LDK valdovų ir jų laikų prisiminimas bei pasakojimas apie lietuvių karingumą, kaip tautinę ypatybę. Didieji kunigaikščiai buvo įsivaizduojami ne tik kaip narsūs karžygiai, atlikę reikšmingus darbus kuriant ir stiprinant Lietuvą, bet ir kaip išskirtinės asmenybės, asmeniniu gyvenimu įrodžiusios savo atsidavimą valstybei ir tautai. Pavyzdžiui, Lietuvos karalius Mindaugas vertintas kaip šalies vienytojas, nepaisantis tarp kunigaikščių buvusių nesutarimų:

> Tačiau esant keliems kunigaikščiams, būdavo daug nesutarimų ir pasitaikydavo, kad priešui užpuolus kurį nors kunigaikštį, kiti jam nepadėdavo ar net dar trukdydavo. Ir taip laipsniškai Lietuvoje pradėjo reikštis valstybinio gyvenimo mintis, kurią trylikto šimtmečio dvyliktame dešimtmety įgyvendino kunigaikštis Mindaugas, jėga ar gerumu nugalėjęs nuolat tarp savęs besivaidijančius kunigaikščius.[9]

Partizanų supratimu, būtent karališkas vainikas buvo „anų amžių tautų laisvės ir nepriklausomybės pagrindas“[10], nes Lietuvos žemių suvienijimas buvęs atsvara tuo metu aplink valstybę besikūrusiems vokiečių ordinams, kurių grobikiški žygiai į LDK žemes nesiliovė kelis amžius. Kitas Mindaugo nuopelnas – krikščioniškųjų vertybių puoselėjimas: „Pažymėtina dar iš Mindaugo viešpatavimo tai, kad jis, matydamas, jog lietuviams esant pagonims Lietuva niekada neturės ramybės nuo priešų, nutarė pats apsikrikštyti ir Lietuvą apkrikštyti.“[11] Vertinant iš šiandienos perspektyvos, krikštas reiškė europietiškos kultūros priėmimą ir tapimą lygiaverte Vakarų pasaulio dalimi.

Mindaugo nuveikti darbai būtų beprasmiai, jeigu po jo valstybės nebūtų puoselėję kiti valdovai. Išskirtiniu demokratiniu sutarimu laikyta didžiųjų kunigaikščių Algirdo ir Kęstučio dvivaldystė: „Algirdo su Kęstučiu sutarimas valdyti Lietuvą yra kunigaikščių demokratinio sutarimo teisės kilimas Lietuvoje. <...> Šita praktika, gyvenimo pateisinta, iškėlė bajorų demokratinio apsisprendimo teisės kilimą.“[12] Kęstutis, partizanų požiūriu, buvęs tikru lietuvybės šaukliu, nes visa, ką jis darė, ką kalbėjo, ko siekė, buvo lietuviška. Jis ne tik rūpinosi etninės Lietuvos teritorijomis ir Žemaitijos interesais, bet ir asmeniniame gyvenime buvo tikras patriotas, nes vedė lietuvaitę, kitaip nei jo brolis Algirdas, į žmonas rinkęsis kitatautes moteris[13]. Kęstučio ištikimybė lietuvybei rado atgarsį ir sūnaus Vytauto Didžiojo darbuose: „Algirdas su Kęstučiu padėjo Vytautui pažvelgt į amžių Lietuvą, suprast, kad lietuvio siekimas būti savo gyvenimo viešpačiu Lietuvai

5 „Lapkričio 23-ioji“, *Laisvės balsas*, 1949 11 23, Nr. 115 (Liekis 1995: 488).

6 „Mieli broliai ir sesės lietuviai“, *Žalia giria*, 1945 06 01, Nr. 2 (Liekis 1995: 34).

7 *Laisvės varpas*, 1949 02 10, Nr. 2 (26) (Liekis 1995: 291).

8 „Naujųjų metų slenkstyje“, *Partizanų šūviams aidint*, 1953 m. sausis–vasaris, Nr. 1 (15) (Liekis 1996: 474).

9 „Nuo Mindaugo iki šiandien“, *Laisvės balsas*, 1953 07 31, Nr. 7(165) (Liekis 1996: 539).

10 „Visagalis“, *Prie rymančio Rūpintojėlio*, 1951 rugsėjis, Nr. 3 (15) (Liekis 1996: 210).

11 „Nuo Mindaugo iki šiandien“... (Liekis 1996: 539).

12 „Vyčių keliu“, *Prie rymančio Rūpintojėlio*, 1951, Nr. 3(15) (Liekis 1996: 207).

13 „Nuo Mindaugo iki šiandien“, *Laisvės balsas*, 1953 07 31, Nr. 7(165) (Liekis 1996: 536).

Mindaugas Lukošaitis. Iš piešinių ciklo „Rezistencija“. 2004 m. Saugoma Luizianos modernaus meno muziejuje, Danijoje.

garantuoja gyvą – demokratine teise žydintį – vainiką.“[14]

Prieš septyniasdešimt metų tebebuvo gyvas tarpukariu sukurtas Vytauto Didžiojo kultas. Rugsėjo 8-oji – diena, kai Vytautas turėjo tapti visos LDK karaliumi, – partizaninio karo metais buvo viena iš minimų švenčių, nepaisant to, kad Vytautas taip ir nebuvo karūnuotas. Ji neprarado reikšmės iki pat partizaninio karo pabaigos. 1951 m. rugsėjį, artinantis šiai progai, „Pogrindžio tiesoje“ rašyta: „Nepriklausomo gyvenimo metais tai buvo džiaugsminga diena. Didingai plevėsuodavo trispalvės, paraduodavo mūsų šaunioji kariuomenė; kiekvienas lietuvis pasijusdavo išdidus – garbingų protėvių ainis besąs.“[15]

Nors Vytauto valdymo metais nebuvo įmanoma sutramdyti bajorų intrigų ir kivirčų, didžiojo kunigaikščio vidaus politika vertinta itin palankiai – tikėta, kad ji davė pradžią lietuvių laisvės siekiui „būti savo gyvenimo viešpačiu“ ir nesitaikstyti su jokiais engėjais:

> <...> Lietuviai bajorai, supratę rusiškąją klastą, įgimto apsisprendimo teise vadovaudamiesi, ne kartą vedę lietuvius baudžiauninkus už aną klastą atiduoti atitinkamą duoklę, išjudino lietuvio siekimą – būti savo gyvenimo viešpačiu. Tą siekimą ir šiandien ginam nuo bolševikinės valios. Tai sako, jog Vytauto Didžiojo laikų lietuvišką gyvenimą ne vien demokratiniu turim pripažinti, bet jis yra ir LLKS kelio pradžia. Dėl to rugsėjo 8 ne tik lieka tinkama tautos šventei diena, bet tai kelia ir šį klausimą: ar LLKS pradžios nepraverstų ieškoti Lietuvos siekime karališko vainiko?[16]

Nepaisant, ar šios išvados istoriškai tikslios, jos atskleidžia, kas įkvėpė partizanus. Po Vytauto mirties politinė situacija ir lietuvių tautos padėtis smarkiai pasikeitė:

> Lietuvos galybė vis augo ir augo iki pat Vytauto laikų. Tačiau po Vytauto mirties prasideda liūdna istorija. Lietuvos bajorams penkioliktame šimtmety susibičiuliavus su lenkais, Lietuvos įtaka pradėjo silpnėti ir galiausiai ji drauge su Lenkija pateko Rusijos valdžion.[17]

14 Ten pat (Liekis 1996: 207–210).

15 „Rugsėjo 8-oji“, *Pogrindžio tiesa*, 1951 m. rugsėjis, Nr. 4 (Liekis 1996: 205).

16 Ten pat, p. 207.

17 „Nuo Mindaugo iki šiandien“... (Liekis 1996: 540).

Panašūs svarstymai pasirodydavo ne vien partizaninėje spaudoje ar atsišaukimuose, skirtuose kovotojų dvasiai stiprinti, bet ir asmeniniuose laisvės kovų dalyvių užrašuose. Pavyzdžiui, Vyčio apygardos partizano Albino Bilinkevičiaus-Balčio dienoraštyje rašoma: „Dabar jau aišku, kad mes gyvename ne šiaip sau. Mes išėjom tęsti Gedimino, Kęstučio, Vytauto žygių. Ir ištversime. Mūsų vargai, kančios, kraujas ne veltui“ (Slivinskas 2014: 55). Galima tik numanyti, koks svarbus buvo šis tikėjimas jėgoms senkant. Partizanai save suvokė kaip Tėvynės vaikus, kuriems lemta žūti už jos gerovę. Ši garbingos aukos reikalaujanti kova turėjo atnešti išsvajotą laisvę ateities kartoms. Juk viena yra kalbėti apie didingą ir sėkmingą kovą, jos saldžius vaisius, o visai kas kita suvokti, kad laisvė negaunama be kruvinų aukų, dar daugiau – susitaikyti su niūria šios kovos baigtimi. Dainavos apygardos vadas Lionginas Baliukevičius-Dzūkas, svarstydamas apie kovos prasmę, dienoraštyje samprotavo:

> Kas būtų, jeigu niekas nenorėtų pasiaukoti? Kas būtų iš tokios laisvės, jeigu ji būtų gaunama be kruvinų aukų? Tada niekas nemokėtų jos vertinti ir ginti. Kas pagaliau užgrūdintų tautą, jos valią ir kas sudarytų tautos charakterį? Ši kova bus skaudi pamoka ateičiai. Iš jos reikės daug pasimokyti. Ši kova mums rodo, ką lietuvis turi ir ko jam dar trūksta, kas yra ugdytina ir kas šalintina (Baliukevičius 2002: 76).

Pasiaukojančios kovos pavyzdžiu laisvės kovų dalyviams buvo ir 1336 metų Pilėnų pilies apgultis. Kaip mena istoriniai šaltiniai, šios apgulties metu žuvo kelios dešimtys pilies gynėjų, supratusių, kad nepavyks pasipriešinti nepalyginamai didesnėms kryžiuočių pajėgoms. Nors Pilėnų istorija apipinta įvairiais mitais apie pilies gyventojų žūtį ir pilies valdovo Margirio apsisprendimą beviltiškoje situacijoje pasirinkti mirtį, partizanų tekstuose ji vertinama pozityviai: mirtis pasirenkama vietoj vergovės – Pilėnų gynėjai gyvenimą baigė būdami laisvi. Tauro apygardos kapelionas Justinas Lelešius-Grafas savo dienoraštyje pokario rezistenciją aprašo kaip Pilėnų kovos tąsą:

> „Jis [Margiris] su savo kariais žuvo, bet Tėvynės meilei liko ištikimas. Šiandien jam garbė. Šiandien mes juo didžiuojamės. Argi nepanaši ir mūsų šiandieninė kova? Tegul ir visa tauta žūsime, bet tuo mes paliksime visam pasauliui Tėvynės meilės paminklą. <...> Nebūkime pinigo patriotai, o tikri kunigaikščio Margirio ainiai. Mes veskime kovą iki laimėsime. <...> Tėvynės laisvė atperkama tik krauju“ (Lelešius 2006: 95).

Ir apie partizaninį karą rašęs Bonifacas Ulevičius teigė, kad „mūsų kovos istorijoje tokių kunigaikščių Margių yra šimtai“ (Ulevičius 1997: 145).

Kitas svarbus istorinis įvykis – LDK galybę paliudijęs Žalgirio mūšis, kuris kardinaliai pakeitė jėgų santykį Europoje, todėl ypač jautriai reaguota į komunistų bandymus sureikšminti Žalgirio mūšyje dalyvavusių Smolensko pulkų reikšmę: „<...> Skaitydami apie mūsų ginklo pasididžiavimą Žalgirio mūšį randame begėdiškai iškraipytus istorijos faktus. Nors pripažįstamas Vytauto genijus, bet mūšį, girdi, nulėmė Smolensko pulkai. Argi neprasikiša rusiška tendencija.“[18] Tai suvokta kaip lietuvių tautos menkinimas, istorijos niekinimas ir iškraipymas. Kita vertus, partizanai senąsias LDK žemes laikė artimomis ir tikėjo, kad baltarusiai ir ukrainiečiai jaučia tokį pat ryšį su LDK istorija kaip ir lietuviai, pavyzdžiui: „Baltarusiją laikėme Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės dalimi, be to, ji buvo nepriklausomos Lietuvos valstybės dalimi pagal 1920 m. liepos 12 d. sutartį su anuometine Rusija“ (Suraučius 1996: 184–185).

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir jos kovų prisiminimai grindė laisvės siekį: „Iš čia gražiausių minčių gijos partizanų takeliais tiesėsi, vingiavo po visą Lietuvos kraštą. Čia kūrėsi įvairiausi planai ateičiai, iš čia laisvės kovotojai dvasios akimis matė tautos trispalvę vėliavą, išdidžiai plevėsuojančią Gedimino kalne“ (Kuodytė 1996: 157). Tad nors LDK žlugo, jos atmintis liko gyva.

ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKA – GĖDINGA UNIJA IR UŽGNIAUŽTAS PRISIMINIMAS

Abiejų Tautų Respublikos laikotarpis Lietuvos partizanų neįkvėpė, jų tekstuose jis minimas itin retai ir dažniausiai vertinamas neigiamai. 1569 metais tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos karalystės sudaryta sąjunga buvo suvokiama kaip tautiškumo ir valstybingumo išsižadėjimas: „Bet išsiplėtusi valstybė dėl tautinių kūrybinių jėgų stokos viduje silpnėjo, ir tas silpnėjimas 1569 m. privedė prie pražūtingosios su lenkais sąjungos, vadinamosios Liublino unijos. Bet ir po Liublino unijos Lietuva save laikė nepriklausoma ir turėjo savo kariuomenę, kuri kariavo su švedais, rusais ir saugojo laisvę nuo sąjungininkų lenkų.“[19]

18 „Į Lietuvos moksleiviją“, *Malda girioje*, 1950 02 16, Nr. 3 (Liekis 1996: 34).

19 „Lapkričio 23-ioji“, *Laisvės balsas*, 1949 11 23, Nr. 115 (Liekis 1995: 488).

Žinoma, šis istorinis vertinimas nėra objektyvus, tačiau jį galima laikyti tam tikro tautinio pasakojimo dalimi. Stipraus valdovo trūkumas, didikų tarpusavio nesutarimai, vis stiprėjanti lenkų kultūros įtaka, tikėta, lėmė sudarymą sąjungos, kuri baigėsi valstybės žlugimu: „Lenkijai susmukus ir kartu susilpninus Lietuvą, 1795 m. Lietuvą užėmė Rusija.“[20] Siekiant pateisinti galingosios LDK žlugimą, sąjunga aprašoma kaip nulemta išorės veiksnių ir lietuviams nenaudinga. Tarpukario patirtis vertė akcentuoti skriaudas, patirtas dėl kultūrinės Lenkijos įtakos: „Įvairios pašalinės srovės pradėjo stelbti lietuvių savaimingą kultūrą. Tik kalba ir daina bei kitomis smulkesnėmis kultūros formomis lietuviškoji dvasia palaikė atsparumą[21]. Akcentuotas ir nepriklausomybės metais nusistovėjęs įsitikinimas, kad sulenkėję bajorai engė kitus lietuvius: „Žinome, kokį [pavyzdį – G. P. past.] apie Lenkiją sudarė baudžiavos idėją Lietuvoje platinantys lenkai ar sulenkėję lietuviai dvarininkai. Niekada lietuviai nepamirš išdidaus lenkų elgesio su žemesnės „kultūros“ lietuviu sodiečiu.“[22] Dėl panašių nuoskaudų kritiškai buvo žiūrima ir į kitas etnines mažumas, manant, kad lietuvis buvo jų šimtmečiais apgaudinėjamas ir išnaudojamas: „Rusai, lenkai, vokiečiai ir žydai per šimtmečius nepaliaujamai mūsų kraštą niokojo ir jo turtus grobė, lietuvių sielas nuodijo.“[23] Kita vertus, užklupdavusios nelaimės nepalaužė lietuviškos dvasios: „Kad ir sunkų svetimųjų vergijos kryžių nešdamas, lenkiškajai dvasiai pasidavusiųjų bajorų, lietuvis baudžiauninkas neatsižadėjo lietuviško žodžio. Lietuviškai kalbėjo, lietuviškai meldėsi, lietuviškai ir dainas dainavo.“[24]

Lenkiškos pinklės įžvelgtos ir kalbantis apie tikėjimo dalykus, bet ir šiuo atveju klastos išvengta:

> Vienintelę varguolio viltį – jo sielos kelią prie Aukščiausiojo <...> nutautintojai lenkiškomis pinklėmis užraizgyti bandydavo. Bet ir šios klastos lietuvis išvengė – savo religingos sielos ilgesį savaip išreikšti mokėdavo. Rūpintojėliais, Nepamukais, Dzidoriais artojais varganas sodybas bei pakeles išpuošdavo.[25]

Akivaizdu, kad daugelį šių nuoskaudų lėmė konfliktas dėl Vilniaus ir Vilniaus krašto. Tiek tarpukariu, tiek pokario metais lietuviai (ir laisvės kovų dalyviai) itin priešiškai vertino Vilniaus okupaciją. Tai laikyta neatleistina lenkų išdavyste, tad net kovoje su sovietais nesitikėta lenkų pagalbos, nors ankstesniais amžiais jungtinė lenkų ir lietuvių kariuomenė kovojo išvien:

> Kitados galėję tikėti lenkais, kad mus į dorą kelią atvedė apkrikštiję, kilus bolševikiniam pavojui, legionininkų pagalba siekė mūsų jėgos, kad bolševizmą izoliuotų nuo demokratinio pasaulio. Šiuo kartu lenkų didžiadvasiškumą atvėsinus lietuviškai, savo kilniai misijai lenkai pasitenkino vien Vilniaus kraštu.[26]

Iš šiandienos pozicijų žvelgiant, kad ir kokia slegianti būtų buvusi Lenkijos kaimynystė, carinė ir sovietų laikų Rusija kėlė kraštui nepalyginamai didesnę grėsmę – tiek kultūrinę, tiek ekonominę.

CARINĖ OKUPACIJA, TAUTOS STIPRYBĖ IR ATGIMIMAS

Po Abiejų Tautų Respublikos žlugimo prasidėjusi carinė okupacija buvo dar vienas rimtas išbandymas lietuvių tautai, jos identitetui ir kultūrai, ypač po spaudos lietuviškais rašmenimis uždraudimo, lietuvių kalbos vartojimo apribojimo. Kita vertus, lietuvių tauta pasirodė esanti pakankamai stipri pasipriešinti rusifikacijai. Tad XIX amžiaus buvo siejamas ir su tautai tekusiais išbandymais, ir su pasididžiavimu, kad lietuvių tauta išliko: „Nemari tauta ir pačiose sunkiausiose valandose sugeba savo gyvybę parodyti.“[27] Partizanai neabejojo:

> Caro žandarai sunaikino lietuvių tautos valstybingumą ir tautinę savimonę, tačiau skurdžioje baudžiauninko trobelėje dar ruseno tėvynės meilės ugnis lietuvės motinos širdyje. Toji meilė, legendomis ir pasakomis perduota, lopšinėmis dainomis įdainuota sūnums ir dukroms,

20 Ten pat.

21 „Lietuviškos dainos naikinimas“, *Laisvės balsas*, 1953 06 20, Nr. 6 (164) (1996: 534).

22 „Aukštinkime LLKS vardą“, *Malda girioje*, 1949 12 22, Nr. 2 (Liekis 1995: 506).

23 „Vasario 16-ąją minint“, *Už tėvų žemę*, 1947 02 16, Nr. 3 (35) (Liekis 1995: 141–142).

24 „Daina mūsų žygių palydovas“, *Prie rymančio Rūpintojėlio*, 1949 03, Nr. 1 (Gaškaitė-Žemaitienė 1998: 557).

25 „Vasario 16-ąją minint“, *Už tėvų žemę*, 1947 02 16, Nr. 3 (35) (Liekis 1995: 141–142). Plg.: „LLKS partizano ženkle tai išsakyta gražiausiu krikščionybės simboliu kryžium. Dėl to žvelgus į praeitį, prieš akis iškilo Žalgiris: lietuviška krikščionybė, prieš kurią nusilenkė Vakarų krikščioniškas gyvenimas. Lenkiant galvas prieš šitą lietuvišką didybę, iškyla ir šita tiesa: pasaulio tautų krikščioniškam bendravime dalyvausime su sava kultūra, su savu – lietuvišku gyvenimu.“ „LLKS partizano ženklas“, *Laisvės balsas*, 1952 11 10, Nr. 7(157), (Liekis 1996: 453).

26 „Politiniais klausimais“, *Aukštaitis*, 1952, Nr. 2 (Liekis 1996: 446).

27 „Nemari tauta ir pačiose sunkiausiose valandose sugeba savo gyvybę parodyti.“ (Suraučius 1996: 142)

Mindaugas Lukošaitis. Iš piešinių ciklo „Pilėnai“. 2013 m. „Lewben Art Foundation“ nuosavybė.

> davė mums Kražių didvyrius, tautinės sąmonės žadintojus – M. Valančių, S. Daukantą, J. Basanavičių, V. Kudirką, Maironį ir daugelį kitų, kurie prikėlė tautą naujam gyvenimui.[28]

Partizanų tekstuose nuosekliai apžvelgiama politinė XIX amžiaus situacija. Atsimenama, kad lietuviai daug vilčių siejo su Napoleono žygiu į Maskvą:

> Daug kartų lietuviai buvo sukilę ginklu vyti maskolius iš savo krašto, bet prieš žiauriąją Rusiją nepajėgė. 1812 metais tikėjo paramos iš prancūzų (Napoleono žygio į Rusiją metu), kur lietuviai stojo į prancūzų kariuomenės lietuvių pulkus, tačiau Napoleonui pralaimėjus karą prieš Rusiją ir jo pažadams sudužus, ginkluotam pasipriešinimui prieš Rusiją, atrodė, neliko vilties, tačiau lietuviai nenurimo ir tęsė kovą toliau.[29]

Nebuvo užmirštas XIX a. pirmosios pusės kultūrinis sąjūdis kaip savita pasipriešinimo rusifikacijai forma, davusi puikių vaisių. Neatsitiktinai būtent Žemaičių apygardos leidinyje 1951 m. rašoma:

> Nutilus karams, Vilniuje susibūrė Lietuvos moksleivija: Simanas Daukantas, Stanevičia, broliai Nezabitauskiai, Poška, Valiūnas, Smolskis, Vizgirda ir kiti ėmė dirbti tarp lietuvių, stengdamiesi kad ir sunkiausiais baudžiavos laikais pakelti lietuvio dvasią, kad varge ir priespaudoje jis galėtų rasti kokią išeitį.[30]

Atmintinais laikomi 1830–1831 ir 1863–1864 metų sukilimai Lietuvoje ir Lenkijoje. Jie buvo nesėkmingi, tačiau pamokantys ir turėję atgarsių kitose carinės imperijos vietose. Rezistencinėje spaudoje pateikiamos savitos sukilimų interpretacijos, turinčios telkti kovotojus net ir pasipriešinimo kovai blėstant. 1952 metais „Aukštaityje“ rašyta:

> Tai lietuvių tautos išsivadavimo pastangų parodymo metai. Žvelgiant į ano meto sukilimus kaip į nuogą faktą, jie, anot Biliūno, baigės liūdna pasaka. Į tai pažiūrėjęs Rondomanskis taria – *gilioris vietis* (garbė nugalėtiesiems). Kad bolševikai tik bepročiais apie tuos metus

28 „Lietuvos motinos kelias“, *Aukštaičių kova*, 1947 05 13, Nr. 2 (16) (Liekis 1995: 156).

29 „1951 metus pradedant“, *Laisvės balsas*, 1951 01 10, Nr. 1 (134) (Liekis 1996: 140).

30 Ten pat.

> gali kalbėti, rodo ir iš to laiko jų priaugimas gyvenimui: ne vien lietuvių tauta prieš rusišką bizūną kilo 1831, 1863 metais; tie metai tebuvo ir rusų tautai susiprast kilt į išsivadavimo kovą iš klaikios carinės tironijos <...>. Nesigina ir bolševikai, kad jų gimdytojai mus pavergė brutalios jėgos pagalba. Dėl to 1831, 1863 metai ir yra mūsų tautos pastangų kilimo metai, vaduojantis iš tos brutalios jėgos. Tiesa, tai lietė daugiau ano meto tautos atstovus – bajorus ir ponus. Tik kiek rusiški bajorai, vesdami savus burliokus džiūgaut vergiamųjų liejamu krauju, ašaromis, išugdė juos bolševikiniais žvėrimis, tiek lietuviški bajorai, išvesdami į kovą prie jų vargdienį rūpintojėlį, jo dvasią kėlė kratytis bet kurios vergijos.[31]

Žvelgdami į praeities įvykius iš savo laiko perspektyvos, partizanai nuolatos akcentavo tautos laisvės idėją. Bet lietuvių bajorai, „kėlę dvasią kratytis bet kokios vergijos“, geru žodžiu partizanų minimi retai – Laisvės kovų dalyviai iš esmės save suvokė kaip senosios – kaimiškos – Lietuvos atstovus, tad pagarbiai atmindavo visa, kas tautinėje kultūroje buvo susiję su kaimu, nes būtent čia laisvės troškimas niekada nebuvo užgesęs:

> To meto lietuvių tautos dvasią, jos sunkią dalią geriausiai charakterizuoja iki šių dienų išlikę liaudies dainos ir pakelių Rūpintojėliai. Tačiau ir šiuo metu švystelėjo keletą kartų pabudinta senoji tautos dvasia (1831 ir 1863 m. sukilimai), bet buvo žiauriausiai nuslopinta, net uždrausta spauda. Tačiau šie švystelėjimai parodė, kad laisvės troškimas, gimtosios žemės meilė, savo vertės pajautimas nėra užgesę, kad tai dar rusena tautos kamiene – jos kaime.[32]

Nepaisant 1863 metų sukilimo pasekmių, šis laikotarpis siejamas su pastangomis išsaugoti lietuviškas tradicijas ir kalbą, tautinio judėjimo pakilimu, nes būtent XIX amžiuje susiformavo moderni lietuvių tauta.

Partizanai, minėdami spaudos draudimo laikotarpį, akcentavo knygnešystę: „Juk argi nebuvo sunki caro priespauda, kad net už lietuviškąjį raštą buvo varomi lietuviai į Sibiro katorgą kelioliką metų. Bet ir tokios galybės lietuvis knygnešys nepabūgo: jis ėjo per sieną su lietuviškais spaudiniais, kurie pradžiugindavo visų lietuvių širdis.“[33] Taip pat lietuviškos spaudos pradžią: „Tas prisirišimas prie gimtosios žemės, meilė jai liepė Lietuvos sūnums uždegti „Aušrą“, leisti „Varpą“, liepė artojui eiti į prūsus rašto parsinešti, lietuvei prie ratelio mokyti vaikus rašto iš uždraustos knygos. Ir atgimė Lietuva.“[34] Neslepiamas susižavėjimas karta, kuri atkakliai dirbo savo darbus ir kurios „siekimų, tikėjimo pergale jau nepajėgė palaužti nei kalėjimai, nei Sibiro katorgos.“[35]

Partizanai įžvelgė daugybę sovietinės okupacijos ir carinės priespaudos panašumų. Dar partizaninio karo pradžioje kreiptasi į tautą, raginant ją nubusti ir tęsti ankstesnių kartų žygdarbius: „<...> Mielas tautieti, kad dabar turi pačią geriausią progą būti knygnešiu, tautos žadintoju, už jos laisvę kovotoju, na ir bendrai garbingu karžygiu, maždaug tokiu, apie kurį paskui ateinančios kartos knygas rašys.“[36] Suprantant, kad daugeliui partizaninė kova atrodė per daug rizikinga ir nepasieksianti užsibrėžtų tikslų, pridurta:

> O ar vilties laimėti knygnešių laikais buvo daugiau? Būkite tikri, jei ir anie knygnešiai būtų laukę momento taip, kaip dabar jo daugelis, rankas sudėję, laukia, jokių knygnešių iš viso nebūtume turėję. Sutinkame, kad šių dienų knygnešių kelias yra pavojingesnis negu anų, bet tada juk garbingesnis. O momento laukti nebėra kada, nes tas „momentas“ seniai jau yra atėjęs.[37]

Tarsi norėta pasakyti: daug knygnešių rizikavo ir nukentėjo, tačiau jų darbas nenuėjo veltui, tad tokia pati lemtis skirta ir partizanų žygiams.

Partizanų tekstuose gręžiamasi į spaudos draudimo laikus ir todėl, kad „šių dienų kovotojų sąstatas toks pat, kaip prieš 40–50 metų“, o pasipriešinimo židiniai – vėl lietuviškame kaime:

> Iš arti stebinčiam dabartines mūsų tautos pastangas nusikratyti okupaciniu jungu savaime siūlosi palyginti dabartinį laiką su lietuviškos spaudos draudimo metais. Tada tik kaimas įstengė išlaikyti savo grynus tautiškus papročius, savo lietuvišką kalbą, tik kaimas surado savyje pakankamai jėgų pasyviam ir aktyviam pasipriešinimui okupanto už-

31 „Savos dienos Viešpats (Pranešimas LLKS tarybos Rytų Lietuvos sekcijos narių posėdyje 1952 m. X mėn. 2 d. Krėvoj)“, *Aukštaitis*, 1952, Nr. 2 (Liekis 1996: 436).

32 „Didžioji jėga (Tautos šventės proga)“, *Vyčių keliu*, 1952, Nr. 1 (Liekis 1996: 403).

33 „Visi į vieningą kovą prieš bolševikinę okupaciją“, *Laisvės varpas*, 1949 10 08, Nr. 1 (18) (Liekis 1995: 463).

34 „Nepriklausomybės paskelbimo trisdešimt antrųjų metinių proga“, *Partizanas*, 1950 01 15, Nr. 4/5 (Liekis 1996: 5)

35 „Didžioji jėga (Tautos šventės proga)“, *Vyčių keliu*, 1952, Nr. 1 (Liekis 1996: 403).

36 „Į lietuviškąją visuomenę“, *Laisvės karžygys*, 1945 03 24 (Liekis 1995: 17).

37 Ten pat.

> gaidoms. Bet ano meto lietuvių kovos mums visiems gerai žinomos. Tik daug kas nustebs, jei pasakysime, kad ir šių dienų kovotojų sąstatas toks pat kaip prieš 40–50 metų. Tik kaimo paprastas žmogus, mažai mokytas ūkininkas surado savyje drąsos, surado priemonių ir būdų vesti žūtbūtinei kovai už savo Tėvynės laisvę.[38]

O 1953 metais partizaninėje spaudoje pasirodžiusioje išsamesnėje istorinėje apžvalgoje „Nuo Mindaugo iki šiandien" lakoniškai, bet nuosekliai išdėstyta istorinė įvykių raida nuo pasipriešinimo rusinimui iki pat Lietuvos nepriklausomybės siekio:

> Reiškiantis vis didesniam pasipriešinimui, caras buvo priverstas grąžinti lietuvišką žodį. 1905 m., jau lengvesnėmis sąlygomis, įvyko Didysis Lietuvos Seimas, kuriame dalyvavo 2000 atstovų. Šis Seimas reikalavo Lietuvai autonomijos ir nustoti ją rusinus. Lietuvos atgimimui daug palengvino Didysis karas. 1917 m. rugsėjo 17–25 d. Vilniuje įvykusi Lietuvių konferencija, kurioje dalyvavo 200 atstovų, nutarė, kad Lietuvos žemės turi sudaryti nepriklausomą valstybę. Ši konferencija išrinko Lietuvos Tarybą, kuri 1918 m. vasario 16 d. paskelbė atstatanti Lietuvos valstybę su sostine Vilnium.[39]

Atrodo, kad tai, kas 1918 metais nutiko, buvo neišvengiama, nes nepaisant suvaržymų, „paprastas lietuvis tvirtai tikėjo laisve, dainavo apie savo karžygius, kovojo už laisvę, už lietuvišką žodį, už lietuvišką knygą."[40]

PIRMOJI LIETUVOS RESPUBLIKA – NAUJI IŠŠŪKIAI IR NEIŠNAUDOTOS GALIMYBĖS

> 1918 m. vasario 16 d. – tai gilaus tautinio lietuvių susipratimo simbolis, kuris anomis dienomis išreiškė tai, kad mūsų tauta amžių vergovėje ne tik išliko gyva, bet kartu pasiekė tą aukštą dvasinio subrendimo laipsnį, kuris jai suteikė pasiryžimo ir galios siekti savaimingo valstybinio gyvenimo. Didžiausių pastangų ir daugelio kruvinų aukų kaina šį užsimojimą pavyko tautai įgyvendinti: ji tapo laisva, nors ne dėl savo kaltės neteko žymios dalies savo teritorijos[41].

Šie Vasario 16-osios įprasminimui skirti partizanų žodžiai atspindi bendrą poziciją – tai svarbiausia diena Lietuvos valstybės istorijoje. Nepriklausomybės Akto paskelbimas ir šiandien mums turi išskirtinę istorinę ir kultūrinę vertę. Laisvės kovų dalyviams tai buvo dabartis – kai Lietuva išsivadavo iš carinės imperijos gniaužtų, dalis jų buvo vaikai, augę su artimųjų atsiminimais, pasakojimais apie naujos Lietuvos kūrimą, nes permainos vienaip ar kitaip palietė visus šalies gyventojus. Kita vertus, nepriklausomybės paskelbimas tebuvo mažas žingsnis naujo gyvenimo link. Partizanai kovas dėl tautos teisės turėti suverenią valstybę siejo ir su lietuvio nepriklausomo gyvenimo, arba laisvės, siekiu:

> Po karo prieš poniškąją Lenkiją, siekusią Lietuvoje grąžinti baudžiavos laikus, nugalėjus Tarybinę Rusiją, bolševikų paverstą bepročių namais ir besiveržusią mūsų gyvenimą žmogui katorga padaryti, visos pasaulio tautos pripažino Lietuvą Nepriklausoma valstybe, tuo garantuodamos lietuviui nepriklausomą gyvenimą.[42]

Partizanų tekstuose drąsiai kalbama ir apie to meto skaudulius, nuojautas, kurios mūsų istoriografijoje ne visada atsispindi. Partizanų vadovybės įsitikinimu, jau nepriklausomybės pradžioje buvo akivaizdūs komunistų bandymai sutrukdyti įsibėgėjusiam išsilaisvinimo procesui, tačiau tuo metu jiems nepavyko pasipriešinti lietuvių tautos valiai:

> Nepriklausomybės paskelbimo Aktą pasirašė Lietuvos laisvės siekiančių partijų atstovai: krikščionys-demokratai, liaudininkai, tautininkai ir socialdemokratai. Tik komunistai iš pradžių stengėsi pasmaugti Lietuvos Nepriklausomybę, nes jiems Maskva buvo įsakiusi vėl Lietuvą įjungti į Rusiją.[43]

Atkūrus nepriklausomybę buvo siekiama ekonominių ir socialinių permainų, kad Lietuva taptų lygiaverte Europos šalimi. Partizanų nuomone, pirmas būtinas veiksmas buvo „lenkų ponų" įtakos pažabojimas. 1922 m. įvykdžius Žemės reformą iš esmės buvo sunaikinta stambi žemėvalda, išpildytas savanoriams duotas

38 „Nepriklausomos Lietuvos socialinė politika ir jos padariniai okupuotoje Lietuvoje", *Už tėvų žemę*, 1946 04 04, Nr. 5 (17) (Gaškaitė-Žemaitienė 1998: 554) .

39 „Nuo Mindaugo iki šiandien", *Laisvės balsas*, 1953 07 31, Nr. 7 (165) (Liekis 1996: 540).

40 „Lietuvio poeto kelias", *Laisvės kelias*, 1953 05 20, Nr. 5 (163) (Liekis 1996: 521).

41 „Vasario 16-osios reikšmė", *Laisvės kova*, 1952 sausis–vasaris, Nr. 1–2 (Liekis 1996: 270).

42 „Į Lietuvos nepriklausomybę", *Prisikėlimo ugnis*, 1950 02 01, Nr. 1 (14) (Gaškaitė-Žemaitienė 1998: 78) .

43 „Lietuvos nepriklausomybė – mūsų siekimas", *Malda girioje*, 1950 02 18, Nr. 3 (Liekis 1996: 26).

Mindaugas Lukošaitis. Iš piešinių ciklo „Rezistencija“. 2004 m. Saugoma Luizianos modernaus meno muziejuje, Danijoje.

pažadas – „daugelį bežemių aprūpino žeme“[44]. Toks valstybės atsakas sustiprino nepriklausomybės kovų dalyvių ryžtą dar kartą kilti į kovą.

Tarpukario augintiniams darė įspūdį vos per dvidešimt dvejus nepriklausomybės metus pasiekta ekonominė ir kultūrinė pažanga:

> Buvo padaryta tokia pažanga, kad Lietuva užėmė antrą vietą Europoje. Atlikta žemės reforma, išaugo miestai, nutiesti geležinkeliai ir plentai. Suklestėjo mokyklos ir universitetas, plėtėsi kultūra, kuri ir yra dabar didžiausias slenkstis, per kurį negali perkopti tarybinė valdžia.[45]

Partizanų akimis, Lietuvos pasiekimai kėlė pavydą kaimynėms – Lenkijai ir Rusijai, tad abi šios šalys stengėsi ardyti ir skaldyti Lietuvos visuomenę iš vidaus. Palankiai vertindami 1926 metais įvykusi perversmą, jie prisiminė tais pačiais metais vykusius darbininkų streikus ir demonstracijas, kurios, kaip tikėta, buvo finansuotos Kremliaus lėšomis, nors buvo naudinga ne tik jam – vėl išnyra konfliktas su Lenkija:

> Demonstracijos, įvairūs sabotažo aktai privalėjo pakirsti mūsų dvasinį pasitikėjimą dėl galėjimo savistoviai gyventi. Šita bolševikinė taktika ypatingai naudinga buvo to laiko Lenkijai, kuri svajojo apie savo valstybę nuo jūrų iki jūrų. Dėl to kiek Kremlius Lietuvos gyvenimą stengėsi griauti streikų ir demonstracijų pagalba, tiek Lenkija visu įžūlumu pradėjo siekti Lietuvos gyvenimo užvaldymo – ypatingai kultūrinio.[46]

Nors ekonominiai atkurtosios valstybės pasiekimai vertinti teigiamai, partizanų spaudoje aptariama ir tai, kas juos ypatingai skaudino – menkas Lietuvos kariuomenės karininkų dalyvavimas partizaniniame kare. Didžioji dalis tarpukariu išugdytos karininkijos pasitraukė į Vakarus ir tik saujelė pasirinko laisvės kovą Tėvynės miškuose. Apie tai partizanai, tapę Lietuvos Respublikos kariuomenės tradicijos tęsėjais ir davę priesaiką ginti Tėvynę, kalbėjo ir rašė nuolat: „Mes liūdime, matydami mūsų senus generolus, pulkininkus pasislėpusius, skudurais apsidengusius, gatves šluojančius, gyvulius ganančius. Vargšai žmonės.

44 Ten pat.

45 „Ką davė carų ir tarybų valdžia lietuvių tautai“, *Laisvės varpas*, 1947 01 25, Nr. 4 (13) (Liekis 1995: 140).

46 „Apie 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo prasmę“, *Prie rymančio Rūpintojėlio*, 1949 10 Nr. 6 (Gaškaitė-Žemaitienė 1998: 571).

Jie per ilgai caro jungą nešė, per daug caro nagaikų lupti. Bijo garbingai mirti.“ (Lukša 1990: 321).

Galbūt nusivylimas nebūtų toks stiprus, jeigu tarpukariu nebūtų ugdytas tikėjimas, kad Lietuvos kariuomenė besąlygiškai gins Tėvynę ir tautą:

> Savų šviesuolių, savų vadų liaudis norėjo užsiauginti. Ir jau gražių vadų miestuose buvo įsitaisę! Tai vis pulkininkai, generolai, direktoriai, profesoriai. Daugelis jų ir ekscelencijom vadinosi. Turėjome Karo Mokyklą, Karo Akademiją – tose mokyklose buvo paruošti šimtai ir tūkstančiai karininkų. Tauta jiems nieko negailėjo, nes nelaimės dienoms atėjus tikėjo sau vadus turėti. Ginklams įsigyti tauta milijonus Ginklų Fondan sudėjo. Ir ramus lietuvis buvo, nes jautė savo pareigą gerai atlikęs – pavojaus valandai ištikus ginklai ir vadai bus tinkamoj aukštumoj.[47]

Apie tai dienoraštyje rašė ir Tauro apygardos kapelionas Justinas Lelešius-Grafas:

> Tik prisiminkime, kiek valstybė skyrė ginklų fondui, kokias dideles algas mokėjo karininkams. Visa buvo skiriama ir skelbiama, kad, jeigu tik priešas bandys pulti mūsų šalį, mes mokėsime ją apginti. Tai buvo gražu, kas tai tokio šventa, idealu. Ginti savo tėvų žemę ir už ją žūti. Bet praktika parodė visai ką kitą. Kur dingo tie ginklai? Kur šiandien tie diginalais pasipuošę karininkai? Kai Tėvynei pavojus – jų nėra. Tai kam reikėjo apgaudinėti mūsų tautą, kuri tikėjosi ir turėjo teisę reikalauti, kad tas ginklas būtų atkreiptas į priešą, kad ponai karininkai stotų kartu su tais kaimo artojėliais ginti Tėvynės“ (Lelešius 2006: 109–110).

Svarstyta, kad pinigai, kurie buvo skirti kariuomenės išlaikymui, galėjo tekti kaimo žmonių gerovei, klausta, ar okupacijos negalėjo lemti klaidingi laisva valia priimti sprendimai. Kita vertus, nepriklausomybė buvo išsaugota taip pat ne profesionalios kariuomenės, o karių savanorių pajėgomis. Partizanai tekstuose save gretino būtent su nepriklausomybės kovų savanoriais ir nuoširdžiai švęsdavo kariuomenės įkūrimo dieną – lapkričio 23-ąją: „Tie pirmieji kariai savanoriai nemokėjo kovų gudrybių, jie neturėjo moderniškų ir net paprastų ginklų, neturėjo rūbų ir maisto, jų buvo maža, o priešų daug, juose degė nenuslopinta tėvynės meilė, kuri ir davė energijos ir pasiaukojimo žūtbūtinei kovai“ (Kardo rinktinės apžvalga 1993: 8).

Justinas Lelešius-Grafas dienoraštyje rašė ir apie kitas valstybės gyvenimo negeroves ir kėlė esminius klausimus:

> Ar šiandien mes, partizanai, turėtume gulėti šiauduose, slapstytis miškuose, jeigu visa tauta būtų priauklėta, jeigu biednuomenė ir darbininkija nebūtų Smetonos ministerių kabineto apvilta. Žmogus yra žmogumi ir jis negali būti pastumtas į šunio vietą. Kiekvienas darbininkas ar mažažemis, jeigu jis iš tos Tėvynės, kurioje jis gimęs, galėtų tinkamai pragyventi, jis nesidairytų į Maskvą, o dirbtų savo tautos labui... (Lelešius 2006: 109–110).

Anot jo, žmogaus vertę atspindi ne politinės pažiūros ar didingos kalbos, bet kruopštus darbas ir atsidavimas Tėvynei, ką, kaip matė laisvės kovų dalyviai, išsaugojo tik kaimas, kuriam Antano Smetonos valdymo metais buvo skiriama mažiau dėmesio nei miestui. Pirmieji urbanizacijos bandymai laikyti ne pažangos rodikliu, o sąmoningu kaimo kultūros, kurioje slypėjusios gražiausios lietuviškos vertybės, naikinimu.

Kita vertus, išsilaisvinimo kovai vienijosi „visos politinės ir tautinės partijos“:

> Jei būtų rūpinęsi tik savo gyvenimo reikalais lietuviai patriotai, nebūtų šiandien Tėvynėje ir užsienyje sujungtos į vieną visos politinės ir tautinės partijos išsilaisvinimo kovai: nebūtų Lietuvoje sukurtas Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdis, o užsienyje – Vyriausiasis Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas. (Kuodytė, Peikštenis, Žygelis 2004: 168).

Buvę nesutarimai tarp skirtingų organizacijų, kaip ir laisvės kovų dalyvių kivirčai, reikalautų atskiro aptarimo. Galima tik paminėti, kad partizanų vadovybė griežtai pasisakė prieš bet kokių nesutarimų viešinimą bendraujant su civiliais gyventojais. Tokią poziciją atskleidžia žinutė, pasirodžiusi 1951 m. Kęstučio apygardos partizanams skirtame leidinyje:

> Jeigu yra pateisinamas partizano susvyravimas, abejonė, vienas ar kitas netikrumas dėl ateities, pasireiškęs diskusijų metu tarp pačių partizanų (ir tik tarp jų), tai jokiu būdu yra neleistinas panašių nuomonių pasikeitimas su gyventojais. Joks partizanas neprivalo tikėti ir tuo labiau svarstyti gyventojų būgštavimų ar paskirų tautiečių pareikštų gandų. Partizanas vadovaujasi tik LLKS spauda ir instrukcijomis, visa kita partizanas turi griežtai paneigti ir atmesti.[48]

47 „Nepriklausomos Lietuvos socialinė politika ir jos padariniai okupuotoje Lietuvoje“, *Už tėvų žemę*, 1946 04 04 Nr. 5 (17) (Gaškaitė-Žemaitienė 1998: 554).

48 „Pakeliui į laisvę (Didžioji optimizmo jėga)“, *Ugnis*, 1951 m. sausis, Nr. 1 (3). (Liekis 1996: 111).

Ši nuostata sovietinės okupacijos metais, kai visa priešiška propaganda buvo sutelkta naujos lietuvio tapatybės formavimui, buvo itin svarbi.

Apibendrinant partizanų tekstuose atsiskleidžiantį tarpukario vertinimą, galima teigti, kad laisvės kovotojai didžiavosi to meto pasiekimais, tačiau su apmaudu teigė, kad ekonominei krašto pažangai buvo skirta daugiau dėmesio nei tautos dvasios ugdymui.

PASKUTINIAI PASTEBĖJIMAI

Lietuvos laisvės kovų istorija primena tuos, kurie sunkiausiu Tėvynei momentu kilo į kovą. Galbūt ilgainiui užsimirš jų veidai ir pavardės, tačiau visada bus atsimenamas jų pasiryžimas ginti Tėvynę. Stiprybės jie sėmėsi ir iš praeities. Kaip tikri tarpukario vaikai, jie su pagarba kalbėjo apie LDK kunigaikščių laikus ir tautinio atgimimo herojus. Atsiremdami į tolimos praeities karžygių ir nepriklausomybės kovų savanorių patirtis, jie ieškojo savojo kelio, tapatindamiesi su visa tauta:

> Mes štai kaip vadinamės. Mes nesame nei buržuazinės liekanos, nei lietuviškai vokiškieji nacionalistai. Mes pirmiausia esame lietuviai, kurie myli savo bočių žemę, savo kalbą ir papročius. Mes esame sveikiausia lietuvių tautos dalis. Mes atstovaujame visai lietuvių tautai. Mūsų troškimai ir tikslai – visos tautos troškimai ir tikslai. Mūsų kelias – visos lietuvių tautos kelias.[49]

Didinga valstybės istorija jiems leido pasijusti didžiais, galinčiais pakeisti pasaulį: „Nėra mažų tautų. Nėra mažos žemės. Meilė keičia proporcijas. Mažytis kaimas pavirsta ištisu pasauliu...“[50] Dabar matome, kad jų auka nebuvo beprasmė. Ginti ir saugoti laisvę – tai užduotis, tenkanti kiekvienai kartai.

LITERATŪRA:

Baliukevičius 2002 = *Liongino Baliukevičiaus – partizano Dzūko dienoraštis*. Sudarė Algis Kašėta. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002.

Gajauskas 1998 = Balys Gajauskas, „Okupuota Lietuva“. Iš: *Laisvės kovų archyvas*, 1998, t. 24.

Gaškaitė-Žemaitienė 1998 = *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sudarė Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė. Vilnius: LGGRTC, 1998.

Girdzijauskas 1998 = *Kęstučio apygardos partizanai*. Sudarė Juozas Girdzijauskas. Kaunas: S. Stanevičiaus bendrija, 1998.

Kardo rinktinės apžvalga 1993 = „Žemaičių ap. Kardo (Kardų) rinktinės apžvalga (dokumentų rinkinys). Iš: *Laisvės kovų archyvas*, 1993, t. 7.

Kuodytė 1996 = *Tada, kai žuvom dėl Tėvynės... Partizanų Audrelės, Povo, Oželio, Valstiečio, Balandžio, Brūklio dienoraščiai*. Sudarė Dalia Kuodytė. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996.

Kuodytė, Peikštenis, Žygelis 2004 = *Už laisvę ir tėvynę*. Sudarė Dalia Kuodytė, Eugenijus Peikštenis, Dalius Žygelis. Vilnius: LGGRTC, 2004.

Lelešius 2006 = Justinas Lelešius, *Partizanų kapeliono dienoraštis*, Kaunas: Į Laisvę fondas, 2006.

Liekis 1995 = *Nenugalėtoji Lietuva 3. Lietuvos partizanų spauda (1944–1949)*. Sudarė Algimantas Liekis. Vilnius: Margi raštai, 1995.

Liekis 1995 = *Nenugalėtoji Lietuva 4. Lietuvos partizanų spauda (1950–1956)*. Sudarė Algimantas Liekis. Vilnius: Margi raštai, 1996.

Lukša 1990 = Juozas Lukša, *Partizanai*. Vilnius: Vaga, 1990.

Slavinskas 2014 = *„...Pergyventų jausmų atogarsis: partizano Balčio dienoraštis, laiškai, eilėraščiai*. Sudarė Vaclovas Slivinskas. Vilnius: Lietuvių gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2014.

Suraučius 1996 = Antanas Suraučius, „Žaliojoje rikiuotėje“. Iš: *Laisvės kovų archyvas*, 1996, t. 17.

Šutinienė 2008 = Irena Šutinienė. Socialinė atmintis ir šiuolaikinė lietuvių tautinė tapatybė. Iš: *Lietuvos etnologija*, 2008, Nr. 8 (17).

Ulevičius 1997 = Bonifacas Ulevičius, „Vadu gimstama“. Iš: *Laisvės kovų archyvas*, 1997, t. 23.

49 Be pavadinimo, *Už tėvų žemę*, 1945 08 01, Nr. 5. (Liekis 1995: 45).

50 „Lietuvos širdis“, *Malda girioje*, 1949 11 01, Nr. 1. (Liekis 1996: 487).

MAY YOUR SONS DRAW STRENGTH AND VIGOUR FROM YOUR PAST EXPERIENCE... LITHUANIAN HISTORY THROUGH THE EYES OF THE PARTISANS

Greta PASKOČIUMAITĖ

The participants of the Lithuanian post-war resistance – the partisans – fought against and were greatly outnumbered by the Soviet force and their allies. The partisans understood that the success of their resistance depended on not only the amount of available resources, but also the proper attitude of the fighters. Therefore, in the partisan press, in documents issued by the leadership, much attention is paid to fostering patriotic feelings and teaching moral values. Spiritual strength and resolve were drawn from the past – the tumultuous history of the state and the nation became a source of inspiration. The partisan texts look back to the times of the Grand Duchy of Lithuania, when the Lithuanian people were renowned for their bellicosity; links were made also to the fighters in the uprisings of the 18th–19th c., who also fostered ideas of freedom. Continuing inter-war traditions of historiography, the union between Lithuania and Poland was seen as a negative thing, people were reminded that even during the Tsarist occupation the Lithuanian nation remained loyal to its own culture and was able to gain its independence. The faults that were revealed in the inter-war period were an important lesson in creating a new vision of Lithuania, while the achievements gave hope that a consistent fight for freedom would eventually give fruit. History lessons cultivated the fighter's awareness and provided them with the courage for further deeds.

Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Universiteto g. 3, Vilnius
E. paštas: g.paskociumaite@gmail.com

Gauta 2018-07-11, įteikta spaudai 2018-08-20

KELIAI Į 1949 M. LIETUVOS PARTIZANŲ VADŲ SUSITIKIMĄ

Pilietinės jaunimo stovyklos „Laisvės kovų atmintis“ dalyviai. 2017 m. Gedimino Petrausko nuotrauka.

1949 M. VASARIO 16-OSIOS DEKLARACIJA

Minėdami valstybės atkūrimo šimtmetį ir 70-ąsias Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio tarybos deklaracijos metines norime pabrėžti, kad partizaninio karo istorija – tai tiltas tarp anuometinės ir šių dienų Lietuvos. 1949 m. vasario 16 d. aštuonių partizanų vadų pasirašyta Deklaracija neabejotinai yra reikšmingiausias dokumentas, kurio priėmimas – partizanų politinė pergalė. 1999 m. sausio 12 d. Seimas Deklaraciją pripažino Lietuvos Respublikos teisės aktu.

Partizanų vadai, įveikę daugelį kilometrų ir pavojų, susitiko 1949 m. vasario 1 d. Radviliškio prieigose. Pėsčiomis ir rogėmis keliaujančius vadus lydėjo daugelis kitų partizanų ir ryšininkų. Rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo) srities atstovai kelionėje iš Utenos ir Anykščių apylinkių užtruko maždaug mėnesį; Pietų Lietuvos (Nemuno) srities vadas A. Ramanauskas-Vanagas iš Kalesninkų miško prie Alovės (Alytaus r.) – pustrečio.

2018–2019 M. ŽYGIS Į LIETUVOS PARTIZANŲ VADŲ SUSITIKIMO VIETĄ

Nuo 2018 m. rugsėjo iki 2019 vasario mėn. rengiamas 12 etapų žygis pėsčiomis per Aukštaitiją, Dzūkiją, Suvalkiją ir Žemaitiją į Radviliškio kraštą, kuriame 1949 m. vasarį įvyko minėtasis partizanų vadų susitikimas. Keliaujantys žygeiviai kviečiami į mūsų kraštą žvelgti kovotojų už laisvę akimis, mintimis ir jausmais persikelti į istorinę praeitį.

Parengtas partizanų vadų kelių, tiksliau, vietų, kurias jie aplankė 1948–1949 m. keliaudami į Minaičius, žemėlapis. Kelionė padalinta į 12 dalių. Kiekvienas iš šių žygkelių arba žygikelių – taip partizanai vadino kelionės maršrutus – yra apie 20 km ilgio. Svarbu, kad kiekviename iš ruožų bus nors viena vieta, kur partizanų vadai lankėsi: ilsėjosi, tarėsi, ruošėsi tolesniam keliui. Be to, dvyliką šių dienų žygkelių lydės įvairūs kultūriniai renginiai vietos bendruomenėse. Norime, kad apie partizanus kiekvienas žinotų daugiau ir mūsų žinios būtų gilesnės.

ŽYGIS – ĮAMŽINIMO BŪDAS

Žygiavimas – įprasta, nuolatinė partizanų veikla ir būsena tikrinant ryšių punktus, rengiant susitikimus, lankant dalinio kovotojų grandis ir skyrius. Tiems, kam žygeivystė mažiau pažįstama, gal netikėta girdėti, tačiau keliaujant miškais, pelkėmis ir laukais galima pajusti dalelę to, ką jautė laisvės kovotojai.

Nesame pirmieji, pasirinkę tokį įamžinimo būdą. Nepralenktas 1968 m. vasarį žygeivių surengtas žygis slidėmis nuo Adutiškio iki Baltijos jūros. Taip nepaprastai buvo paminėtas Lietuvos nepriklausomybės 50-metis. Daugelis mena 1975 m. žygį Simono Daukanto keliais nuo Kalvių prie Lenkimų (Skuodo r.) iki Vilniaus universiteto. Anuomet ir dabar žygiuojama baltų genčių, sukilėlių, knygnešių takais. Tai suteikia žinių, telkia ir, svarbiausia, įkvepia. Pagrindinis mūsų siekis, kad partizanai šiuolaikiniam žmogui taptų artimesni, savi.

Dalijamės žygio žemėlapiu ir svarbiausių vietų – daugelio jų koordinatės skelbiamos pirmą kartą – aprašymu.

1949 M. VASARIO SUSITIKIMĄ MENANČIŲ 26 VIETŲ APRAŠAI

I.7 Kaupiniškiai: Kontrimavičių sodyba
LKS94: 562586, 6160031
Partizanų rėmėjų Pranciškaus ir Stanislavos Kontrimavičių namuose maždaug nuo 1947 m. buvo Algimanto apyg., vėliau – Rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo) sr. vadovybės ryšių punktas. Stanislava Kontrimavičiūtė-Žibutė (1922–2004) veikė per Gražinos kuopos Drąsučio būrio vadą, einantį sr. štabo Ryšių skyriaus viršininko pareigas, Albiną Kubilių-Eimutį, su kuriuo paskutinėmis 1948 m. rugsėjo dienomis į Pajuostinio miške netoli Kontrimavičių sodybos buvusią partizanų stovyklą, vadinamą Komercine, atkeliavo du Rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo) sr. atstovai į Vyriausiąją partizanų vadovybę – sr. vadas Jonas Kimštas-Žalgiris ir Didžiosios Kovos apyg. B rinktinės štabo viršininkas Juozas Šibaila-Diedukas.

II.4 Gitėnų miškas: ryšių punktas
LKS94: 537646, 6178745
1948 m. spalio 1 ar 2 d. į Gitėnų miško 162 kvartalo šiaurės rytiniame kampe buvusį ryšių punktą J. Kimštą ir J. Šibailą atvedė Vyriausiosios vadovybės ryšininkė Izabelė Vilimaitė-Stirna. Keliautojus nuo Kaupiniškių (↑ I.7) lydėjo Algimanto apyg. Šarūno rinktinės Gražinos kuopos Kęstučio būrio vadas Juozas Valonis-Merkys ir partizanai Klajūnas su Uosiu. Šis ryšių punktas veikė ir kaip susitikimų vieta. Tolesne J. Kimšto ir J. Šibailos kelione rūpinosi naujasis Žaliosios rinktinės vadas, kaip teigiama, buvęs Vilniaus universiteto Žurnalistikos fakulteto studentas Jonas Januševičius-Rakšnis, kitaip – Vilkas arba Vilkaitis (?–1951).

II.5–6 **Gitėnų miškas: bunkerių vieta**
LKS94: 537117, 6178657 (šiaurinis); 537208, 6178474 (pietinis)
Už 0,5 km į pietvakarius nuo ryšių punkto, Gitėnų miške, būta Algimanto apyg. Žaliosios rinktinės vadovybės bunkerių – ten priimti keliaujantys partizanų vadai. Netoliese būta partizanų sprogmenų sandėlio ir šulinėlio. Šiltuoju metų laiku Gitėnų miške buvo gyvenama atvirose stovyklose.

III.9 **Radvilionių miškas: partizanų stovykla**
(tiksli vieta nenustatyta)
1948 m. spalio viduryje J. Januševičius-Rakšnys J. Kimštą ir J. Šibailą atvedė pas Prisikėlimo apyg. erdvėje veikusios Lietuvos Žaliosios rinktinės vadą Petrą Masilaitį-Girią. I. Vilimaitė-Stirna iš Dukto į Radvilionių mišką nulydėjo Prisikėlimo apyg. vadovybės narius. Iš Radvilionių Rytų Lietuvos sr. atstovai tęsė kelionę ir ją sėkmingai baigė. Lapkričio 10–12 d. Dukto miško stovykloje įvyko posėdis, kurio metu buvo atkurtas BDPS (Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio) Prezidiumas, laikinuoju pirmininku išrinktas Jonas Žemaitis-Vytautas, Vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų štabo viršininku – J. Kimštas-Žygūnas. (Prasidėjus 1948 m. žiemai pastarasis Vyriausiosios vadovybės narius paliko ir su užduotimi grįžo į Rytų Lietuvą).

IV.2 **Kalesninkų miškas: bunkerio vieta**
LKS94: 513800, 6030884
1948 m. lapkričio 5 d. ant nuošalios kalvos buvo įrengta Dainavos apyg. vadovybės būstinė, iš kur apie lapkričio 10 d. į visos Lietuvos partizanų vadų susitikimą iškeliavo Pietų Lietuvos (Nemuno) sr. vadu išrinktas Adolfas Ramanauskas-Vanagas. Su trumpomis pertraukomis iki 1949 m. kovo 6 d. šiame bunkeryje gyveno ir dirbo apyg. štabo Spaudos ir informacijos skyriaus viršininkas Lionginas Baliukevičius-Dzūkas (1925–1950). Išvykus L. Baliukevičiui, tą pačią dieną agentai Kostas Kubilinskas-Varnas ir Algirdas Skinkys-Vilnis šiame bunkeryje nušovė naująjį apyg. vadą Benediktą Labėną-Kariūną (g. 1918 m.).

IV.3 **Kalesninkų miškas: bunkerio vieta**
LKS94: 513019, 6031181
1947 m. pavasarį kalvos viršuje buvo įrengta Dainavos apyg. Kazimieraičio rinktinės Geležinio Vilko tėvūnijos, nuo 1948 m. lapkričio – rinktinės vado Vaclovo Voverio-Žaibo (1922–1949) būstinė. 1948 m. spalio pabaigoje iš Pietų Lietuvos (Nemuno) sr. vadų ir atstovų susitikimo, kuriame nuspręsta į Vyriausiąją vadovybę siųsti Adolfą Ramanauską-Vanagą, čia atvyko Sergijus Staniškis-Litas, kitaip – Tėvukas. Dainavos apyg. vado adjutantas L. Baliukevičius pasiuntė *ekstra laišką* Šarūno rinktinę vizituojančiam A. Ramanauskui. Lapkričio 10 d. sugrįžęs A. Ramanauskas surengė posėdį: apyg. vado pareigas pavedė B. Labenskui ir išvyko.

1949 m. kovo 7 d. pavakarę per kautynes su MGB vidaus kariuomenės šauliais šiame bunkeryje žuvo V. Voveris, rinktinės štabo viršininkas Viktoras Kazlauskas-Vanagas (g. 1920 m.), Jonas Kazlauskas-Šermukšnis (g. 1919 m.) ir Petras Šilanskas-Labutis (g. 1912 m.).

V.5 **Pagirėliai: Siaurusevičių sodybos vieta**
LKS94: 486062, 6060059 (apytikslė)
Partizanų rėmėjos Onos Siaurusevičienės (1885–?) namuose partizaninio karo pradžioje broliai Antanas, Juozas ir Klemensas Baltrušaičiai įrengė bunkerį su požeminiu įėjimu iš šulinio. Juozui Baltrušaičiui-Tigrui (1926–1949) tapus Geležinio Vilko rinktinės vadu, šeimininkės dukra Ona Siaurusevičiūtė-Danutė (g. 1928 m.) veikė kaip asmeninė vado ryšininkė, o bunkeris 1948–1949 m. žiemą buvo viena iš dviejų ar trijų rinktinės štabo būstinių. Į vieną iš jų lapkričio viduryje atvyko A. Ramanauskas-Vanagas ir po trijų dienų, lydimas J. Baltrušaičio-Tigro, rinktinės Žvalgybos skyriaus viršininko Albino Švedo-Radasto (1919–1950), Rikiuotės skyriaus viršininko Jono Valentos-Čempiono (1914–1949), štabo specialiųjų pareigūnų Stasio Marčiulyno-Lapino (1924–1951) ir Jono Ulevičiaus-Ainio (1928–1949), iškeliavo į Žalgirio rinktinę.

VI.4 **Ardzijauskai: Laurinaičių sodybos vieta**
LKS94: 465041, 6079717
Partizanų rėmėjų Petro ir Adelės Laurinaičių šeimoje augo rėmėjai ir ryšininkai Marcelė, slap. Saulutė (1927–2011), Justinas (1929–?) ir Anelė (g. 1934 m.). Matyt, nuo 1947 m. vasaros iki 1949 m. pavasario, kada Laurinaičiai buvo areštuoti ar priversti pasitraukti iš namų, visi Tauro apyg. vadai – Antanas Baltūsis-Žvejys (1915–1948), Jonas Aleščikas-Rymantas (1917–1948), Aleksandras Grybinas-Faustas (1920–1949) ir Viktoras Vitkauskas-Saidokas (1918–1950) – šiuose namuose rengdavo susitikimus, gaudavo ir siųsdavo laiškus rinktinių vadams, Dainavos apyg. vadovybei. Laurinaičių namus žinojo ir lankė J. Baltrušaitis-Tigras, į istorinį susitikimą lydėjęs A. Ramanauską-Vanagą.

VI.6 **Braziūkų (Vėrupio) miškas: bunkerio vieta** LKS94: 464127, 6082635
1948–1949 m. žiemą šioje vietoje ketino gyventi Tauro apyg. vadas A. Grybinas-Faustas. Neatmestina galimybė, kad būtent į šią vadavietę vedė A. Ramanausko kelias.

VII.5 **Pajotijys: Naubūraičių sodybos vieta**
LKS94: 434970, 6101070
Artėjant 1948 m. Kalėdoms A. Grybinas, lydimas adjutanto Prano Runo-Algirdo (1916–1951), ir A. Ramanauskas pasibeldė į Viktoro Naubūraičio (1914–?) namus. Brolis Pranas, slap. Tarzanas (1912–1950), partizanavo, tad laisvės kovotojai į šią sodybą dažnai užsukdavo. Pas V. Naubūraitį prie Pietų Lietuvos partizanų vadų prisijungė iš šių apylinkių kilę ir, matyt, čia žiemoti ketinę du Tauro apyg. Žalgirio rinktinės štabo pareigūnai: Žvalgybos skyriaus viršininkas Juozas Jankauskas-Demonas (1926–1955) ir Ūkio skyriaus viršininkas Urbantas (kitų rašoma Urbonas) Dailidė (1921–1951).

VII.6 **Mozūriškiai: Būdininkų sodybos vieta**
LKS94: 433444, 6101181
Iš V. Naubūraičio partizanai patraukė pas Jurgį Būdininką (1906–?). Jo namuose kovotojai pabuvo parą, gal ilgiau. Čia jų iš kitapus Nemuno, Naubariškų ar Jakaičių kaimo, į šiaurę nuo Skirsnemunės, atėjo Kęstučio apygardos vadovybės ryšininkas Vytautas Pažereckas (1929–1951). Su juo keliautojai išėjo į Pakalniškius prie Gelgaudiškio, užsuko pas Joną Sabą ar Juozą Bakševičių. Kalėdų išvakarėse keltininkas Jonas Mencas ledų sangrūda partizanus pervedė į dešinįjį Nemuno krantą.

VIII.1 **Skirsnemuniškiai II: Grigienės sodybos vieta** LKS94: 429645, 6110111 (apytiksliai)
1948 m. gruodžio 23 d. V. Pažerecko vedami Pietų Lietuvos sr. vadai pasiekė Veronikos Grigaitienės namus. Pasistiprinę ir atsikvėpę, po kelių valandų laisvės kovotojai išėjo susitikti su Petro Stankaus-Gruodžio (1918–1951) partizanais. Paminėtina, kad ryšių punktas tarp Tauro ir Kęstučio apyg. V. Grigaitienės namuose naudotas dar trejus metus.

VIII.4 **Baužai: Palubeckų sodybos vieta** LKS94: 430598, 6116154
Istorinio 1948 m. gruodžio žygio dalyvis partizanas Adolfas Kvedys-Girėnas (1929–?) 1999 m. pasakojo, kad Kalėdas P. Stankaus būrio partizanai, saugantys A. Ramanauską, A. Grybiną, U. Dailidę ir J. Jankauską, šventė pas Bronių ir Marijoną Palubeckus Paulių (faktiškai – Baužų) kaime. Išliko nuotrauka prie Palubeckų *stubikės*.

VIII.6 **Šimkaičių miškas: bunkerio vieta** I LKS94: 427221, 6118026
Ferminę – Šimkaičių miško vakarinę dalį – partizanai vadino laiminga. 1944–1953 m. čia buvo įrengti ne mažiau kaip penki jų bunkeriai. 1948 m. gruodį Kęstučio apyg. Vaidoto rinktinės P. Stankaus būrio bunkeryje Pietų Lietuvos partizanų vadai valgė Kūčių vakarienę, fotografavosi ir beveik dešimt dienų laukė, kol galės susitikti su Kęstučio apyg. vadovybe.

IX.4 **Paviščiovys: Juodžių sodyba** LKS94: 427871, 6130497
Saugumo tardomas buvęs Kelmės gimnazijos mokytojas, Kęstučio apyg. štabo viršininkas Robertas Gedvilas-Remigijus (1922–?) papasakojo, kad Pietų Lietuvos partizanų vadai su palyda Kęstučio apyg. štabą Paupyje pasiekė 1949 m. sausio 1 ar 2 d. Tuo metu apyg. vadovybė buvo apsistojusi pas Antaną ir Oną Juodžius Paviščiovyje, ties riba su Paupiu. Tikslesnių duomenų apie partizanų bunkerį jų sodyboje nėra. Praėjus savaitei Kęstučio apyg. vadovybė kartu su A. Ramanausku, A. Grybinu, J. Jankausku ir U. Dailide, lydimi apsaugos būrio kovotojų, iš Paviščiovio iškeliavo Skaudvilės kryptimi, pas Vakarų Lietuvos (Jūros) sr. vadą Aleksandrą Milaševičių-Ruonį (1906–1949). Paskirtas susitikimas įvyko sausio 10 d. už kelių dešimčių kilometrų, Barsukynės, Petkaičių ar Sniegoniškės kaime. Pakviestas kartu vykti pas J. Žemaitį, A. Milaševičius įgaliojimus suteikė sr. štabo viršininkui V. Gužui. Visą pulką kovotojų įamžino tuo metu Kęstučio apyg. štabo narius saugojęs Vladas Mišeikis-Tarzanas (1925–1951). Toliau Pietų Lietuvos partizanų vadai keliavo su Kęstučio apyg. Birutės rinktinės štabo apsaugos būriu, vedami ryšininkės Joanos Dijokaitės-Žaros, kitaip – Redos (1921–2005).

IX.13 **Griaužai: Damanauskų sodybos vieta** LKS94: 429827, 6146489
1949 m. sausio 12 ar 13 d. į susitikimą keliaujantys Pietų ir Vakarų Lietuvos sr. partizanų vadai, vedami J. Dijokaitės, pasiekė Jono ir Veronikos Damavičių namus. Pailsėjusius partizanus J. Damavičius nuvedė pas iš to paties kaimo kilusį ir netoliese su kovos draugais stovyklavusį Joną Petraitį-Našlaitį (1927–1952). J. Petraitis nulydėjo iki Kęstučio apyg. Birutės rinktinės vado E. Kurtinaičio ir štabo viršininko Broniaus Neverdausko-Milašiaus, kitaip – Paparčio (1924–1949), kurie buvo įsikūrę Stungurių kaimo apylinkėse. Toliau keliautojai traukė pro Šienlaukį, Lyduvėnus Šiaulėnų link.

IX.14 **Jūkainiai: Jasiulių sodybos vieta** LKS94: 431538, 6147541 (tikslesnė vieta nenustatyta)
Iš Birutės rinktinės štabo Pietų ir Vakarų Lietuvos partizanus vedė Šakos rajono vadas Alfonsas Pakarklis-Kilpa, kitaip – Puta (1922–1949), lydimas J. Petraičio, Juozo Milkinto-Dovydo (1920–1951), Alfonso Navicko-Genučio (1929–?), Broniaus Živatkausko-Danio (1926–1952) ir kitų. Iš viso buvę dvylika vyrų, kurie prieš kelionę užsuko į Juozo ir Marijonos Jasiulių namus.

IX.15 **Šienlaukis: geležinkelio pervaža** LKS94: 437297, 6149135
Istorinių 1949 m. sausio ir vasario įvykių dienomis prie Šienlaukio geležinkelio pervažos kelyje Raseiniai–Kelmė Birutės rinktinės vadovybės pavedimu budėjo ryšininkė Antanina Jasiulytė-Žebenkštėlė (1930–2015) iš Talkininkų, jai padėjo Petras Navickas iš Šienlaukio. Viduklės geležinkelio stotyje budėta Teofilio. Pastebėjus okupanto kariuomenės judėjimą geležinkeliu ar vieškeliu, A. Jasiulytė apie tai turėjo pranešti prie Šienlaukio gyvenusiems dviem broliams Pilypkauskams, o šie – vadovybei.

X.6 **Pumpurų miškas: pirmosios žeminės vieta** LKS94: 445784, 6158515
1949 m. naktį iš kovo 3 į 4 d. į nelaisvę patekęs Stasys Grinius-Montvydas (1918–1949), išaušus rytui, prie žeminės Pumpurų miške atvedė Šiluvos MGB ir NKVD poskyrio kareivius ir stribus. Jie tuščią žeminę sudegino. Iš V. Gužo laiško A. Ramanauskui ir rankraštinio pastarojo kelionės aprašo žinoma, kad nuo 1949 m. vasario 25 iki 28 d. šioje Kęstučio apyg. Birutės rinktinės x rajono (pavadinimas dar nenustatytas) žeminėje buvo apsistoję iš visos Lietuvos partizanų vadų susitikimo grįžtantys Vakarų ir Pietų Lietuvos partizanai. Juos priėmė rajono vadas Krizostomas Labanauskas-Kunotas, kitaip – Domeika, Titas (1927–2000). Pagrįsta manyti, kad Pumpurų miško žeminėje partizanai sustojo ne tik grįždami, bet ir keliaudami į susitikimą su J. Žemaičiu.

XI.4 **Spičiai: A. Čiapo sodybos vieta** LKS94: 462355, 6178259
1949 m. sausio pabaigoje J. Dijokaitės ir Prisikėlimo apyg. Varpo rinktinės Patrankos rajono vado Leono Caporkaus-Donelaičio (1918–1951) bei šio rajono štabo Organizacinio skyriaus viršininko Alberto Pumpučio-Galijoto (1912–1951) vedami Vakarų ir Pietų Lietuvos partizanų vadai pasiekė atokų Spičių viensėdį Salomis vadinamoje kaimo dalyje. Vakarieniavo pas Alfonsą Čiapą, slap. Mažiukas (1913–?), Patrankos rajono vadovybės ryšių punkto šeimininką. Toliau keliauninkus lydėjo to paties kaimo gyventojas Bronius Toleikis, slap. Bičiulis (1924–?). J. Dijokaitė iš Čiutelių geležinkelio stoties traukiniu sugrįžo į Viduklę.

XI.6 **Gudesiai: P. Tomkaus sodybos vieta** LKS94: 462776, 6181048
J. Žemaitis, keliaudamas su Valerijonu Daukšu-Vėju (1913–1949) iš būstinės Einoraičių kaime į visos Lietuvos partizanų vadų susitikimą Daujočiuose (↑ XI.9) sustojo Petro Tomkaus namuose buvusiame ryšių punkte. Naktinę kelionę jis tęsė jau kartu su Prisikėlimo apyg. vado Leonardo Vilhelmo Grigonio-Užpalio (1905–1950) ryšininke Marija Pranevičiūte-Vaiva, kitaip – Vėtra (1925– 1950), ir apyg. štabo nariu Laurynu Mingėlu-Arūnu (1927–1953).

XI.7 **Bernočiai: P. Vaitekūno sodybos vieta** LKS94: 464285, 6180859
Vakarų ir Pietų Lietuvos partizanų kelias iš Spičių vedė į Bernočius, Petro Vaitekūno (1921–1955) namus – dar vieną Prisikėlimo apyg. vadovybės ryšių punktą. Čia juos sutiko M. Pranevičiūtė ir nuvedė į Daujočius.

XI.9 **Daujočiai (dabar – Skirjočiai): K. Kemeklio sodybos vieta** LKS94: 468220, 618424
J. Žemaitis susitikimo vietą Daujočiuose pasiekė paskutinis. Pagal ryšininkės M. Pranevičiūtės tardymo protokolą, sergantis J. Žemaitis nuo Gudesių ėjo lėtai, todėl, L. Mingėlui pasiūlius, pakeliui visi užsuko dienai pailsėti į netoli nuo Nirtaičių buvusią Štankelio pirtį. Kelionė buvo baigta 1949 m. vasario 1 d. arba naktį iš vasario 1-osios į 2-ąją. Po ūkininko Kazimiero Kemeklio gyvenamuoju namu partizanai turėjo bunkerį.

XII.5 **Balandiškis: Sajų sodyba** LKS94: 473987, 6162662 (bunkerio vieta)
Sajus laisvės kovotojai lankė nuo partizaninio karo pradžios. 1948 m. rudenį daržinėje Prisikėlimo apyg. štabo nariai įrengė bunkerį. Istorinių 1949 m. vasario įvykių dalyvis Viktoras Šniuolis-Vytvytis 1994 m. pasakojo, kad būtent pas Sajus, gyvenamojo namo kamaroje, prasidėjo visos Lietuvos partizanų vadų susitikimo posėdžiai, o vėliau vadai išsikėlė į Minaičius (↑ XII.8); tačiau darbas ir toliau vyko komisijose – Ramovėje (Minaičių bunkerio slaptas pavadinimas) ir Vandenyne (manoma, Balandiškio bunkerio slaptas pavadinimas).

Susitikimui pasibaigus, Sajų sodyboje dar veikė LLKS Visuomeninės dalies štabas, vadovaujamas J. Šibailos, čia buvo spausdinamas LLKS leidinys „Prie Rymančio Rūpintojėlio“. Iki 1952 m. vasaros pas Sajus gyveno ir dirbo

KELIAI Į 1949 M. LIETUVOS PARTIZANŲ VADŲ SUSIRINKIMĄ

- J. Kimšto ir J. Šibailos kelią menančios vietos
- A. Ramanausko kelią menančios vietos
- A. Ramanausko ir A. Grybino kelią menančios vietos
- A. Ramanausko, A. Grybino ir V. Gužo kelią menančios vietos
- J. Žemaičio kelią menanti vieta
- Visų Lietuvos pa partizanų susitikimą menančios vietos

25 0 25 50 km

Pagal žygio vadovą *Keliai į 1949 m. Lietuvos partizanų vadų susitikimą*. Vilnius: Lietuvos laisvės kovos įamžintojų sąjūdis, 2018 parengė Vykintas VAITKEVIČIUS.

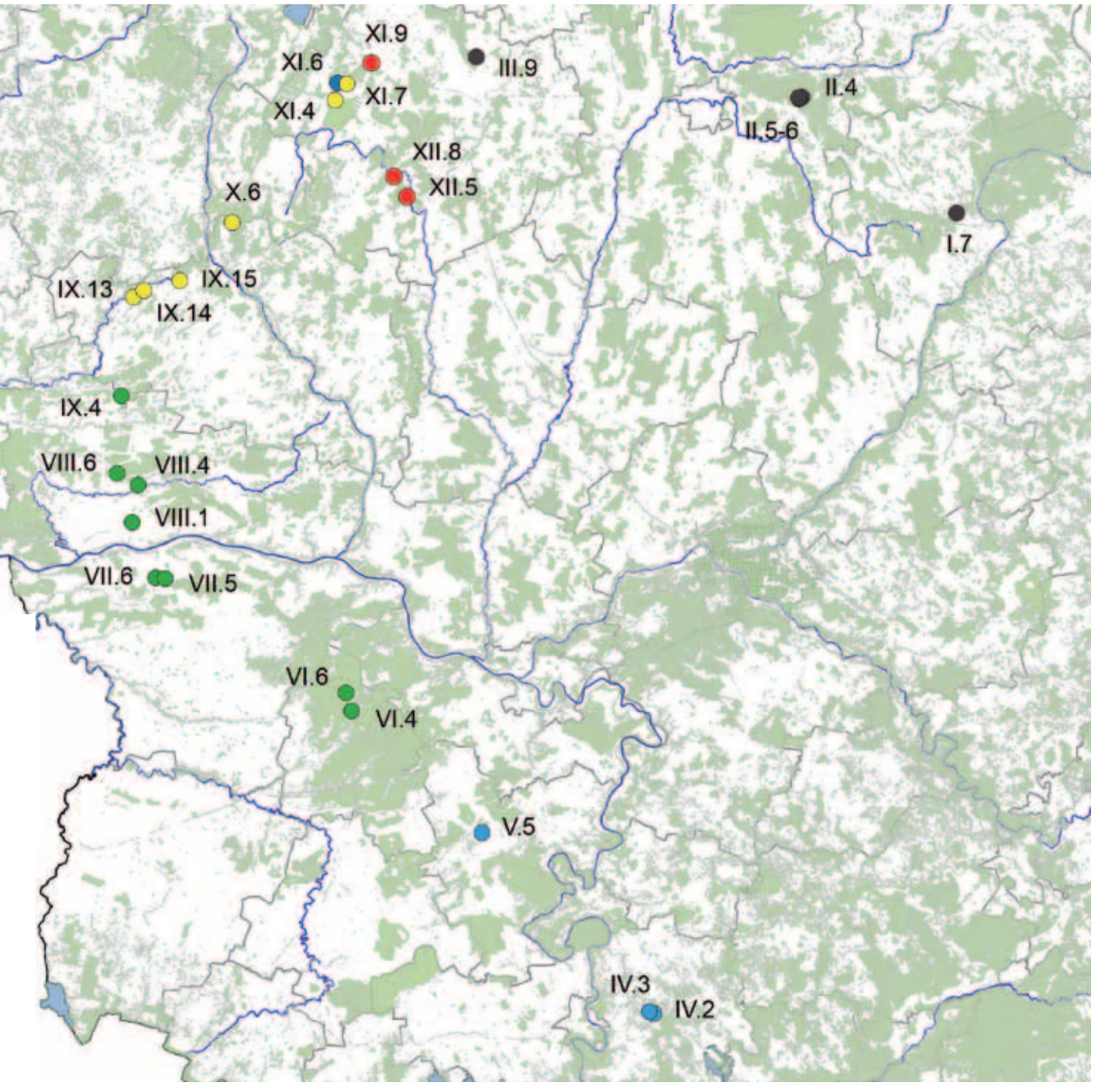
Žygį rengia Lietuvos laisvės kovos įamžintojų sąjūdis ir Pėsčiųjų žygių asociacija

Maironio, vėliau – Povilo Lukšio rinktinės vadai, štabo nariai ir partizanai.

XII.8 **Minaičiai: Miknių sodyba** LKS94: 471856, 6165938 (bunkerio vieta)
1948 m. rugsėjo 28 ar spalio 7 d. Miknių sodybos klėtyje Prisikėlimo apyg. štabo nariai įrengė bunkerį, vadinamą slaptu Ramovės pavadinimu. 1949 m. vasario 6 d., sekmadienį, į jį suėjo visos Lietuvos partizanų vadų susitikimo dalyviai. Šį viensėdį Stanislovas Miknius (1890–1976) ir Antanina Grigaitytė-Miknienė (1900–1982) įkūrė 1927 m., šeimoje augo trys dukros. Susitikimui pasibaigus, bunkerį Miknių sodyboje iki birželio naudojo Prisikėlimo apyg. štabo nariai; rugpjūtį V. Šniuolis iš Užpelkių miško stovyklos ir kautynių vietos čia atnešė sunkiai sužeistą L. Mingėlą, kurį išgydė Izabelė Vilimaitė-Stirna, kitaip – Juozapėlis. 1953 m. balandžio 1 d. bunkeris buvo užverstas.

ROAD TO THE 1949 MEETING OF THE LITHUANIAN PARTISAN LEADERS

A 12-stage hiking trip (from September 2018 to February 2019), echoing the journey of eight Lithuanian partisan leaders to the historical 1949 meeting, where on 16 February the Declaration of the Union of Lithuanian Freedom Fighters was signed (a document entrenching the continuity of the Lithuanian State under the occupation), is presented.

1949 M. VASARIO 16-OSIOS DEKLARACIJOS SIGNATARAI

Enrika KRIPIENĖ

Jungtinės Kęstučio apygardos vadovybė ir ją saugantys partizanai. Guli ir sėdi (iš kairės): Vladas Pečkauskas, Albertas Norkus, apygardos vadas Jonas Žemaitis, Pranas Strainys, Kazimieras Ruibys; stovi (iš kairės): Steponas Venckaitis, štabo viršininko adjutantas, apsaugos būrio vadas Mečys Orlingis, Jonas Nuobaras, Bronius Liesis arba Aleksas Jurkūnas, Aleksas Jucius, Aleksandras Mieliulis, Antanas Seneckas, Informacinio ir žvalgybos skyriaus viršininkas Antanas Liesis, štabo ir Organizacinio skyriaus viršininkas Petras Bartkus, Operatyvinio skyriaus viršininkas Vytautas Gužas, Česlovas Remeikis. 1947 m. Iš Romo Kauniečio asmeninio archyvo.

Šiais metais, švęsdami savo valstybės atkūrimo šimtmetį, daug dėmesio skyrėme 1918 m. įvykiams. Būta daug kalbų, iškilmingų minėjimų, specialių renginių, parodų, televizijos ir radijo laidų, sukurtas mažiausiai vienas kino filmas, plazdėjo trispalvių jūra, – visko nesuminėsi. Bet vienas multimedijos projektas[1] puikiai įsiminė – tai pasakojimai apie dvidešimt 1918 m. vasario 16-osios akto signatarų. Pokalbiai su jų artimaisiais, muziejininkais, mokslininkais, linksmi, šviesūs, o kartais ir tragiški jų gyvenimo epizodai, autentiškos fotografijos padėjo į tuos žmones pažvelgti kitaip, suprasti, kad už labai svarbių parašų ant Nepriklausomybės Akto, nebylių portretinių nuotraukų vadovėlių puslapiuose, slepiasi ypatingos asmenybės.

Artėjant 1949 m. vasario 16-ąją pasirašytos Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (toliau – LLKS) deklaracijos jubiliejui norisi prisiminti kitus 8 signatarus, pratęsusius savo pirmtakų darbą. Ši Deklaracija kartu su kitais laisvės kovotojų priimtais dokumentais sudarė teisinį ir politinį Lietuvos ginkluoto pasipriešinimo pagrindą ir suteikė laisvės kovoms naują pobūdį[2] – įgalino mus kalbėti apie *Partizanų valstybę*.

Ką mes žinome apie šiuos aštuonis partizanų vadus? Didžioji dalis visuomenės yra girdėjusi apie Joną Žemaitį-Vytautą, ketvirtąjį Lietuvos prezidentą, daugelis žino apie Adolfą Ramanauską-Vanagą, kiti šeši mažiau žinomi: Juozas Šibaila-Merainis, Vytautas Gužas-Kardas, Aleksandras Grybinas-Faustas, Leonardas Grigonis-Užpalis, Petras Bartkus-Žadgaila ir Bronius Liesis-Naktis. Apie 1949 m. signatarus parengta keletas informacinių

1 Daugiau informacijos apie informacinio portalo 15min.lt vykdytą projektą bei nuorodas į pasakojimus apie signatarus galima rasti čia: [interaktyvu] https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/valstybes–simtmecio–proga–20–multimediju–ciklas–signatarai–56–916764 [2018–06–16].

2 *LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracija ir signatarai* [interaktyvu] Iš: http://genocid.lt/muziejus/lt/754/a/ [2018–06–16].

leidinių, sukurta jų internetinė galerija[3], kurioje itin lakoniškai apžvelgiamas jų gyvenimas, visų pirma, partizaninė veikla. Keliems signataramas skirti atskiri leidiniai ir (arba) straipsniai[4]. Daugumoje šių šaltinių laisvės kovoms vadovavę asmenys vaizduojami herojiškai, bet mažai teužsimenama apie jų asmeninius gyvenimus ir būdo bruožus. Besidomintiems partizaninėmis kovomis 1949 m. signatarai – tai *aštuoni karžygiai* (taip pavadinta Roko Radzevičiaus sukurta, Aistės Smilgevičiūtės ir grupės „Skylė" atliekama daina, skirta 1949 m. LLKS Deklaraciją pasirašiusiems partizanų vadams), kitiems – tik mokykliniame istorijos vadovėlyje matytos pavardės ir slapyvardžiai.

Todėl svarbu su jais susipažinti artimiau, atskleisti, kas juos siejo, kuo panašios jų biografijos, kaip brendo antisovietinio ginkluoto pogrindžio branduolys.

SKIRTINGOS KARTOS – PANAŠIOS VERTYBĖS

Antisovietinio ginkluoto pogrindžio branduolį sudarė skirtingų kartų kovotojai. Trys vadai – J. Šibaila, L. Grigonis ir J. Žemaitis – gimė dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą: 1918 metais Jonas Žemaitis buvo pirmaklasis, kiti du – dvylikamečiai paaugliai. Karo sunkumai, nepriklausomos Lietuvos valstybės gimimas, Nepriklausomybės kovos lydėjo šios trijulės vaikystę bei paauglystės metus. A. Ramanauskas, V. Gužas, A. Grybinas, B. Liesis ir P. Bartkus – nepriklausomoje Lietuvoje gimusi ir augusi karta, tiesiogiai nepatyrusi nei karo, nei Nepriklausomybės kovų realybės. Kiek vyresnis A. Ramanauskas gimė ne Lietuvoje, bet po kelerių metų grįžo į Tėvynę, tad augo ir brendo kartu su Lietuva. Vyriausiąjį signatarą J. Šibailą ir jauniausią P. Bartkų skyrė lygiai du dešimtmečiai[5]– pirmasis būtų tikęs antrajam į tėvus.

Visus signatarus siejo panašus auklėjimas: dauguma jų buvo kilę iš ūkininkaujančių šeimų, o A. Grybinas ir B. Liesis – iš mokytojų[6]. Galima numanyti, kad nuo mažų dienų jie buvo ugdomi Tėvynės meilės dvasia. Pavyzdžiui, V. Gužas – būsimasis partizanų vadas Kardas – vaikystėje žavėjosi 1918 m. signatarais, Nepriklausomybės kovų dalyviais, laiškus draugams pasirašinėjo „Vytautas-Kariūnas", o jaunesnių brolių ar sesių juokais buvo vadinamas Vytautu Didžiuoju – dėl ryžto, veržlumo ir Lietuvos herojų idealizavimo (Gužas 2009: 30).

Galima paminėti ir kitokių jų vaikystės detalių: prisimenama, kad P. Bartkus vaikystėje buvęs labai smalsus ir išdykęs vaikas – į šeimos ūkį atvykstantį pailsėti tolimą giminaitį kunigą ir poetą Maironį juokaudamas mėgdavo patampyti už sutanos skvernų (Petrauskas 2005: 25), na, o J. Žemaitis buvo auginamas vegetaru: pasakojama, kad jo tėvas, taip pat Jonas, puikus pieninkystės specialistas, buvo užsispyręs vegetaras ir šeimai drausdavęs valgyti mėsą jam matant, todėl žmona su vaikais mėsą valgydavę tik jam nematant (Gaškaitė-Žemaitienė 2005: 17).

SIGNATARO PROFESIJA – MOKYTOJAS

Atrodo, savaime suprantama, kad partizanams turėjo vadovauti išsilavinę, inteligentiški asmenys. Šeši iš būsimų signatarų buvo ragavę mokslo gimnazijose, J. Šibaila baigė vidurinę mokyklą, o V. Gužas, pabaigęs šešias pradinės mokyklos klases, stojo mokytis į Žemės ūkio mokyklą pieninkystės. Tiesa, nė vienas neketino baigęs mokyklą ūkininkauti, turėjo kitų ateities planų. Du signatarai iki partizanavimo studijavo: B. Liesis – VDU Technologijos fakultete Mechanikos skyriuje[7], o P. Bartkus – Kauno aukštesniojoje technikos mokykloje (Petrauskas 2005: 31). J. Žemaitis buvo profesionalus karininkas, Lietuvos kariuomenėje užsitarnavęs aukščiausią jaunesniojo karininko kapitono laipsnį. Jis tarpukariu dirbo Lietuvos krašto apsaugos sistemoje, profesinius įgūdžius tobulino Fonteblo artilerijos mokykloje Prancūzijoje (Gaškaitė-Žemaitienė 2005: 36-38). A. Ramanauskas 1940 m. baigė atsargos karininkų kursus, bet įgyti jaunesniojo leitenanto laipsnio nespėjo – sutrukdė sovietų okupacija (Kašėta 2007: 6).

Net 4 iš 8 Lietuvos ginkluoto pogrindžio vadų – A. Ramanauskas, L. Grigonis, A. Grybinas

3 *LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos signatarai* [interaktyvu] in: http://genocid.lt/muziejus/lt/745/a/ [2018–06–16].

4 Pavyzdžiui, J. Žemaičio biografija (Gaškaitė–Žemaitienė 2005); P. Bartkui skirtas leidinys (Petrauskas 2005) ir straipsnis (Petrauskienė 2016: 51–67) J. J. Šibailos biografija: (Strazdas 2002: 149–179), taip pat žr. (Ramanauskaitė-Skokauskienė 2009) ir kt.

5 J. Šibaila gimė 1905 m. kovo 18 d., o P. Bartkus – 1925 m. gegužės 30 d.

6 B. Liesio tėvas – mokytojas, tautininkas, A. Grybino tėvas taip pat mokytojavo, o šios profesijos asmenys tarpukario Lietuvoje pasižymėjo tvirtomis vertybėmis, kurias diegė ir vaikams.

7 LCVA, f. 631, ap. 7, b. 17158, l. 2.

Leonardas Vilhelmas Grigonis – Sėlynės pradžios mokyklos mokytojas. 1930–1940 m. Saugoma Rokiškio krašto muziejuje.

ir J. Šibaila – iki partizanavimo mokytojavo. Tarpukario Lietuvoje mokytojas buvo autoritetas. Pirmaisiais nepriklausomybės metais mokytojauti pradėję L. Grigonis ir J. Šibaila dirbo rytų ir pietų Lietuvos pasienio regionuose, tad užsiėmė ne tik vaikų lavinimu, bet ir visokeriopa lietuvybės sklaida. Štai 1934 m. L. Grigonio iniciatyva Litviniškių (Litwiniszki*)* kaimui, kuriame jis dirbo, buvo suteiktas naujas pavadinimas – Sėlynė. Šių asmenų puoselėtas vertybes parodo ir kiti gyvenimiški pasirinkimai: vadovavimas Šaulių sąjungos būriams, jaunimo tautinės organizacijos „Jaunoji Lietuva“ skyriams[8]. Mokytojai pasižymėjo puikiais organizaciniais gebėjimais, tad neatsitiktinai būtent jie ir išsilavinęs jaunimas (studentai) dominavo aukščiausioje partizanų vadovybėje.

BOLŠEVIKAS – UŽ VELNIĄ BAISESNIS

Žinoma, kad dar iki pasitraukimo į ginkluotą pogrindį beveik visi būsimieji signatarai buvo įsitraukę į vienokią ar kitokią antisovietinę veiklą. 1940 metų vasarą Lietuvą okupavus sovietams dalis lietuvių, nepatenkintų sovietų vykdoma politika ir socialinį gyvenimą trikdžiusiais draudimais, ėmė burtis į įvairaus pobūdžio pogrindžio organizacijas. Jose aktyviai veikė ir mažiausiai du būsimi partizanų vadai: A. Grybinas ir P. Bartkus su bendraminčiais platino įvairius atsišaukimus, pogrindinę spaudą, abu buvo suimti. P. Bartkų nuo bausmės išgelbėjo jaunas amžius – penkiolikmetis buvo paleistas iš Raseinių areštinės, o kartu suimti jo bendraminčiai gavo nuo 7 iki 10 metų sunkiųjų darbų kalėjimo ir į Lietuvą niekada nebegrįžo[9]. A. Grybinas buvo paleistas po daugiau nei mėnesį trukusių tardymų, kai pasirašė sutikimą bendradarbiauti su sovietiniu saugumu, o norėdamas šios prievolės išvengti, kurį laiką buvo priverstas slapstytis[10].

1941 m. vasarą, vos prasidėjus Vokietijos ir SSRS karui, Lietuvoje kilo sukilimas: daugumoje valsčių susibūrė ginkluotų vyrų būriai, kurių nariai save dažniausiai vadindavo partizanais. Jų tikslas buvo kovoti prieš sovietinius aktyvistus, komunistus ir komjaunuolius, ieškoti nuo

8 LCVA, f. 561, ap. 6, b. 649, l. 133, b. 698, l. 7, ten pat, f. 954, ap. 1, b. 370, l. 30, ten pat, ap. 5, b. 96, l. 454.

9 LYA, f. K–1, ap. 58, b. P–13594, l. 61–63, 66–69; (Petrauskas 2005: 31).

10 Čekutis R., Žygelis D. *Laisvės kryžkelės. Aleksandrui Grybinui-Faustui atminti,* [interaktyvu]: http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009–10–01–laisves–kryzkeles–aleksandrui–grybinui–faustui–atminti/31045 [2018–06–20].

besitraukiančios armijos atsilikusių raudonarmiečių ir juos areštuoti, užtikrinti tvarką miestelių gatvėse. V. Gužas veikė Kaune (Gužas 2007: 31), A. Ramanauskas kurį laiką vadovavo tokiam būriui Druskininkuose (Kašėta 2009: 6), J. Šibaila buvo vienas iš Balninkų sukilėlių būrį sutelkusių ir jo narių veiksmus koordinavusių asmenų[11]. Tad iš istorinių dokumentų, istoriografijos ir liudininkų pasakojimų žinome, kad mažiausiai trys būsimi signatarai dalyvavo Birželio sukilime. Nors iš esmės 1941 m. sukilimas buvo nukreiptas prieš sovietinę valdžią bei režimą palaikiusius asmenis, šie tikslai iš esmės sutapo su Lietuvą užėmusios Vokietijos siekiais. Dar daugiau, dalis buvusių sukilėlių nuo 1941 m. vasaros vidurio, vykdydami vokiečių valdžios nurodymus, dalyvavo suvarant žydus į getus, aprašant jų turtą, lydint pasmerktuosius į masinių žudynių vietas, todėl šiame sukilime dalyvavę asmenys vertinami nevienareikšmiškai, kiekvienas atvejis reikalauja atskiro nuodugnaus tyrimo, kurį ne visuomet įmanoma atlikti dėl istorinių šaltinių trūkumo. Tai atskleidžia ir J. Šibailos atvejis: beveik po dviejų dešimtmečių surašytuose kai kurių Balninkų sukilėlių ir vietinių gyventojų apklausos protokoluose galima rasti informacijos, kad 1941 m. vasarą Balninkų mokytojas J. Šibaila dalyvavo konvojuojant vietinius žydus į Ukmergę, kurios priemiestyje jie po kelių dienų buvo sušaudyti[12]. Negalime sakyti, kad šis šaltinis šimtu procentų patikimas, bet žinant kontekstą ir aplinkybes ši situacija atrodo gana tikėtina ir verta įvardijimo. Turime pripažinti, kad sukilėlis galėjo tapti holokausto dalyviu, o vėliau – partizanu, bet tokie pavieniai atvejai nesumenkina pokario pasipriešinimo ir laisvės kovų idėjos (Noreika 2017: 74–75).

1944 m. pradžioje mažiausiai trys partizanų vadai priklausė Lietuvos vietinei rinktinei – gen. Povilo Plechavičiaus iniciatyva organizuotam kariniam daliniui, kuris turėjo ginti Lietuvos teritoriją nuo grįžtančios sovietų armijos. Žemaitis buvo paskirtas vieno iš Vietinės rinktinės batalionų vadu, į šios rinktinės narius buvo įsirašęs ir V. Gužas bei A. Grybinas (Gaškaitė–Žemaitienė 2005: 64)[13]. Deja, 1944 m. pavasarį vokiečiai rinktinę likvidavo. Iki sovietų sugrįžimo ir Lietuvos reokupacijos buvo likę visai nedaug laiko, tad,

Juozas Šibaila. Fotografavimo vieta ir data nežinoma. Iš Romo Kauniečio asmeninio archyvo.

ruošiantis kovoms su raudonaisiais, Lietuvos laisvės armijai (toliau – LLA) priklausęs B. Liesis su dvyniu broliu Antanu, V. Gužas ir dar apie 200 lietuvių buvo išsiųsti į Vokietijos karinę žvalgybos mokyklą, kur mokėsi partizaninio karo taktikos[14]. Glaudžius ryšius su LLA nuo 1942 m. ir 1943 m. sandūros palaikė ir P. Bartkus (Petrauskas 2005: 146). Karo metu tvyrojusias nuotaikas ir sprendimus iškalbingai atskleidžia partizano Juozo Baliukevičiaus-Dzūko dienoraščio eilutės: „Lietuviai buvo naivūs politikai, tikėdami, kad, kovojant prieš bolševizmą, galima dėtis į sąjungą su vokiečiu, – pagaliau ir su pačiu velniu, nes ir šis nėra toks baisus kaip bolševikas“ (Lelešius, Baliukevičius 1994: 328).

Tik apie L. Grigonio antisovietinę veiklą iki partizanavimo neturime žinių, kita vertus, tarpukariu jis priklausė paramilitarinėms organizacijoms buvo mokytojas, tad tikėtina, kad mokiniai okupacijos metais jautė jo antisovietinį nusiteikimą.

11 LYA, f. K–1, ap. 58, b. P–14194, l. 12.

12 LYA, f. K–1, ap. 58, b. 46354, t. 1, l. 66–67; b. 46354/3, t. 2, l. 6.

13 *Vytautas Gužas – Mindaugas, Zigmas, Kardas, Galiandra* [interaktyvu]: http://genocid.lt/datos/guzas.htm [2018–06–20]; LCVA, f. R–675, ap. 1, b. 33, l. 8.

14 Čekutis R., Žygelis D. *Laisvės kryžkelės. Broniui Liesiui–Nakčiai atminti* [interaktyvu]: http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009–04–20–laisves–kryzkeles–broniui–liesiui–nakciai–atminti/3194 [2018–06–22].

Iš kairės: Mišeikis Vladas, Bronius Liesis, Antanas Liesis. Nuotraukos nugarėlės užrašas: „Pirmieji metai partizanavimo. 1946 01 05“. Iš Romo Kauniečio asmeninio archyvo.

Tad visi būsimieji 1949 m. signatarai dar iki lemtingo apsisprendimo kovoti pogrindyje buvo Lietuvos valstybingumo (at)kūrimo viltį puoselėję, antisovietiškai nusiteikę asmenys.

LIKIMUS PAKEITUSI BAIMĖ IR KERŠTO TROŠKIMAS

Manytina, kad būsimų signatarų apsisprendimą eiti partizanauti stiprino ir asmeniniai išgyvenimai: baimė, keršto troškimas, galiausiai ne(be)turėjimas ką prarasti. Visų pirma, suvokimas, kad jau esi režimo taikiklyje, nes buvai suimtas (A. Grybino, P. Bartkaus atvejai), verbuotas (A. Grybinas, A. Ramanauskas ir J. Šibaila, kuris 1940 m. pabaigoje buvo pakviestas į Ukmergės saugumą „draugiškam pokalbiui“[15]). Ne vienas suprato, kad tik atsitiktinumui ar fortūnai lėmus 1941 m. birželio viduryje jie nebuvo ištremti. B. Liesio tėvai, jaunesnioji sesuo Danutė, teta Stefanija buvo ištremti už tai, kad šeimos galva – Bronius Liesis – priklausė Tautininkų partijai, tad buvo aiškiai „nepalankus režimui elementas“. Iš tremties byloje esančios medžiagos matyti, kad dvyniai Bronius ir Antanas tokio likimo išvengė tik todėl, kad tuo metu jų nebuvo namuose – broliai studijavo ir gyveno Kaune[16]. Mokytojas J. Šibaila turėjo neoficialių žinių apie gresiančias represijas, todėl birželio pirmojoje pusėje ėmė slapstytis, nenakvodavo namuose ir tikriausiai nesitikėjo, kad pavojus grėsė ir jo šeimai. Deja, J. Šibailos žmona Ona su trimis jųdviejų sūnumis buvo ištremti prie Altajaus[17]. Kitas mokytojas L. Grigonis paskutinę akimirką sugebėjo pabėgti ir išvengti trėmimo, bet Tiumenėn išsiųsta šeštąjį dešimtį įpusėjusi jo mama Marijona[18]. Buvo ištremta ir J. Žemaičio sesuo su šeima (Gaškaitė-Žemaitienė 2005: 21). Vos sugrįžę, sovietai uoliai suiminėjo ne tik jau anksčiau „išaiškintus“ režimo priešus, bet ir 1941 m. sukilėlius. Jie buvo laikomi vokiečių bendrininkais ir Tėvynės išdavikais, tad jiems grėsė aukščiausia bausmė – mirtis sušaudant.

Artimųjų tremtys stiprino kerštо troškimą. Net jei nebuvo ištremti patys artimiausi žmonės, nebuvo įmanoma likti šios tragedijos nuošalyje – juk iš Lietuvos į Sibirą be jokios kaltės ir adekvačių priežasčių 1941 m. buvo išvežta daugiau nei 18 tūkst. gyventojų. Visi matė tuštėjančius kaimynų namus, jautė tvyrančią įtampą ir baimingą laukimą.

Tie, kurių šeimos jau buvo išvežtos, nebeturėjo ko prarasti. Kita vertus, 1944–1945 m. J.

15 LYA, f. V–5, ap. 1, b. 3005, l. 13.

16 LYA, f. V–5, ap. 1, b. 39751, l. 3, 11–12.

17 LYA, f. V–5, ap. 1, b. 3005, l. 42.

18 Čekutis R, Žygelis D. *Laisvės kryžkelės. Leonardui Grigoniui–Užpaliui atminti* [interaktyvu]: http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009–07–27–laisves–kryzkeles–leonardui–grigoniui–uzpaliui–atminti/3012 [2018–06–22].

Adolfas Ramanauskas (trečias iš kairės) ir Aleksandras Grybinas (antras iš kairės) su apsaugos vyrais pakeliui į partizanų vadų Susitikimą. 1948–1949 m. žiema. Iš Romo Kauniečio asmeninio archyvo.

Žemaitis su žmona Elena augino keturmetį sūnų Laimutį Joną (Gaškaitė-Žemaitienė 2005: 59), A. Ramanauskas jau planavo vestuves su mylimąja Birute (Ramanauskas-Vanagas 2007: 431–432), P. Bartkus artimai draugavo su nuo paauglystės pažįstama Aldona (Petrauskas 2005: 93). Tai nepakeitė jų apsisprendimų, bet, ko gero, nė vienas nesitikėjo tokios ilgos, alinančios kovos su tragiška pabaiga.

PARTIZANŲ GRETOSE

Pirmieji partizanai miškuose pradėjo slapstytis 1944 m. antrojoje pusėje. Tarp jų buvo ir P. Bartkus, J. Šibaila, B. Liesis ir V. Gužas. Tiesa, B. Liesis ir V. Gužas prieš tai keletą mėnesių mokėsi Rytprūsiuose buvusioje Vokietijos žvalgybos mokykloje, kur įgijo teorinių ir praktinių žinių, reikalingų partizaniniam pasipriešinimui. 1944 m. pabaigoje jie parašiutais nusileido pietų Žemaitijoje ir netrukus prisijungė prie ginkluoto pogrindžio[19]. Tai paaiškina, kaip aukštaitis V. Gužas atsirado jam mažai pažįstamose žemaičių žemėse bei atskleidžia šių kovotojų tarpusavio ryšius, užsimezgusius dar iki partizanavimo pradžios. Jų iš tiesų būta: yra informacijos, kad J. Žemaitį prisijungti prie laisvės kovotojų 1945 m. pavasarį įkalbėjęs tolimas giminaitis P. Bartkus (Gaškaitė-Žemaitienė 2005: 71). Panašiu laiku kitoje Lietuvos dalyje – Dzūkijoje – partizanu tapo ir A. Ramanauskas. Įdomus sutapimas, kad būsimojo pogrindžio prezidento J. Žemaičio ir pavaduotojo A. Ramanausko, vėliau perėmusio jo pareigas, išėjimą partizanauti skiria vos kelios dienos: pirmasis prisijungė prie LLA 1945 m. balandžio 23 dieną (Gaškaitė-Žemaitienė 2005: 73), antrasis – 1945 m. balandžio 25-ąją – prie Nemunėlio laisvės kovotojų būrio (Ramanauskas-Vanagas 2007: 43). Vėliausiai į pogrindį įsitraukė A. Grybinas (1945 m. antroji pusė Suvalkijoje) ir L. Grigonis (1946 m. pavasarį Šiaulių apskrityje)[20].

Iš pradžių būsimieji partizanų vadai telkė ir organizavo laisvės kovotojų būrius, nes gaivališkai kilęs pasipriešinimo judėjimas dar veikė gana chaotiškai. Jiems visiems teko panašūs kasdienybės iššūkiai: nesibaigiantis slapstymasis nuo sovietų represinių struktūrų ir jų šnipų, baudžiamosios operacijos, ideologinis darbas ir nuolatinės pastangos tiesiog išgyventi.

Apie partizanų vadų suvažiavimo rengimą ir jame paskelbtos deklaracijos teksto genezę jau yra rašyta ir kalbėta (Petrauskienė, Vaitkevičius 2014: 104–130)[21], tad užteks priminti, kad nuo

19 Čekutis R., Žygelis D. *Laisvės kryžkelės. Broniui Liesiui-Nakčiai atminti...*

20 Čekutis R., Žygelis D. *Laisvės kryžkelės. Aleksandrui Grybinui–Faustui atminti...;* (Trimonienė 2007: 26)

21 Apie deklaracijos genezę yra kalbėjęs istorikas D. Juodis, daugiau informacijos galima rasti čia: *Nauji duomenys*

1948 m. pavasario visos pogrindžio pasipriešinimo kovos centralizavimo ėmėsi Žemaitijos partizanai, o daugiausia nuveikė J. Žemaitis, tuo metu ėjęs Lietuvos partizanų Vakarų srities vado pareigas ir pasirašinėjęs Žalčio slapyvardžiu. Tad nenuostabu, kad net 4 iš būsimų 8 signatarų (Gužas, Grigonis, Liesis ir Bartkus) buvo geri J. Žemaičio pažįstami, bendraminčiai ir bendražygiai, padėję organizuoti ir centralizuoti būtent Vakarų Lietuvos antisovietinį pogrindį.

1949 m. pradžioje Minaičiuose esančiame bunkeryje susirinko Pietų Lietuvos partizanų srities vadas A. Ramanauskas-Vanagas, buvęs Didžiosios Kovos apygardos B rinktinės štabo viršininkas, Rytų Lietuvos partizanų srities atstovas J. Šibaila-Merainis, Vieningos laisvės kovos sąjūdžio organizacijos Organizacinio skyriaus viršininkas P. Bartkus-Žadgaila, Prisikėlimo apygardos vadas L. Grigonis-Užpalis, Prisikėlimo apygardos štabo viršininkas B. Liesis-Naktis, Vakarų Lietuvos partizanų srities štabo viršininkas V. Gužas-Kardas, Tauro apygardos vadas A. Grybinas-Faustas bei juos čia sukvietęs Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio prezidiumo pirmininko pareigas ėjęs J. Žemaitis-Vytautas. Šie vyrai 1949 m. vasario 10 dieną ir įkūrė Lietuvos laisvės kovos sąjūdį, sudarė jo prezidiumo tarybą ir pasirašė Vasario 16-osios deklaraciją. 3 štabų viršininkai, du apygardų vadai, srities vadas, Organizacinio skyriaus viršininkas ir besivienijančio pogrindžio bendros organizacijos pirmininkas sudarė faktinę partizanų valstybės vyriausybę ir pagal turimas kompetencijas ir įdirbį pasiskirstė pareigas. Akivaizdu, kad tokiai veiklai reikėjo intelektinių ir organizacinių gebėjimų, kurių jau buvo įgiję karo mokslų ragavę, mokytojavę ar tik pradėję studijas signatarai. Juos siejo panašios vertybės ir požiūris į tam tikrus dalykus, vis dėlto kiekvienas iš jų buvo savita asmenybė. Tad ką apie juos žinome iš artimųjų, bendražygių atsiminimų, rašytinio palikimo ir kitų šaltinių?

Jonas Žemaitis (1909–1954) ryšininkių atmintyje išlikęs kaip labai inteligentiškas, santūrus žmogus: net pastabas aplinkiniams jis stengdavosi išsakyti asmeniškai ir tai darydavęs labai taktiškai, kad neįžeistų. Vienos iš Vyriausiosios partizanų vadovybės ryšininkių Eleonoros Grigalavičiūtės-Vidos teigimu, J. Žemaitis savo darbui buvo atsidavęs visu kūnu ir siela. Jo autoritetas tarp laisvės kovotojų buvęs didelis – visi jam jautę pagarbą. Gerbiamas jis buvo ne tik partizanų ir jų ryšininkų, bet ir daugumos jį pokariu sutikusių asmenų (Kaunietis 2006: 849, 863). Porą susitikimų su partizanų vadu iš vaikystės atsiminė ir poetas Marcelijus Martinaitis: J. Žemaitis jį vis draugiškai pakalbindavo, klausdavo, ar berniukas būsiąs lietuvis[22].

Adolfas Ramanauskas (1919–1957), kaip prisimena jo bendražygis Juozas Jakavonis-Tigras, buvęs labai draugiškas žmogus. Jo manymu, galbūt dėl mokytojo profesijos A. Ramanauskui buvo lengva bendrauti, jis kiekvienam turėjo ką papasakoti, visada mokėjo paguosti ir pralinksminti. Net buvo suorganizavęs kultūrinį būrelį, kurio nariai kitiems partizanams rodydavo įvairius vaidinimėlius, krėsdavo išdaigas arba kartais su kovotojais surengdavo rankų lenkimo varžybas[23]. Jis buvo paskutinis partizanų vadas, suimtas tik 1956 m. rudenį, prabėgus trejiems metams nuo ginkluoto pogrindžio palaužimo.

Juozas Šibaila (1905–1953) buvęs labai griežtas ir užsispyręs. Laiške vienam bendraminčiui jis rašė: „<...> Treti metai aš negirdėjau, kad iš manęs būtų išsprūdęs atsiprašymas“, tuo tarpu šiandien „žmonės jautrūs iki nervuotumo“[24]. Matyti, kad jam toks jautrumas nebuvo priimtinas. Tardoma ryšininkė B. Zukaitė teigė, kad dauguma laisvės kovotojų pagarbiai prisibijojo J. Šibailos dėl jo griežto būdo[25]. Netipinė buvo ir J. Šibailos išvaizda – dažniausiai vilkėdavo paprastus, net skurdžius drabužius, būdavo susijuosęs virve, apsiavęs vyžomis, ėjo pasiramsčiuodamas paties išsidrožta medine lazda[26]. Kaip jau minėta, jis buvo vyriausias iš signatarų, deklaracijos pasirašymo dieną tebuvo likęs mėnuo iki jo 44-ojo gimtadienio.

Petras Bartkus (1925–1949) – meniškos sielos asmenybė. Jam deklaracijos pasirašymo dieną buvo 24 metai. Nepaisant jauno amžiaus, šis partizanas buvo vienas iš artimiausių J. Žemaičio bendražygių ir bendraminčių, jie kartu rūpinosi pasipriešinimo centralizavimu. P. Bartkus rašė eiles, gražiai dainavo. Ryšininkė E. Tugaudytė-Švendrė

griauna informaciją apie 1949 m. vasario 16-osios deklaraciją [interaktyvu]: https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/nauji-duomenys-griauna-informacija-apie-1949-m-vasario-16-osios-deklaracija-582-756258 [2018–06–23].

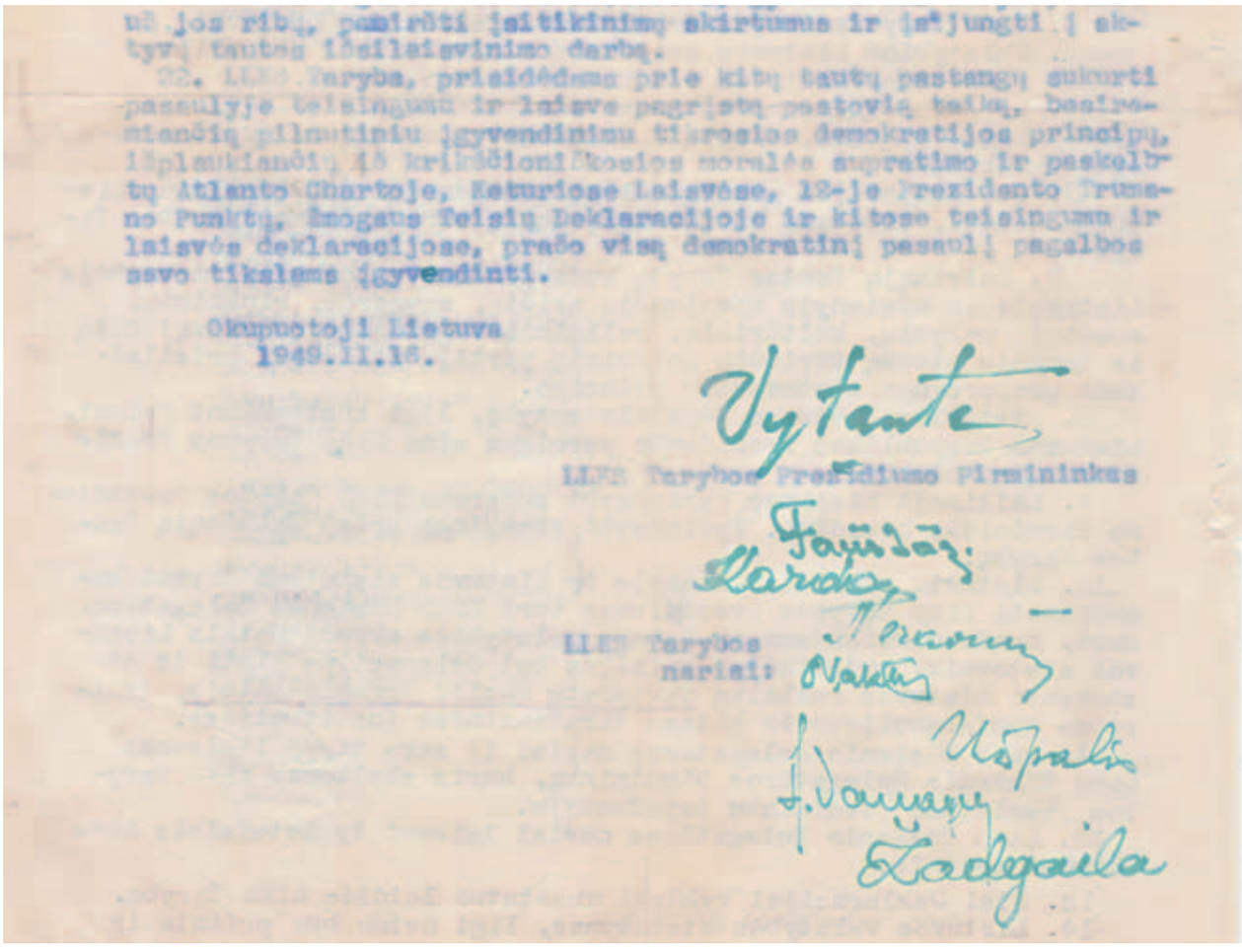
22 M. Martinaitis: *Būtent tamsiausiu laikotarpiu išryškėja tikra gyvenimo vertė* [interaktyvu]: https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/mmartinaitis-butent-tamsiausiu-laikotarpiu-isryskeja-tikra-gyvenimo-verte.d?id=54192581 [2018–06–22].

23 *„Su vadu Vanagu teatrą rodėm ir rankas lenkėm“ – Juozas Jakavonis-Tigras* [interaktyvu]: https://www.youtube.com/watch?v=EnTmf9ilmFg [2018–06–23]

24 LYA, f. K–1, ap. 58. b. P–14872, l. 200–96.

25 LYA, f. K–1, ap. 58, b. P–14994, l. 153.

26 LYA, f. K–1, ap. 58, b. 35229/3, t.1, l. 19.

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos fragmentas su parašais.
Saugoma Lietuvos ypatingajame archyve.

prisimena, kad 1948 m. vasarą jos apylinkėse buvusi populiari dainelė: „Išauš pavasarėlis, / Gegutė užkukuos, / Ateis iš miško Petras, / Tau rūrą ištarkuos...“ Bartkus iš šio ketureilio juokdavęsis – buvęs atlaidus, jautrus žmogus, retai kada ištardavęs piktesnį ar griežtesnį žodį (Petrauskas 2005: 71–72).

Vytautas Gužas (1920–1949) – aktyvus ir uolus partizanas. Ryšininkės O. Mockutės-Genovaitės liudijimu, jis visada pirmas pasisiūlydavo atlikti įvairias vado skirtas užduotis. Kai 1947–1948 m. sandūroje V. Gužas buvo paskirtas Kęstučio apygardos štabo nariu, laiške O. Mockutei rašė: „Čia tapau paskirtas pareigoms, kurios reikalauja begalinės energijos, valios ir sumanumo. Patekau į kietas rankas, kur nedrįstu pareikšti nuovargio, paguodos; žodis „negalima“ iš žodyno turi būti išbrauktas. Dirbam per dienas ir naktis, negaudami jokio atsikvėpimo...“ (Kaunietis 2006: 505, 519). Nuo mažų dienų buvo labai tvarkingas, viena jo bendramokslė prisiminė, kad Vytautas visada atrodydavo pasitempęs, kasdien ryšėdavo kaklaraištį (Gužas 2009: 30).

Leonardas Grigonis (1905–1950) buvęs geraširdis, linksmas žmogus. Ryšininkė L. Grigalavičiūtė atsimena, kad L. Grigonis visuomet tarsi nujausdavęs, kada ji ateisianti į partizanų stovyklą: pirmas jos laukdavo prie miško keliuko ir, vos ryšininkei prisiartinus, čiupdavo į glėbį, pakeldavo, apsukdavo ratu, pastatydavo ant žemės ir nieko nesakęs paleisdavo[27] – tai buvo tarsi įjudviejų ritualas. Geraširdiškumas ir pasitikėjimas žmonėmis L. Grigoniui kainavo gyvybę – jis žuvo išduotas bendražygio.

Bronius Liesis (1922–1949) partizanavo kartu su dvyniu broliu Antanu, bet jiedu buvo visai nepanašūs. Bronius buvo gabus tiksliesiems mokslams bei mėgo rašyti eiles, kurias pasirašydavo Ėglio slapyvardžiu: jo kūryba buvo spausdinama įvairiuose pogrindinės spaudos leidiniuose, o Broniui žuvus bendražygiai parengė ir išleido savilaidinį jo kūrybos rinkinį „Tegul jo nemari dvasia

27 A. Petrauskienės, V. Vaitkevičiaus 2013–06–06 pokalbis su L. Grigalavičiūte-Rubine, įrašo kopija straipsnio autorės asmeniniame archyve.

kalba už mus: Mirusio brolio partizano kūryba“. Ryšininkė L. Grigalavičiūtė atskleidė, kad jie su Broniumi buvo susižadėję, vestuves planavo kelti tada, kai baigsis antisovietinis pasipriešinimas[28].

Aleksandras Grybinas (1920–1949) nuo paauglystės buvo judrus, sunkiai nustygstantis vietoje: žaidė krepšinį, bėgiojo, o mokydamasis Marijampolės mokytojų seminarijoje net lankė baleto užsiėmimus[29]. Laisvės kovose jam irgi sekėsi – 1946 m. vasarą jis gavo Tauro apygardos Žalgirio rinktinės vado tarnybinę padėką už drąsų ir protingą elgesį kautynių metu ir netrukus tapo jo adjutantu. Deja, po kurio laiko dėl „lepšiškumo, trūkumo energijos bei iniciatyvos, už per didelį verkšlenimą, vykdant įsakymus“ iš minėtų pareigų A. Grybinas buvo pašalintas, vėl tapo eiliniu kovotoju. Vis dėlto netrukus A. Grybinas atgavo bendražygių pasitikėjimą ir 1948 m. rudenį buvo paskirtas Tauro apygardos vadu[30].

VIETOJE IŠVADŲ

Aptartuosius 1949 m. vasario 16-ios Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio deklaracijos signatarus – *aštuonis karžygius* – siejo panašios vertybės, dar tarpukario Lietuvoje įgytas išsilavinimas, jau pirmosios sovietų ir nacių okupacijų metais atsiskleidęs pasiryžimas kovoti už tėvynės laisvę, kita vertus, kiekvienas iš jų buvo savita asmenybė su savitais būdo bruožais. Jie ne tik pasirinko pokario rezistenciją, bet ir tapo jos elitu – dirbo vadovaujamą darbą, siekė visos organizacijos centralizacijos. Deja, net 4 signatarai žuvo po 1949 m. vasario 16-osios deklaracijos pasirašymo praėjus vos daugiau nei pusmečiui – iki 1949 m. spalio. L. Grigonis – po pusantrų metų, 1950 m. liepą, J. Šibaila – 1953 m. vasarį, tų pačių metų pavasario pabaigoje buvo suimtas ir pogrindžio prezidentas J. Žemaitis, panašiu metu A. Ramanauskas kartu su šeima ėmė slapstytis pas patikimus žmones. Vis dėlto visų aštuonių signatarų įprasminta ir parašais sutvirtinta laisvos, nepriklausomos ir nepavergtos Lietuvos idėja liko gyva ir po keturių dešimtmečių – 1990 m. kovo 11-ąją – įgyvendinta.

28 Čekutis R., Žygelis D. *Laisvės kryžkelės. Broniui Liesiui-Nakčiai atminti...,* A. Petrauskienės, V. Vaitkevičiaus 2013–06–06 pokalbis su L. Grigalavičiūte–Rubine.

29 Čekutis R., Žygelis D. *Laisvės kryžkelės. Aleksandrui Grybinui-Faustui atminti* (Maslauskienė 2000:

30 130, 151, 570).

LITERATŪRA

Gaškaitė-Žemaitienė 2005 = Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė. *Žuvusiųjų prezidentas*. Vilnius: Lietuvos gyventojų rezistencijos ir genocido centras, 2005.

Gužas 2009 = D. Gužas. Vytauto Gužo gyvenimo kelias. Iš: *Rokiškėnai – LLKS Deklaracijos signatarai* (konferencijos pranešimai). Rokiškis, 2009.

Kašėta 2007 = Algis Kašėta. Adolfas Ramanauskas-Vanagas, 1918–1957. Iš: *Daugel krito sūnų... Partizanų gretose.* Vilnius: LGGRTC, 2007.

Kaunietis 2006 = Romas Kaunietis. *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai,* V dalis. Vilnius: Valstybės žinios, 2006.

Lelešius, Baliukevičius 1994 = Justinas Lelešius-Grafas, Lionginas Baliukevičius-Dzūkas L. *Dienoraščiai.* Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga. Istorijos sekcija, 1994.

Maslauskienė 2000 = Lietuvos partizanų Tauro apygarda (1945–1952 m.). Dokumentų rinkinys (sudarė: N. Maslauskienė). Vilnius: Lietuvos Archyvų departamentas, 2000.

Noreika 2017 = Dainius Noreika. Skirtingų istorijų sankirtos: Holokaustas, birželio sukilimas ir partizanų karas. Iš: *Holokaustas nacių okupuotose Rytų ir Vakarų Europos valstybėse: tyrimai ir atmintis,* Kaunas, 2017.

Petrauskas 2005 = A. Petrauskas. *Tėvynei jo plakė širdis. Partizanų vado Petro Bartkaus gyvenimui ir kovai atminti.* Kaunas, 2005.

Petrauskienė 2016 = Aistė Petrauskienė „Laisvės kovotojas ir vieta: kitoks partizanų vado Petro Bartkaus pasakojimas“. Iš: *Genocidas ir rezistencija,* Nr. 2, 2016.

Petrauskienė, Vaitkevičius 2014 = Aistė Petrauskienė, Vykintas Vaitkevičius. Kelyje į 1949 m. vadų susitikimą. Iš: *Lietuvos istorijos studijos,* Nr. 34, 2014, l.

Ramanauskaitė-Skokauskienė 2009 = Auksė Ramanauskaitė-Skokauskienė, *Laisvės deklaracija ir jos signatarai.* Kaunas: Naujasis lankas, 2009.

Ramanauskas-Vanagas 2007 = Adolfas Ramanauskas-Vanagas. *Daugel krito sūnų... Partizanų gretose.* Vilnius: LGGRTC, 2017.

Strazdas 2002 = K. Strazdas. Lietuvos laisvės kovos ideologas. Iš: *Laisvės kovų archyvas,* t. 31. Kaunas, 2002.

Trimonienė 2009 = R. Trijonienė. Leonardas Grigonis-Žvainys, Krivis, Danys, Užpalis. Iš: *Rokiškėnai – LLKS Deklaracijos signatarai* (konferencijos pranešimai). Rokiškis, 2009.

SIGNATORIES OF THE DECLARATION OF FEBRUARY 16, 1949

Enrika KRIPIENĖ

The article is dedicated to the history of the Lithuanian post-war resistance. On February 16, 1949, the Lithuanian Partisans Declaration was signed. The author of this article presents the eight signatories of this declaration. Through biographical details, we are introduced to the life of these persons prior to becoming partisans; it is revealed how the people leading the resistance fight matured as individuals, what connected them. The memories of their close family and comrades, the written heritage of the discussed persons, help define the most prominent features of the signatories, create a multi-faceted portrait of the partisan leadership.

POKARIO PARTIZANŲ KOVOS ISTORIJA – UŽDUOTIS ATEITIES KARTOMS

Partizaninės kovos dešimtmetis okupuotoje Lietuvoje vertinamas kaip Lietuvos valstybingumo tąsa. Vis dėlto šio sudėtingo ir dramatiško laiko istorija dar nėra parašyta ir iki galo suprasta. Apie šio laikotarpio tyrimus ir juose atsiskleidžiančius partizaninio karo ypatumus su Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro istoriku dr. Dariumi JUODŽIU kalbasi Lina Leparskienė.

Partizaninis karas turi savo apibrėžimą. Turbūt ne kiekvienas ginkluotas pasipriešinimas legaliai ar nelegaliai valdžiai laikytinas partizaniniu karu?

Partizanu vadinamas asmuo, dažniausiai civilis, priklausantis slapta veikiantiems junginiams, kurie partizaniniais veiksmais (dažniausiai iš pasalų) kovoja prieš ginkluotąsias valdžios arba civilines pajėgas. Partizanas gali kariauti prieš okupacinę valdžią, o pilietinio karo atveju prieš valdžią, kurią laiko neteisėta.

Stiprus partizaninis pasipriešinimas prieš okupacinę valdžią įsiplieskė per Antrąjį pasaulinį karą prieš nacius, ypač Rytų ir Vidurio Europoje (Sovietų Sąjungoje, Lenkijoje, taip pat Jugoslavijoje ir kitur). Net taikydama masines represijas nacių valdžia nepajėgė nuslopinti pasipriešinimo.

Pietų Amerikos valstybėse partizaninės kovos vyko per pilietinius karus. Ten ginkluota kova trukdavo dešimtmečius. Partizanai nebuvo pajėgūs nuversti valdžią, o valdžia – su jais susidoroti. Partizaninis karas dažnai labai alina kraštą, iššaukia kolektyvines bausmes iš abiejų pusių. Manau, kad partizaniniai karai pagrįstai laikomi vienais iš žiauriausių. O jiems užsitęsus neretai prarandama pradinė idėja – dėl ko buvo pradėta kariauti. Tokia būtų pasaulinė patirtis.

Koks kovotojas buvo lietuvių partizanas?

Tai žmogus, kurį stoti į kovą privertė istorinės aplinkybės. Savo partizaninę veiklą jie organizavo nepaprastai sunkiomis sąlygomis. Man Lietuvos partizanų judėjimas atrodo vienas sudėtingiausių, tragiškiausių, dramatiškiausių XX a., o galbūt ir visos Lietuvos istorijos, reiškinių. Gal po kurio laiko atrodys, kad tai labai trumpas, vos dešimt metų trukęs epizodas, bet dabar mums, XX a. specialistams, jis atrodo itin dramatiškas ir neretai prieštaringas. Dramatiškas jis buvo ne tik partizanams, bet ir šalies gyventojams. Mieste gyvenantys žmonės partizaninį judėjimą juto mažiau, tačiau kaimo gyvenimui jis darė didelę įtaką ir labai įsirėžė į atmintį. Kai tenka kalbėtis su to meto liudininkais, net nepasiteiravus apie partizanus jie atsimena kokį su jais susijusį epizodą, dažniausiai – liūdną. Atsimena, kaip kažkas naktį atėjo, pasibeldė, paprašė duonos, gal užsibuvo, sukeldamas nerimą. Dažnas žuvusį partizaną regėjo paguldytą miestelio aikštėje. Tie vaizdai įstrigę kaimo žmonių atmintyje.

Partizanas yra savotiškas karys – be paradinės aprangos, be ristūno. Mintantis ne kareiviška koše, o tuo, ką gavo iš kaimo žmonių, o pokariu kaimo resursai buvo ypač menki. Partizanui niekas organizuotai netiekė ne tik maisto, bet ir ginklų, drabužių...

Lietuvos partizanai gyveno nepaprastai sunkiomis sąlygomis, tai visam reiškiniui suteikia tragiškumo. Partizaninės kovos metraštininkas Romas Kaunietis labai gerai pastebėjo, kad jei gerbiame partizanus, tai gerbkime ne tik pozuojančius nuotraukoms – šia proga gražiai apsirengusius, pasitempusius, bet mylėkime juos ir purvinus, gyvenančius bunkeriuose, griežtus ir klystančius, netekusius vilties ir pan. Nes būtent tokios buvo jų būties sąlygos. Ne veltui vienoje dainoje sakoma: „Oi, partizane, vargo sūneli“. Dainomis, eilėmis, maldomis, drąsinančia spauda jie bandė guostis. Kartais guosdavo ir taurelė, nors vadovybė stengėsi su tuo kovoti, bet savo įsakymuose pripažindavo, kad tai buvo rimta problema. Tad, vertindami partizanus, nepamirškime, kad, visų pirma, jie buvo tiesiog žmonės, dėl savo idėjos pasiryžę didžiausiam vargui. Teko girdėti ir tokį pasakymą, kad kai kuriuos Lietuvos partizanų veiksmus dera vertinti kaip nuolat persekiojamo ir į kampą spaudžiamo žmogaus.

Kodėl prasidėjus antrajai sovietų okupacijai jie išėjo į mišką? Gal tam ruošėsi jau karo metais? Povilas Plechavičius 1944 m. organizavo Vietinę rinktinę[1],

1 1944 m. vasario 16 d. generolas Povilas Plechavičius pradėjo kviesti savanorius į jo organizuojamą rinktinę. Dėl to ši Vietinė rinktinė dažnai vadinama plechavičiukais. Kviesta kovoti su „raudonuoju banditizmu“ ir Armija Krajova. Gen. P. Plechavičius per trumpą laiką suorganizavo 12 batalionų po 750 karių ir dalinius prie komendantūrų. Po Lietuvos vėliava į Vietinę rinktinę susibūrė maždaug 20 tūkstančių žmonių. Nacistinė karinė vadovybė bandė panaudoti Vietinę rinktinę Rytų fronte prieš Raudonosios armijos tankus, bet P. Plechavičius spėjo

kuri sulaukė didelio populiarumo, tais pačiais metais prasidėjo ir partizaninis judėjimas. Ir vieniems, ir kitiems rūpėjo burti savo kariuomenę.

1940–1941 m. patirtos pirmos sovietų represijos ir ypač 1941 m. birželio mėn. tremtis, žudynės Rainiuose, Pravieniškėse ir kt. prisidėjo prie lietuvių laikysenos nacių okupacijos metais. Kita vertus, galima sakyti, kad lietuviai vokiečių pernelyg nebijojo (to nepasakysi apie kitas Europos tautas), tad ir pogrindinė veikla buvo gana silpna. Politiniu lygiu karo metais daug nebuvo nuveikta, o kai kuriuos nemalonius faktus daugelis vengia prisiminti... Nacių okupaciniu laikotarpiu iš esmės galime kalbėti tik apie vieną didvyriškumo išraišką – žydų gelbėjimą. Mano manymu, tai išdrįsę žmonės ne veltui vadinami Pasaulio teisuoliais, jie išties yra didžiausi Lietuvos didvyriai. Kalbant apie pastangas turėti savo kariuomenę, reikia prisiminti nuo 1941 m. slaptai įkurtą Lietuvos laisvės armiją (LLA)[2], kūrusią savo struktūras ir kaupusią ginklus kovai už nepriklausomybę. Jos veikla ryškiausia buvo Aukštaitijoje ir Žemaitijoje, ir ji turėjo įtakos partizanų judėjimui. Karo pabaigoje, sovietams vėl užėmus Lietuvą, LLA paskelbė karo padėtį, tad nemaža dalis jos narių, kurie nepabėgo į užsienį, pradėjo kovą.

Generolas P. Plechavičius veikė jau karo pabaigoje, jis bandė kurti kariuomenę savo krašte. Pokario kovotojus turbūt motyvavo dar 1941 m. JAV ir Didžiosios Britanijos vadovų pasirašyta Atlanto chartija, kur įsipareigota atstatyti prieškarines valstybių sienas (tokiu atveju Lietuva būtų pripažinta suvereni, bet be Vilniaus). Vokiečiams dar nepasitraukus pogrindyje daug kalbėta, kad sovietai čia ilgai neužsibus, kad Vakarai neleis Stalinui įsigalėti.

Tad galima sakyti, kad ginkluotos kovos už nepriklausomybę idėja buvo išsaugota ir pokariu, kita vertus, pernelyg daug faktorių buvo persipynę, vargu ar kada nors pavyks viską tvarkingai išaiškinti. O norint suprasti pokario partizanų mąstyseną pirmiausia reikėtų gręžtis į tarpukario tautinę mokyklą. Šiuos žmones įkvėpė ir vienijo didingi senosios Lietuvos istorijos vaizdiniai, kovos dėl Vilniaus idėja (iš to laiko paveldėjome iškreiptą lenko įvaizdį). Manau, kad šeima ir tautinė mokykla padarė daugiau įtakos nei kariuomenė.

Yra kelios grupės šaltinių partizanų veiklai ir gyvenimui tirti: represinių struktūrų sukaupti dokumentai, pačių partizanų archyvai, gyvoji atmintis, archeologija. Kokios šių šaltinių ypatybės?

Sovietų saugumo dokumentai sudaro gausią šaltinių bazę. Tai nevienareikšmiai šaltiniai, kartais jų duomenys prieštaringi (pavyzdžiui, skiriasi tos pačios institucijos skirtinguose dokumentuose pateikiami duomenys). Jie įvairaus turinio ir kilmės: tai suimtųjų tardymo protokolai, agentų pranešimai, čekistų raportai apie įvykius, ataskaitos vadovybei ir t. t. Partizanų dokumentai – tai įvairūs partizanų vadovybės įsakymai, spauda, dienoraščiai ir pan. Jie pasiekė mūsų laikus įvairiais būdais: partizanai juos tikslingai kaupė ir slėpė, dalį išsaugojo žmonės, dalis jų, kaip įkaltis, pateko į sovietų saugumo bylas. Šiuos dokumentus, tiksliau jų turinį, taip pat reikėtų vertinti kritiškai. Gana problemiška ir gyvoji atmintis. Dabar žmonės neretai pasakoja ne tai, ką patys išgyveno, bet tai, ką girdėjo iš kitų, tad gali tik perpasakoti. Juos veikia ir viešoji informacija, ir visuomenės nuotaikos. Metams bėgant daug kas užsimiršta, ypač išblanksta detalės. Pasakotojas kartais vengia kalbėti apie jam nemalonius dalykus. Nepaisant to, būtina rinkti šiuos sakytinės istorijos pasakojimus, o tyrimo metu vertinti juos kritiškai. Na, o archeologai padeda atrasti tai, ko istorikai nerado rašytiniuose šaltiniuose, jie padeda paaiškinti dokumentuose randamą informaciją.

Tyrimo metu reikia tarpusavyje lyginti visus šaltinius. Antai struktūrų dokumentai informuoja apie kokį nors įvykį, tarkime, kautynes. Jei noriu išsiaiškinti, kiek jose dalyvavo sovietinės kariuomenės, labiau pasitikėsiu sovietų dokumentais, o jei reikia sužinoti, kokius nuostolius patyrė partizanai, – pasitikėsiu jų pačių dokumentais (jei jie išlikę), mat saugumas galėjo padidinti žuvusių priešininkų skaičių, kad įspūdingiau atrodytų. Na, o apie priešininkų išsidėstymą kautynių metu – kur būta apkasų, įtvirtinimų, kur vyko intensyviausias susišaudymas ir pan. – duomenų gali suteikti archeologija.

Pastebima, kad istorikų tyrimuose pernelyg mažai dėmesio skiriama partizanų dokumentams. Ar sutiktumėte?

Galbūt. Be to, tų šaltinių yra per mažai. Turėčiau kai kuriems tyrėjams kitą pastabą – kartais

duoti įsakymą dalinių vadams nepaklusti nacių reikalavimams. 1944 m. gegužės 15–21 dienomis, artėjant frontui, okupacinė nacių valdžia Lietuvos vietinę rinktinę panaikino, o štabą su generolu P. Plechavičiumi suėmė.

2 Lietuvos laisvės armija įkurta 1941 m. gruodžio mėnesį Vilniuje. Tai slapta karinio pobūdžio rezistencinė organizacija, įsikūrusi kovai su okupantais už nepriklausomą Lietuvą. Jai vadovavo buvę Lietuvos kariuomenės karininkai, daugiausia jai priklausė buvę kariai. Dalis jų tarnavo savisaugos batalionuose, kiti prisidėjo prie Vietinės rinktinės organizavimo. Dalis jos narių po karo įsiliejo į partizaninę kovą Lietuvoje. Laisvės armija kartais kaltinama dėl per daug teigiamo nusistatymo vokiečių atžvilgiu.

Darius Juodis Lietuvos tremtinių, politinių kalinių ir laisvės kovų dalyvių sąskrydyje „Su Lietuva širdy“ Ariogaloje, prie Dubysos. 2013 m.

neatsispiriama pagundai dalį informacijos atmesti, kitaip sakant – subjektyviai atrinkti informaciją, kuri patvirtintų iš anksto susikurtą vaizdinį. Tokių tendencijų dažnai pasitaikydavo pirmaisiais nepriklausomybės metais, kai staiga atsirado daug rašančių šia tema. Pateiksiu pavyzdį: rašoma, kad 1945 m. vykusioms Virtukų kautynėms vadovavo Jonas Žemaitis-Vytautas, o jis pats savo Laisvės kovotojo Tėvynei pareigų ėjimo lape rašo, kad buvo kontūzytas, laikinai prarado sąmonę, o po tų kautynių suprastėjo klausa. Akivaizdu, kad būdamas tokios būsenos, jis negalėjo vadovauti kautynėms, kad vadovavimą perėmė kiti. Kam tokius dalykus nutylėti? Gal norint pabrėžti asmens didvyriškumą? Bet J. Žemaitis-Vytautas ir taip buvo idėjinės kovos pavyzdys. Nėra būtinybės jo biografiją dar pagražinti.

Gal per trisdešimt nepriklausomybės metų padaugėjo objektyvumo, atsirado įvairių požiūrių?

Objektyvumo padaugėjo, bet per mažai tiriančių šią sritį. Prirašyta daug, bet kokybiškų tyrimų trūksta. Deja, dominuoja paviršutiniškas rašymas dėl rašymo internete, spaudoje, vengiama aštresnių temų.

Tad partizanų kovos istorija dar nėra parašyta?

Išties dar neparašyta. Kartais atsisakau diskutuoti dėl kokio nors įvykio ar reiškinio interpretacijos, nes trūksta faktografijos. Negalima statyti vežimo prieš arklį. Pirmiausia reikia rinkti pirminius šaltinius, analizuoti faktus, tik tada imtis interpretacijų. Kryptingam istorikų darbui trukdo ir kita blogybė – partizanų tema tebekelia aistras. Dar politikai kišasi. O pastarųjų indėlis turėtų būti kitoks: rūpinimasis tyrimų finansavimu, o ne noras, kad tyrimai būtinai patvirtintų jų išankstinę nuomonę. Manęs neapleidžia mintis, kad rašyti Lietuvos partizanų istoriją dar per anksti. Manau, kad dabartinė karta dar nebus pajėgi atsispirti politinei konjunktūrai ir parašyti ją nešališkai.

Šiuo metu itin daug kalbama apie pokario ir sovietmečio atmintis. Palyginti nesena patirtis neišvengiamai tebejaudina...

Istorija neturi kelti pykčio, ji neturi būti nesantaikos akmeniu. Jau padarėme klaidą, kai užuot bendravę su liudininkais, rinkę šaltinius, 10-ajame XX a. dešimtmetyje puolėme ją rašyti. Antai dažnai rašoma apie Kosto Kubilinsko išdavystę, nes jis žinomas poetas. Bet žmogus, kuris buvo priverstas vežti agentus Varną (Kubilinską) ir Rytą (Algirdą Skinkį) į Alytų, kur šiedu skubėjo pranešti MGB apie partizanų bunkerius, nebuvo apklaustas. Partizanų rėmėjas Petras Šerpenskas buvo suimtas ir nuteistas, bet ką jis tą dieną matė, vargu ar kas užfiksavo popieriuje ar garso įraše.

Daug žmonių mirė, taip ir nepalikę savo liudijimo. 10-ajame dešimtmetyje istorijos mokslas prarado išties daug – galimybę turėti sakytinės istorijos

šaltinius. Juk tada žmonės dar nebuvo prisiskaitę knygų, jų asmeninė atmintis dar buvo „švari“. Žinoma, žmonės buvo uždari: gyvenimo pamokyti jie užrakino savo praeitį. Vis dėlto, manau, tada reikėjo toliau dirbti Romo Kauniečio darbą, o ne rašyti negausiais šaltiniais pagrįstas istorijėles.

Romas Kaunietis – išskirtinė asmenybė. Kas dar nuosekliau rinko medžiagą apie partizanus?

Turbūt jis vienintelis kryptingai dirbo šį darbą nuo 7-ojo dešimtmečio. Tuomet, kai dabartiniai jo kritikai gyveno ramų tarybinio piliečio gyvenimą. Niekas tiek nenuveikė, kaip jis, ypač Aukštaitijoje, ir jau nenuveiks. Dar galiu išskirti Laimoną Abarių, apklaususį daug to meto liudininkų Vytauto apygardoje. Kituose Lietuvos kraštuose tokios talkos, deja, pritrūko, nors entuziastų atsirasdavo.

Ar žmonės siunčia savus atsiminimus į archyvą?

Pasitaiko, tačiau informacija dažnai būna labai paviršutiniška, be reikšmingų detalių, pateikiami iš esmės anketiniai duomenys. Pas tokius žmones turėtų vykti specialistai, istorikai, ir ne po vieną kartą. Dabar jau laikas prabėgęs. Turime įdomų reiškinį: prisimenami laikai nuo mūsų tolsta, o liudininkų daugėja. Partizaninių kovų metu tebuvę trejų ar penkerių metų asmenys pasakoja, tarsi patys būtų visur dalyvavę.

Ar partizanų dokumentai pasiekia archyvus? Ar atradusieji partizanų paslėptus dokumentus perduoda juos valstybės institucijoms?

Didžioji dalis partizanų archyvų buvo surasti kryptingai ieškant dar praeito amžiaus paskutiniame dešimtmetyje, bet ir dabar pasitaiko atsitiktinių radinių. Antai Daugėliškių miške buvo aptikta metalinė dėžė su dokumentais, ariant žemę atsitiktinai rastas bidonas Marijampolės rajone. Ir prie Kauno miškininkas rado partizanų paslėptą bidoną su dokumentais... Kovai sunkėjant, kai šalies ir jų pačių likimas ėmė aiškėti, partizanai slėpė savo dokumentus, suvokdami juos kaip žinią, perduodamą ateities kartoms. Dažniausiai tie, kurie archyvą paslėpdavo, niekam apie tai neprasitardavo, kai kada apie dokumentus pasakydavo patikimiems ryšininkams ar rėmėjams, kurie šią paslaptį išlaikė ilgus metus ir atskleidė tik tada, kai buvo saugu. Pasitaikydavo atvejų, kai partizanai perduodavo dokumentus patikimiems asmenims, kad šie juos saugiai paslėptų. Kartais tokie asmenys neatskleisdavo slaptavietės net savo vaikams. Pasitaikydavo, kad kilus pavojui, partizanai ar ryšininkai dokumentus sunaikindavo. Dabar sunku pasakyti, koks procentas paslėptų partizanų dokumentų pasiekė mūsų laikus.

Kokio pobūdžio tie dokumentai?

Įvairiausi: įsakymai, laiškai, spauda, karo lauko teismo nuosprendžiai, net nuotraukos, nors dauguma jų neišliko dėl drėgmės (liko tik sausai laikytos). Būtų idealu, jei visi šie dokumentai būtų saugomi vienoje vietoje. Dažnai net nežinai, ką turi kiekvienos vietovės istorijos ar kraštotyros muziejus. Istorikas Vykintas Vaitkevičius teisingai pastebėjo, kad valstybės archyvuose tvarkant tokius radinius lydraščiai buvo atskirti nuo dokumentų, tad nebeaišku, kam tie dokumentai buvo siųsti. Toks neapdairumas apsunkins tyrimus.

Grįžkime prie pradėtos kalbos apie tai, kad partizanų kovos istorija dar neparašyta. Mokykloje, istorijos pamokose, susidaro įspūdis, kad apie partizanus viskas žinoma. Iki šiol akyse stovi devynių jų apygardų žemėlapis – atrodo, kad partizanų Lietuva turėjo aiškią sustyguotą struktūrą, valdymo organus, buvo pasiskirstytos teritorijos.

Nebuvo viskas taip sustyguota ir aišku, kadangi dėl aktyvios ir agresyvios priešo veiklos partizanų tarpusavio ryšiai buvo netvirti. Nebuvo tvirti ir atskirų vadų tarpusavio santykiai. Partizanams susitikti ir aptarti kokį reikalą buvo sudėtinga. Antai ryšiai tarp vadų J. Žemaičio-Vytauto ir A. Ramanausko-Vanago nuolat nutrūkdavo. Žinias, dokumentus jie siųsdavo per būrius, per ryšininkus, bet viskas užtrukdavo, į ryšių grandinę nuolat būdavo infiltruojami agentai. Turime suprasti, kad skirtingose Lietuvos vietose partizaninis judėjimas nebuvo vienodas. Pavyzdžiui, Aukštaitijoje partizaninis pasipriešinimas kūrėsi LLA įtakoje. Nemažai vadų priklausė šiai organizacijai ir jos pagrindu kūrė partizanines struktūras. O štai Dzūkijoje ryšiai su LLA buvo epizodiniai. Iš pradžių čia susikūrė du vadovaujantys centrai – Dzūkų grupė ir Dzūkų rinktinė. Jų vadovai turėjo įveikti tarpusavio nesutarimus, kad pavyktų sukurti apygardą: reikėjo susitarti, kas vadovaus, o kas paklus. Biržų krašto partizanai iki 1951 m. iš viso nebuvo prisijungę prie kokių nors kitų struktūrų ir veikė savarankiškai. Taigi, kiekvieno krašto partizanų junginių formavimasis yra atskira istorija, apibendrinimus daryti sudėtinga. Partizanai rinkdavosi skirtingą (aktyvią ar pasyvią) kovos taktiką. Ją dažniausiai lemdavo vado pozicija. Taigi, partizaninė kova buvo bendra, bet kiekvienas regionas turėjo savo specifiką.

Ar skyrėsi ir partizanų karinė struktūra – grandis, būrys, batalionas..?

Taip, iki 1949 m. skyrėsi. Regionuose įvairiu metu veikė skirtingų pavadinimų junginiai, nevienodo dydžio, skyrėsi jų veikimo plotas ir t. t. Apygardų būta visur, o rinktinės sukurtos ne visur. Žemesnės struktūros skyrėsi dar labiau: Didžiosios Kovos apygardoje ir Dzūkų grupėje buvo batalionai, o Žemaitijoje egzistavo rajonai, Tauro apygardoje buvo kuopos, o gretimoje Dainavos apygardoje jų nebuvo. Tik 1949 m. pradėta viską unifikuoti, steigti nauji teritoriniai dariniai – tėvūnijos, bet ne visus žinios apie tai, kaip ir ką reikia daryti, pasiekė laiku.

Ką liudija apie partizanų veikimo tvarką Adolfo Ramanausko-Vanago šaltiniai?

Jo dokumentai liudija, kad buvo vidinė tvarka. Vadų pareiga buvo tą tvarką užtikrinti, kitaip viskas greitai baigsis. Kol leido galimybės, Vanagas mėgdavo vizituoti junginius, domėtis, kaip jie tvarkosi. Antai agentas Varnas agentūriniame pranešime rašė, kad Vanago žodis partizanams buvo šventas. Jei kas ne taip – asmeniškai išbara. Jis buvo tiesioginio bendravimo šalininkas, nes gerai suprato demoralizacijos grėsmę. Kova sunki fiziškai ir morališkai, tad reikėjo tinkamo veikimo. Kiek jam tai pavyko – sudėtingas klausimas. Mes galime aprašyti tik pastangas. Vanago autoritetą rodo ir aplinkybė, kad jis niekada nekeitė slapyvardžio. „Vanagas“ nebuvo jo konspiracinis slapyvardis, veikiau simbolis. Nėra dokumento, liudijančio, kad eiliniai partizanai nenorėtų jo pripažinti, nuo 1947 m. jam tapus apygardos vadu. Nesutarimų kildavo tik su kai kuriais vadais. Pavyzdžiui, nesutarimų būta su Sergijum Staniškiu-Litu, tai juntama net jo prisiminimuose. Bet ir Staniškio nereikia nuvertinti, nes tai iki paskutinės minutės kovojęs partizanų vadas, žuvęs 1953 m. Kai Vanagas buvo pavaldus Kazimieraičiui, vėliau Ąžuoliui, jis laikėsi subordinacijos. Kai pats tapo vadu – pakluso jam.

Vanagui susikurti ir išlaikyti autoritetą padėjo ne tiek karo mokyklos aspiranto patirtis, kiek mokytojo statusas. Tarpukariu mokytojas buvo didelis autoritetas, šviesulys. Tad Vanagas ne tik gebėjo vadovauti, bet ir *gramatnai* rašyti, įsakymus leisti, rūpintis spauda. Jo išsilavinimas buvo aukštesnis nei kitų. Jo autoritetą didino ir tarp partizanų praleisti metai. Žinoma, jo erdvė buvo Pietų Lietuvos sritis. Žemaitijoje, tuo labiau Aukštaitijoje, jis buvo mažiau žinomas. Nebent iš dokumentų. O štai J. Žemaitis-Vytautas daugiausiai veikė Kęstučio ir Prisikėlimo apygardos ribose. Tačiau jis buvo plačiau žinomas tarp partizanų. „Vytautas“ irgi tapo simboliniu slapyvardžiu.

Kas lemdavo vadų iškilimą?

Asmeninės savybės, autoritetas, patikimumas, kiti objektyvūs ir subjektyvūs faktoriai. Kovos

Po dokumentinio filmo „Baladė apie Rimvydą ir Žaibą“ (autorius Sigitas Birgelis) filmavimo. Prie Daugėliškių miško. 2015 m.

sąlygomis per daug ambicingi vadai nebuvo geri, nes ambicijos gimdė tarpusavio nesutarimus. Manau, kad labai teigiamą postūmį Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžiui (LLKS) – visos Lietuvos partizanų organizacijai – atsirasti davė J. Žemaitis-Vytautas. Gerai, kad jis perėmė vadovavimą, nes tai buvo sukalbamas žmogus, įsiklausantis, gana demokratiškų pažiūrų.

J. Žemaitis-Vytautas buvo profesionalus karys, mokęsis karo meno, taip pat ir partizaninio karo metodų tarpukariu Kauno karo mokykloje. Ar tokia patirtis jam buvo naudinga?

Sunku pasakyti, ar tos žinios padėjo. Ginklą laikyti jis mokėjo, organizuoti veiklą gebėjo. Tačiau partizaninės kovo sąlygomis pasaulis apsivertė aukštyn kojomis. Priešas – SSRS sistema – buvo jiems nepažinus. Iš pradžių nemokėta kariauti partizaniškai. Net galvota, kad prieš sovietų kariuomenę galima bus atsilaikyti miško apkasuose. Neaiškus buvo sovietų saugumo agentūrinis tinklas, jo veikimo būdai, galiausiai padėję sunaikinti pasipriešinimą. Iš pradžių nebuvo suvokiama, kad metų metus reikės gyventi bunkeriuose, kad tuos bunkerius reikės įsirengti pačiose nedėkingiausiose vietose, kad priešininkui būtų sunkiau surasti. A. Ramanauskas-Vanagas savo prisiminimuose rašo, kad jeigu jam kas nors būtų pasakęs, jog taip ilgai reikės gyventi bunkeriuose, jis niekad nebūtų patikėjęs... Pažiūrėkime, 1945 m. buvo patirti didžiausi žmogiškieji nuostoliai: sovietų saugumo duomenimis, galėjo žūti per 9 tūkst. kovotojų ir jiems priskirtų asmenų. Žinoma, šis skaičius gali būti perdėtas, bet faktas tas, kad išties žuvo tūkstančiai partizanų ir jų rėmėjų, kol suprasta, kad nereikia slapstytis dideliais būriais, kad būtina didesnė konspiracija, kad priešas taip pat ieško vis naujų būdų palaužti ir sunaikinti. Daugelis iš 106 partizanų būriuose atsiradusių karininkų, kariūnų ar aspirantų žūva jau pirmais antrais pasipriešinimo metais. Tie, kurie *a priori* turėjo būti profesionalesni už eilinį kaimo bernelį! Tad J. Žemaitis-Vytautas yra išimtis, o ne taisyklė.

Tai tie kaimo berneliai išmoksta kovoti tik partizanaudami?

Tarpukario lietuviai iki 1940 m. su niekuo nekovojo. Sovietų Sąjungos jie nepažino, be to, tarpukariu viešojoje erdvėje ji vertinta kaip Lietuvos sąjungininkė. Partizanų dienoraščiuose niekas nesigiria tuo, kad turėjo kovos patirtį. Išlikę partizanai taip pat liudijo, kad nesuprato, kaip kariauti, net nežinojo, kaip ginklą laikyti. Galima kalbėti tik apie karinę patirtį tų asmenų, kurie dalyvavo Antrojo pasaulinio karo veiksmuose. Štai vienas partizanų būrio vadas, karo metais tarnaudamas policijos batalione Baltarusijoje, matė, kokios buvo sovietinių partizanų stovyklos. Pagal jas jis įrengė savo partizanų stovyklą Lietuvos miške. Dideli pirmųjų metų kovų nuostoliai partizanus paruošė geriau negu bet kokia karo akademija.

Šiandien partizanai prilyginami to meto Lietuvos (jų žodžiais, okupuotosios Lietuvos) kariuomenei. Ar toks lyginimas turi pagrindą ar jis daugiau politinis?

Tai veikiau politinis sprendimas. Partizanams J. Žemaitis-Vytautas buvo LLKS Tarybos prezidiumo pirmininkas. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę jis būtų laikinai einantis Lietuvos prezidento pareigas. Dabar jį paskelbėme ketvirtuoju prezidentu. Šis veiksmas liudija, kad politinis sluoksnis pripažįsta partizaninio laikotarpio praeitį. Manau, kad ginkluotų rezistentų paskelbimas Lietuvos kariuomene pirmiausia vertintinas šių dienų kontekste. Laipsnių suteikimas, valstybinių apdovanojimų teikimas rezistentams, manau, bus įdomi tema nepriklausomiems tyrėjams ateityje. Manau, kad tų laikų partizanui nebūtų gyvybiškai svarbu, ar jis dabar vadinamas partizanu, ar kariuomenes dalimi.

Bet jie jautėsi atstovaujantys nepriklausomai Lietuvai.

Taip, jie tai deklaravo. Tai aiškiai parodė 1949 m. vasario 16 d. pasirašyta Deklaracija, kurioje jie apmąstė būsimos nepriklausomos Lietuvos modelį. Jie manė, kad kuria Lietuvos ateitį, ir turbūt tikėjosi, kad ateities lietuviai tai pripažins. Tačiau suteikus partizanams politinio atstovavimo mandatą, nepakanka politinėje ar patriotinėje retorikoje naudotis herojiniu jų įvaizdžiu. Jei jau deklaruojame tęstinumą, reikia priimti ir jų valstybės vaizdinį. O juk partizanai norėjo matyti socialiai teisingą demokratinę Lietuvą, ne buvusią smetoninę. Jie norėjo, kad valstybė rūpintųsi žmonėmis. Kažkodėl šito mes iš jų programos nepaimame. Politikai mėgsta gražias frazes, bet atmeta turinį.

Turbūt dauguma lietuvių nesuprato partizaninio karo reikšmės valstybingumui. Jiems tai buvo dar viena grėsmių, o partizanų jie labiau gailėjo, nei juos palaikė.

Paprastiems kaimo žmonėms visuomet gaila skriaudžiamųjų. Skriaudžiamais jie laikė ne tik partizanus, bet ir save. Jie nenorėjo kolūkių, tik norėjo, kad grįžtų ramūs laikai. Kaimuose buvo realistų, supratusių, kad visos kovos veltui, bet

dalis tikėjo, kad ateis amerikonai. Kiek buvo kalbų, kurios ir partizanų dokumentuose užfiksuotos, apie tai, kad tuojau prasidės karas, kad tereikia jo sulaukti. 1945 m. partizanų rėmėjų būta daugiau, nes tarp miško ir kaimo buvo daugiau ryšių – į mišką buvo išėję kaimynai, giminaičiai, artimi žmonės. Prasidėjus terorui žmones pradėjo kaustyti baimė. Partizanų šeimų tremtys prasidėjo jau 1945 m. (Didžiosios tremtys: 1948 m. per operaciją „Vesna“ ištremta apie 40 tūkst., 1949 m. per „Priboj“ ištremta apie 32 tūkst. žmonių). Tai neabejotinai sumažino potencialių partizanų rėmėjų skaičių. Bet rėmėjų, kad ir nedaug, išliko iki pat pasipriešinimo pabaigos. Buvo tokių, kurie galvojo, kaip greičiau duoti duonos, kad namuose tų partizanų niekas nepamatytų. Ilgainiui beveik visi suprato, kad norom nenorom teks vykdyti valdžios nurodymus. Galiausiai, kaip ir kiekvienu laikotarpiu, kiekvienoje visuomenėje, daugiausia yra stebėtojų, žiūrėjusių, kur viskas pakryps. Ir niekas nenorėjo mirti...

Ar pritartumėt minčiai, kad partizanams perdavus valstybingumo mandatą nereikėtų pamiršti ir kitų to meto reiškinių, kitų gyvenimo ir kovos būdų.

Miestas gyveno visai kitu ritmu nei kaimas. Negalime pamiršti mokslo, meno žmonių, kurie savaip priešinosi sovietizacijai. Pokaris buvo labai sudėtingas laikas, kai vyko daug dalykų... Negalima iškelti tik vienos temos, nematant, kas dėjosi aplinkui, nevertinant konteksto. Aptariamuoju laiku Lietuvoje vyko ir daug kitų procesų, kurie turėjo dar didesnę įtaką ateities kartoms. Pavyzdžiui, kolektyvizacija. Svarbu nagrinėti ir Sovietų Lietuvos padėtį. Kokias direktyvas siuntė Maskva, ar jos vietoje buvo koreguojamos, ar tiesiogiai įgyvendinamos? Kokia buvo Lietuvos komunistų laikysena, kaip ji keitėsi? Kokia buvo mokslo, kultūros padėtis, kokios įvyko transformacijos šiose srityse? Klausimų begalės. Į juos jau sėkmingai ieško atsakymų kolegos iš Lietuvos istorijos instituto. Visus raginu žiūrėti plačiau.

Kalbant apie pasipriešinimą: buvo ir kito pobūdžio pasipriešinimas, turiu omenyje įvairias pogrindines organizacijas. Tik jų veikla totalitarinėmis sąlygomis buvo sudėtinga. Sovietų saugumo agentūra ar suimtų pogrindininkų tardymas padėdavo greitai tokias organizacijas susekti. Pavyzdžiui, gimnazistai įkuria organizaciją, išleidžia atsišaukimus, juos paplatina, o kitą dieną juos visus suima... Buvo to meto neginkluotame pogrindyje, ypač tarp mieste veikusių organizacijų narių, nuomonių, kad ginkluota kova nėra pagrindinė priemonė, kad reikia ir kitaip priešintis. Beje, ir partizanai kovojo ne tik ginklu. Nagrinėjant vadų biografijas, matyti, kad J. Žemaitis-Vytautas ir A. Ramanauskas-Vanagas gerokai daugiau dėmesio skyrė spaudai nei ginklui. Kaip argumentą galima priminti, kad Vanagas dalyvavo devyniose, o Vytautas – tik septyniose kautynėse. Ir tai beveik pusė jų tebuvo trumpi susišaudymai. O kiek šie vadai išleido spaudos, kiek parašė straipsnių, kiek suredagavo atsišaukimų! Mes dažnai siaurai suprantame pasipriešinimą, tarsi jis būtų panašus į kruviną intensyvų veiksmo filmą. Iš tiesų partizanai vengė susidūrimo su vidaus kariuomene, nes suprato, kad tai prapultis. Patyrę daug žmogiškųjų nuostolių ir supratę, su kokia jėga susidūrė, jie daugiau dėmesio teikė neginkluotoms veikimo formoms – informacinei propagandinei veiklai. Įžvalgūs vadai suprato, kad šaudymu daug nepasieksi. Reikia kovoti už mintį, už mąstyseną.

Koks buvo 1949 m. vasario 16-osios deklaracijos vaidmuo?

Tai buvo politinė kovos priemonė. Ja buvo formuojami ne tiek kariniai, kiek politiniai siekiai.

Toje, rodos, jau beviltiškoje partizanų situacijoje ji atliko vienijantį vaidmenį?

Būtent – vienijantį. Deklaracija įsteigė naują organizaciją – Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdį su bendra vadovybe. Anksčiau nepavyko to padaryti, tik 1949 m., pasipriešinimui jau slopstant. Visi partizanai, kiek jų buvo likę, tą vadovybę ir Deklaraciją pripažino. Nauja struktūra (patirdama nuostolius) išsilaikė iki 1953 m., kai buvo suimti ar žuvo daugelis vadų.

Kas dar palaikė pasipriešinimo dvasią? Žinoma, ir spauda, kurioje aukštinama Lietuvos istorija, partizaninis judėjimas siejamas su XIX a. sukilimais, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais. Kaip toje beviltiškoje buityje ir būtyje, kai kasdien šalia tavęs budi mirtis, rasti įkvėpimą. Ką apie tai liudija partizanai? Ar jų tekstuose yra ir nevilties apraiškų?

Kai kurie partizanų vadai ragindavo rašyti dienoraščius, ir juose išties pasitaiko nevilties gaidų. Kai bunkeris yra po purvu ar tvarte, po mėšlo krūva. Įsivaizduoju, koks ten kvapas, kokia nuotaika gali tvyroti. Kad mirtis – šalia, užsimenama, bet panašu, kad su tuo susigyvenama. Be to, partizanai labai daug meldžiasi. Jų *rožančiai*, maldaknygės liudija, kad paguodos ieškota tikėjime, maldoje. Kad taip elgtųsi vyras civiliniame gyvenime – sunku įsivaizduoti. O mums tai liudija vilties paieškas

neviltyje. Pagrindinė motyvacija, kaip jau minėta, buvo tikėjimas, kad prasidės karas. Kartą skaičiau byloje, kad dar 1952 m. prie bunkerio partizanas kalbėjo su mergina apie tai, kad prasidės karas, o po to jie kurs savo ateitį. Kitas pavyzdys liudija metais anksčiau nutikusį įvykį: sovietų pajėgų apsuptame bunkeryje partizanai, vyras ir žmona, naikina dokumentus ir ruošiasi nusišauti, o į bunkerį saugumiečių įstumtai ryšininkei perduoda žinią, kad jie jau pasiryžę žūti, bet girdėjo, kad greitai bus karas ir viskas pasikeis. 1956 m. vieną iš paskutinių partizanų, veikusių Kėdainių krašte, dar pasiekė žinios apie Vengrijos įvykius. Darsyk patikima, kad gali kažkas įvykti ir Lietuvoje...

Norėčiau pacituoti tekstą iš 1953 m. „Laisvės balse" Velykų proga skelbtos „Maldos Girioje": „Mes tikime, Viešpatie, kad bolševikinis slibinas praeis kaip šešėlis, kaip bjaurus sapnas ir kad jis bus nusviestas šalin kaip nudėvėtas rūbas, kad iš kraujo prisikels Tėvynė, kad sužydės baltai obelys ir vyšnios, susiūbuos laukuose auksiniai kviečiai." Jau kova baigiasi, o kaip viltingai rašoma.. Net panašu į saviapgaulę...

Matome, kaip vizijoje iškyla guodžiantis gimtojo kaimo peizažas... Partizanų spaudą leido vadovybė, intelektualiosios partizanų pajėgos. Jei ir jie būtų neviltingas žinias skleidę, tai išsyk visus būtų apėmusi demoralizacija. Dėl nevilties, pamačius, kad niekas nesikeičia, jau ir alkoholio vartojimas prasidėjo, ir kitos blogybės... Vadovybei reikėjo pačiai nepasiduoti ir dar kitus palaikyti. Man partizanas Viktoras Šniuolis-Vitvytis yra paliudijęs tokį epizodą. 1949 m. vyko partizanų susitikimas, kalbos buvo ne optimistinės, žinios iš Vakarų prastos. Tuomet pradėjo kalbėti vienas iš aukščiausiųjų partizanų vadų – Juozas Šibaila-Merainis. Savo pakilia kalba, pasiremdamas istorijos pavyzdžiais, jis pradėjo visus įtikinėti, kad laukia geresnė ateitis. Ir tą kartą partizanų nuotaika pagerėjo...

A. Ramanauskas-Vanagas atsiminimuose rašo, kad Vakarai kalbėjo, žadėjo, bet nieko nepadarė, tačiau lieka ištikimas teiginiui, kad ateitis vis vien bus šviesi. J. Žemaitis-Vytautas savo paskutinėje kalboje taip pat kalbėjo apie šviesius laikus. Už tokius žodžius Sovietų karinio tribunolo pirmininkas kaltino jį antitarybine propaganda... Apskritai partizanų teismų protokolai yra įdomus dokumentas, parodantis, ką žmonės sakė, kai jiems buvo suteikiamas paskutinis žodis. Vieni prisipažįsta klydę, o kiti dar ir manifestą paskelbia.

1945 m. buvo organizuojami vieši vadinamųjų banditų teismo procesai. Prieš tai, žinoma, suimtuosius apdorodavo, kad jie teismo metu atgailautų, o ne deklaracijas dėstytų. Kita vertus, tokios deklaracijos padėdavo įrodyti, kad asmuo tikrai buvo liaudies priešas, kurį reikia sunaikinti. Partizaninio gyvenimo sunkumų ir tardymų palaužtas žmogus neretai pripažindavo visus jam inkriminuojamus dalykus. Nė vienas mūsų neturime moralinės teisės smerkti už tokius dalykus. Kaip žmogus gyveno? Bunkeryje su pūvančiais rūbais, ligomis ir parazitais. O jei ta valdžia, operatyvininkai pradėdavo jį guosti, įtikindavo, kad jis esąs auka, suklydęs, tačiau dar gali turėti naują gyvenimą... Taip psichologiškai kartais būdavo nuginkluojami ir suimtieji partizanai, ir jų rėmėjai.

Grįžtant prie paguodos temos – man asmeniškai liūdniausios ir labiausiai slegiančios atrodo partizanų dainos. Nežinau, ar jos daugiau guodė, ar liūdino...

Bet turbūt reikia ir liūdesį išreikšti. Tos dainos tapo kaimo dainomis, giesmėmis, atliekamomis net per gegužines pamaldas prie kryžių. Jos ir dabar sugraudina ir tuo metu gyvenusius, ir dabar partizaniniu karu besidominčius. Kartais net sunku paaiškinti, kodėl tos dainos tokios paveikios ir taip giliai įsirėžusios. Gal, kaip minėjote, dėl to laiko tragiškumo, kuris tvyrojo ore.

Kaime partizanų dainas dainavo. Kartais pusiau viešai, bet dainavo. Jos liudija dalies visuomenės solidarizavimąsi su partizanais. Dainos patraukė žmones savo melodija, artima liaudies dainoms, romansams, neįmantriais, visiems suprantamais žodžiais. Dar reikia pasakyti, kad tuo metu Lietuvoje buvo daugiau dainuojama nei dabar. Girdėjau, kaip vienas tariamas žinovas prie bunkerio savo ekskursantams pasakojo, esą partizanus ir stribus skyrė tai, kad vieni dainavo, o kiti – ne. Turbūt tokios skirties brėžti neverta. Tuo laiku dainuodavo visi, tik skirdavosi tų dainų turinys.

Visuomenėje, ypač tarp jaunesnių žmonių, nepatyrusių pokario baisumo, dominuoja šiek tiek romantinis santykis su partizanais. Kokie partizanų istorijos faktai labiausiai šokiruotų romantikus?

Civilių žūtys. Nebuvo vien baltomis pirštinėmis kovojama. Taip, buvo tie, kurie sakė, kad mažiau su tais ginklais reikia šlaistytis. Buvo tokių būrių, kurie galbūt ir sąmoningai nieko nenušovė. Suėmus tokio būrio kovotojus nebuvo ko jiems inkriminuoti. Mano manymu, tokie buvo įžvalgiausi. Antai Dzūkų grupės vadas J. Vitkus-Kazimieraitis rašė, kad reikia atsargiai elgtis su vietos gyventojais, neimti iš jų daugiau, nei reikia, nes jie irgi stokoja. Tokio supratimo būta. Jei partizanai pykdavosi su civiliais, tai tik prieš juos atsisukdavo. Partizanams nebuvo naudinga, kad jų

Rekonstruktorių klubo „Partizanas“ nariai su Vyčio apygardos partizanu Bronium Juospaičiu-Direktoriumi. 2015 m. Nuotraukos iš D. Juodžio asmeninio archyvo.

bijotų. Civilių žūtis yra tema, kurios vengiama. Mano galva, dar per anksti ją nagrinėti, nes tai kels per daug aistrų, trukdys tyrimams.

Prisiminę XIX a. sukilimus mes jau nejaučiame kraujo kvapo, matome tik narsius sukilėlius. Gal ir juos kiek per daug romantizuojame?

Kalbant apie sukilimus man įdomu kitkas: antai rado 1863 m. sukilėlių vado Zigmanto Sierakausko palaikus, bet visuomenėje nebuvo jokio ažiotažo. O dėl partizanų kiek aistrų!

Gal todėl, kad tie įvykiai jau nutolę, ir nežinia, ar Sierakauskas modernaus lietuvio suvokiamas kaip savas?

Lietuviams Sierakauskas gal ir nesuvokiamas kaip savas, veikiau lenkas. Sukilimas apskritai išsitrynė iš mūsų gyvosios atminties. Istorikų darbuose apie jį daug pasakyta įvairiais aspektais. Tad turime galimybę įvertinti, kiek laiko turi praeiti, kad galėtume ramiai diskutuoti. Buvo metas, kai ir Vytautas kėlė daug sentimentų. Kaip tarpukariu jis buvo aukštinamas! Dabar istoriografijoje jis įgauna žmogiškų bruožų, ir tai gerokai įdomiau. Taigi, viskas savu laiku atsistos į savo vietas.. Ateities tyrėjai padarys partizanus savo istorinio laiko žmonėmis. Be smerkimo, be romantizavimo, be kraštutinumų. Tada į savo vietas atsistos Vytautas Didysis, Zigmantas Sierakauskas, Jonas Žemaitis-Vytautas, Antanas Smetona ir visi kiti. Ramiai apie visus diskutuosime be tarpusavio įžeidinėjimų, kaip brandūs žmonės. Žinoma, jei dėl valdžios „gerų“ sprendimų Lietuva neišsivaikščios. Tuomet tikrai nebus kam diskutuoti...

Pastaruoju metu daugiausia aistrų viešumoje kilo dėl A. Ramanausko-Vanago. Tai suteikė galimybę istorikams įvardinti faktus. Akivaizdu, kad net ir toks viešumas prisidėjo prie Vanago populiarumo, jo herojinio įvaizdžio sustiprinimo.

Siūlau pažiūrėti realybei į akis – nepaisant to, kad apie partizanus viešoje erdvėje kalbama tarsi daug, iš tiesų žmonės, kurie niekaip nesusiję su istorija (o tokių dauguma), tuo nesidomi... Lietuvoje yra tiek socialinių problemų, visi taip susirūpinę savo buitimi, kad istorija jiems yra labai tolima. Visuomenė apskritai labai mažai skaito, ir mažiausiai – istorikų darbus. Dauguma pageidautų, kad sudėtinga partizanų problema būtų atskleista vienu sakiniu, geriausia, kad užtektų skambios antraštės kokiame interneto portale (kas yra neįmanoma). Be to, absoliuti dauguma žmonių yra stebėtojai. Kas nors pasakys, kad partizanas blogas, – visi linkčios. Pasakys, kad geras, – irgi sutiks. Renginių, skirtų partizanams, daug, įamžinimo netrūksta, organizuojami žygiai, paskaitos. Man atrodo, kad visur tie patys asmenys dalyvauja...

Mėgstu tokią Herodoto mintį, kad neturtingos gentys gimdo karius, turtingos – menininkus. Manau, kai geriau pradės žmonės gyventi, tai ir istoriją pradės labiau vertinti. Dar mūsų visuomenei reikia augti ir augti, išbristi iš socialinio neteisingumo purvo, kad pradėtume gimdyti menininkus, dvasios, intelekto žmones.

Man atrodo, kad didžiajame tautos pasakojime A. Ramanauskas-Vanagas su J. Žemaičiu-Vytautu ir kitais garsiais partizanų vadais jau yra simbolinės asmenybės, sakyčiau – vyčiai. Gal tai paskutiniai herojai kariai mūsų istorijoje?

Gerai būtų. Nes tai reikštų, kad karų nebebus. Bet Vanago įvaizdis ryškus dėl to, kad jis paliko prisiminimus. Žemaičio įvaizdis būtų stipresnis, jei ir jis būtų palikęs rašytinius asmeninius liudijimus. O juk jis tikrai buvo to meto asmenybė, be galo nusipelnęs pasipriešinimo organizacijai. Dabar gali peržiūrėti tik jo įsakymus, bylas – tai įdomu tik specialistams. O štai dienoraštis būtų sutvirtinęs jo įvaizdį visuomenėje. Kita vertus, dienoraščiuose kalbama ne apie didvyrius, o apie žmones. Antai Vyčio apygardos partizanas Baltis rašo apie realybę, kad ir išgeria progai pasitaikius... Jei mes gėdijamės apie tai rašyti, tai mes ir jo paties gėdijamės, jo žmogiškumo.

Turbūt kalbėdami apie kario įvaizdį negalime pamiršti, kas yra karas, ko jis pareikalauja iš žmogaus.

Karas visada yra amoralus. Manau, kad karuose labiausiai kenčia civiliai. Tik moralinę persvarą turi tie, kurie kariauja savo krašte ir už savo idėjas. Pavyzdžiui, Antrojo pasaulinio karo metais lietuvių savisaugos batalionai kovojo prieš raudonuosius partizanus kitose SSRS respublikų teritorijose. Tai žinant negalima rašyti, kad savisaugininkai buvo „geri“, o raudonieji partizanai – „blogi“. Pirmiausia reikia klausti, ką tie savisaugininkai ten veikė, už kokios valstybės interesus kovojo, kuo jiems nusikalto tų kraštų gyventojai... Kitas atvejis, jei kovoji savam krašte. Juodoji teisė yra pulti, baltoji – gintis. Žinoma ir šiose kovose gali pasitaikyti neteisingumo. J. Žemaitis-Vytautas tardymo dokumentuose kaltinamas dėl teroro aktų rengimo. Jis atsako, kad tokiuose aktuose nėra dalyvavęs. Tačiau priduria, kad jei kas iš jo vadovaujamųjų tai darė, jis prisiima atsakomybę. Tokia pozicija. Vanagas savo užrašuose mini karo lauko teisme nuteistus partizanus už girtavimą ir terorą prieš civilius. Tardymo dokumentuose jis pasisakė, kad partizanams stengėsi perduoti, jog reikia kovoti prieš karines operatyvines grupes, o ne prieš civilius.

Man dažnai kyla klausimas, ar dabartinei tautai svarbu stiprinti kario įvaizdį. Juk po Sąjūdžio mes jaučiamės esantys veikiau taiki tauta nei karinga.

Sąjūdis buvo pati išmintingiausia pasipriešinimo forma, puikiai atitikusi savo laiką – jis buvo neginkluotas, veikęs pagal įstatymus, pritraukęs mases ir davęs greitą rezultatą. Tauta niekada nebuvo tokia vieninga. XIX a. yra šviesus laikas („Aušra“, „Varpas“), kai nėra kokių nors labai gėdingų momentų. XX a. pabaigos Sąjūdis išties labai sustiprino lietuvių pacifizmą. O partizanų nereikia suvokti tik kaip karių. Jie daug dėmesio skyrė ir pogrindinės spaudos leidybai.

Esate partizanų gyvenimo, aprangos rekonstruktorius. Ši veikla turbūt padėjo geriau suprasti partizanus?

Istorine rekonstrukcija užsiimu nuo 2009 metų. Su bičiuliais esame įkūrę istorijos rekonstruktorių klubą „Partizanas“. Man asmeniškai ši veikla padeda geriau pažinti istoriją, kita vertus, tai mėgstamas laisvalaikio užsiėmimas, o smalsumas padeda pasiekti geresnių rezultatų. Kai rekonstrukcijas pamatai kokiame renginyje ar kino juostoje, atrodo, kad viskas yra paprasta. Bet jei kas pasidomėtų rekonstrukcijos virtuve, turbūt ji atrodytų gana nuobodi, nes reikalauja ypatingo kruopštumo ir laiko: reikia ilgai ieškoti informacijos, daiktų, detalių. Stengiamės kuo labiau priartėti prie istorinių realijų. Jei negauname autentiško daikto, bandome gaminti jo tikslią kopiją. Lietuvoje esama ir vadinamų „pokemonų“ – save rekonstruktoriais įvardijančių asmenų, kurie nesigilina į istoriją ir iš tiesų atkuria klaidingą partizanų aprangą, labiau primenančią parodiją... Mes besidomintiems rengiame edukacijas, taip pat dalyvaujame partizanų atminčiai skirtuose renginiuose. Vienas įsimintiniausių epizodų – rekonstruotos kautynės prie atstatyto bunkerio Daugėliškių miške (netoli Ariogalos); tą dieną lijo, ir tai buvo tarsi natūrali dekoracija. Iš viso esu nusifilmavęs 7 dokumentiniuose filmuose, neskaičiuojant įvairių trumpų reportažų dokumentinėse laidose. Kiekvienas filmavimas vykdavo su nuotykiais, ir tai paliko gilius įspūdžius. Jei po renginio grįžtu džiugia nuotaika, suvokdamas, kad tokia pat nuotaika buvo užkrėsti ir renginyje dalyvavę žmonės, vadinasi, dirbau ne veltui.

HISTORY OF THE POST-WAR PARTISAN BATTLES – A TASK FOR FUTURE GENERATIONS

Conversation of Lina Leparskienė with historian and reconstructor of partisan clothing and daily life, Dr Darius Juodžius, a historian at the Genocide and Resistance Centre of Lithuania. The decade of partisan fighting in occupied Lithuania is seen as an important political process, a continuation of Lithuania's statehood. Nevertheless, the history of this complicated and dramatic period has not yet been written down or understood. Historians studying this period work with different sources: written and oral, which have remained in the archives of repressive structures and kept by the partisans themselves for future generations. The partisans fought with not only weapons, but also issued 'underground' press, which revealed their goals and their values.

The memories of people about the post-war freedom fighters is still alive to this day and is a controversialtheir issue. In assessing this armed resistance, it is important to understand how difficult the conditions were, what they experienced in the forests, in bunkers and hiding-places located underground, places where fighters would spend many years.

NERAMIOSIOS KRIKŠTONIŲ KRYKŠTĖS

Su kultūrininku, įvairios tematikos knygų autoriumi, pokario partizanų kovų tyrinėtoju Broniumi KAŠELIONIU kalbasi Juozas Šorys.

Broniau, esi senas mano draugas ir buvęs bendradarbis, bet pirmiausia esi dzūkas iš Krikštonių bažnytkaimio, įsikūrusio netoli Nemuno (Noragėlių s., Lazdijų r.), kovingųjų sūduvių (jotvingių) palikuonis, gimęs karo metu, lituanistas, paminklosaugininkas, istorikas, poetas, išleidęs poezijos knygą „Miške einantis laikrodis“ (2004), savamokslis filosofas ir eseistas (šiuo metu rengi filosofinės eseistikos ir prozos knygą), bet žinau, kad ko gero labiausiai Tave įkvepianti tema visada buvo pokario partizaninis karas, ypač Dzūkijoje, o dar labiau Tavo krašte – Užnemunio Dainavoje. Sovietmečiu apie tai daugiau kalbėdavai draugų sambūriuose, bet realiai šiai temai atsidėti galėjai tik po Atgimimo, 1991 m. dar kartą atsikūrus Lietuvos valstybei. Kas jaudino, kas skatino tuo domėtis ir kaupti medžiagą publikacijoms?

Tą temą viduje nešiojausi visą gyvenimą. Ir tik kai tapo prieinami archyvai, suvokiau, kokie kasdienybės žygdarbiai buvo atliekami ir kokia velniava dėjosi pokariu... Ir iki tol, ir tada mane labiausiai masino paslaptys ir legendos, apgaubusios šį išskirtinį pasipriešinimo judėjimą. O jo paslaptis slėpė visi: tėvai, giminės, kaimynai, ką jau kalbėti apie sovietinę valdžią... Slėpė ar vengė kalbėti apie komunistinę prievartą, klaidinimus, propagandą, valstybinio masto melą. Apie partizanus žmonės tada prasitardavo tik puse lūpų, ypač kai nežinodavo, su kuo kalbasi. Atseit, žinom, kaip buvo, bet kam tau viską žinoti? Buvo įbauginti, kai kurie paveikti valdžios pliurpalų per laikraščius ar radiją, televiziją, sakydavo, kad apie politiką geriau nekalbėti. Kai atsivėrė archyvai, prieš akis stojosi baisūs vaizdai, tikras pragaras.

Bet juk ir pats vaikystėje ir jaunystėje daug buvai patyręs, esi apie tai pasakojęs. Kokie Tavo pirmieji prisiminimai apie partizanus, stribus ir kt.? Kokia buvo paprastų dzūkų nuomonė apie juos?

Pirmiausia apie partizanus išgirdau, kai dar vaikas sėdėjau ant krosnies. Girdžiu – kažkas beldžia į langą. Atidariusiam duris tėvui kaimynas pasakė, kad išeitų laukan ir paklausytų – šaudo. „O iš ko pradėjo šaudyti?“ – paklausė. Atėjusysis: „Iš kulkosvaidžių.“ O tėvas: „Tai gerai, tai partizanai rusus užpuolė!“ Po kiek laiko žiūrim – *ulyčia* per kaimą lekia rusai kareiviai. Ant namų stalo gulėjo sąsiuvinis su partizanų dainomis, motina iš baimės griebė jį, įmetė į kibirą su vandeniu ir ėmė visaip makaluoti, kad nusiplautų raidės ir niekas neperskaitytų. Įlėkė į pirkią enkavedistas su automatu ir rusiškai užriko: „Kur banditai?“ Motina ėmė skėsčioti rankomis... Tas nusikeikė ir toliau nubėgo. Toks buvo pirmasis patyrimas, man tada galėjo būti kokie penkeri metai, nes, atrodo, kad buvo 1947-ieji. Tada labiausiai partizanai su rusais šaudėsi.

Paskui vėl kartą laipiodamas trobos stogu (vaikai po karo mėgdavo laipioti stogais, kad galėtų toli matyti) pamačiau, kad tarp šiaudų kažkas įkišta. Išsitraukiau – durklas su makštimis. Nieko nebuvo namie, tad aš jį parsinešiau į pirkios vidų. Pasidėjau ant stalo, ir kažkas pasibeldė į duris, maniau, kad grįžo tėvai, todėl greitai tą durklą pasidėjau prie savęs ant suolo. Įėjo enkavedistas ir rusiškai pasakė: „Sveiki, o kur šeimininkas?“ Ėmiau kažką vapėti – ne, ne... Galvojau, ot gerai, kad spėjau paslėpti tą durklą. Nuo tada ėmiau dažniau landžioti po visokias palėpes... Dar trobos stogo šiauduose radau knygų. Tai buvo Jono Petruičio „Kaip jie mus sušaudė“ (1942), Andriaus Valucko „Kolektyvinė tironija“ (1943), Broniaus Daunoro „Čekistų naguose“ (1943) ir... „Mikaldos pranašavimai“. Ir dar radau dainą apie Kalniškės mūšį. Buvo užrašytas ir tos dainos autorius – Žirafa (partizanas Stasys Keršulis-Žirafa, Švyturys). Įdomu, kaip ji ten pateko? Matyt, buvo atsinešę partizanai ir paliko, o paslėpė turbūt tėvai.

Ganydami mes, vaikai, radome pievoje minosvaidžių sviedinius, jie buvo paslėpti akmenų krūsnyje, bet jau be sprogdiklių. Tada ėmėme laukuose nukėlinėti viršutinius krūsnių akmenis, ieškodami šaudmenų. Ir vis ką nors rasdavome. Iš šovinių pasidarydavome parakinius vamzdžiukus, pripildydavome parako ir pradėjome „šaudyti“. Kai daugiau „pašaudydavome“, vamzdžio galas įkaisdavo ir išsižiodavo, tada darydavomės kitus. Pavojingi tada buvo vaikų žaidimai, bet po karo buvo potraukis ginklams. Daugumos mūsų galvos buvo pramuštos minčių, kaip čia dar geriau apsiginklavus. O tuos ginklus krūsnyse ir kitose vietose slėpė ne tik partizanai, bet ir kaimiečiai. Juk beveik kiekvienas kaimas per karą ir po jo turėjo bunkerį, kur slėpdavo įvairius daiktus arba patys slėpdavosi. Kitus išsikasė tada, kai grįžę sovietai ėmė gaudyti jaunuolius į kariuomenę. Ir dabar atsimenu, kur tie bunkeriai buvo. Krikštoniškis pasakojo išsikasęs

Paminklas partizanams. Pastatytas 2014 m. Juozapavičių k., Lazdijų r. 2014 m.

bunkerį ant kalno, prie didelio kadagio, daugiausia prie jo sėdėdavo, skaitydavo maldaknygę ir žiūrėdavo į kelią, ar rusai neina. O jei jie pasirodydavo ar kas iš žmonių pasakydavo, kad kur toliau juos matė, tai lįsdavęs slėptis į bunkerį.

Iš pradžių tuose bunkeriuose slėpdavosi nuo paėmimo į kariuomenę, o vėliau juos perėmė ir pritaikė rezistencinei kovai partizanai?

Ne, tuose bunkeriuose partizanai nesislėpė, jie buvo per daug gerai visiems žinomi. Jie slapčiomis bunkerius išsikasdavo miške, netoli kelių ar netgi po keliukais. Į juos būdavo užmaskuota landa, jei ateidavo ryšininkas, pabelsdavo į ją ar kitaip sutartu būdu įspėdavo. Kartais ir slaptažodį reikėdavo pasakyti, kitaip neįsileisdavo. Ir Krikštonių kaime, ir Živulčiškės miške tokių bunkerių buvo, dabar jie užgriuvę, be to, pavojinga į juos lįsti, kad neužkabintum kokios gudriai įtaisytos granatos.

Ar vaikystėje žinojai, ar tik vėliau išsiaiškinai, iš kokių Krikštonių ir aplinkinių kaimų sodybų jauni žmonės išėjo partizanauti? Matydavai juos, ateidavo į jūsų šeimos kiemą?

Aišku, matydavau. Kartą po manieža lauke varinėjau prie dišliaus prikinkytą arklį. Taip jį varinėji, o tas volu suka girnas, kuriomis maldavome grūdus. Ir pas mus atėjo trys ginkluoti ir uniformuoti partizanai. Liepė man nustoti dirbti. Sustojau, o jie nuėjo į kluoną ir tėvą su motina išsivarė į trobą. Ir aš nuėjau. Partizanų vadas išsitraukė laikraštį, kuriame mama buvo įrašyta kaip agitatorė, ir ėmė ją kamantinėti, kodėl taip nutiko. O mama neištvėrusi: „Varykit mane į Nemuną prigirdyti, jei jau aš tokia nusikaltėlė." „Užteks ir balos", – atsakė. Pradėjau verkti, žiūriu, kitas išsitraukė pistoletą. Vis dėlto viskas baigėsi gerai. Vėliau archyve radau dokumentą, kad tas partizanas, kuris laikė pistoletą, buvo išdavikas, „organų" infiltruotas į būrį. Jis buvo mums šiek tiek pažįstamas, iš gretimo kaimo. Kad įgautų didesnį partizanų pasitikėjimą, jam buvo įduotas prieškario laikų pistoletas. Aš jį tada ir mačiau.

Kartą vakare mačiau kaimo keliu jojančius du uniformuotus partizanus. Mokykloje vyko šokiai. Vienas iš jų ant arklio įjojo, nežinau, ar į klasę, ar į salę, tarp šokančių žmonių, ir iššovė į lubas. Sakė, kad tuomet nuo bėgančių šokėjų buvo užsikimšę langai ir durys... Niekas nežinojo, kas čia bus ir kur dėtis... Po to kaime ilgai kalbėjo apie šitą išpuolį ar išdaigą.

Ar taip norėjo išvaikyti šokančiuosius tuo metu, kai partizanai drėgnuose bunkeriuose kvėpavo priplėkusiu oru?

Atrodo, kad tas šovęs partizanas buvo įsimylėjęs šokiuose buvusią merginą. Kad jai pasirodytų, koks yra „didvyris", ir šovė...

Aplankydavo ir partizanai, ir stribai?

Taip, vieni ateidavo dieną, o kiti naktį. Užeidavo ir vieni, ir kiti. Kartą vakare atėjo trys enkavedistai. Ant grindų pasiklojo šiaudų ir apsirengę atsigulė. Jų vyresnysis po galva pasikišo senų laikraščių ir užsnūdo, vėliau ir kiti sumigo, pragulėjo iki ryto. Kai jie išėjo, tėvai kalbėjo, kad Dievas apsaugojo juos ir namus, nes naktį pro sodą praėjo partizanai, bet tą kartą neužsuko. O juk galėjo užeiti, sunku nuspėti, kas būtų nutikę... Juk enkavedistai buvo surengę pasalą, sugulė apsirengę, matyt, kažkas

buvo pasakęs, kad pas mus užeidinėja partizanai. Būtų susišaudę, sudeginę namus...

Vėliau partizanų sumažėjo. Aktyviausi jie buvo apie 1947 m. Tada vyko daug mūšių, susidūrimų, susišaudymų su okupantais ir jų pakalikais. Aišku, labai aktyvūs partizanai buvo ir 1945 m., bet tada jie beveik nieko nebodami vaikščiojo dideliais būriais; vėliau taktiniais sumetimais būriai buvo sumažinti. Dažniausiai rengdavo pasalas, per kurias išguldydavo daugybę stribų ir enkavedistų.

Teko skaityti, kad Dzūkijoje pasipriešinimo pradžioje buvo įrengti didžiuliai bunkeriai, kuriuose tilpdavo nemažas dalinys, kelios dešimtys partizanų, vadovaujamų kadrinių Lietuvos armijos karininkų ir veikusių griežtai pagal priesaikos metu pasižadėtą statutą.

Tokie bunkeriai buvo apgyvendinti pirmaisiais partizanavimo metais, tada partizanai veikė nebijodami okupacinių pajėgų, vėliau jų neliko, partizanai daugiausia slapstėsi po kelis. Pavyzdžiui, Liškiavoje dieną, po mišių, į aikštę prie bažnyčios atėjo partizanas Albertas Perminas-Jūrininkas ir žmonėms pasakė prakalbą, kurioje paragino kovoti už Lietuvą. Ir Krikštonyse prie bažnyčios panašiai nutiko. Atnešdavo ir visokių proklamacijų už juostos užsikišę, padalinę ragindavo ne tik perskaityti, bet ir pagalvoti apie Tėvynės likimą. Atsimenu, tėvas namuose skaitė parsineštą eilėraštį ir taip susijaudino, kad jo rankos drebėjo... Sakė: „Va, pasirašė Kovas, matai, koks poetas...“ O vėliau pasirodė, kad tas Kovas buvo išdavikas, tiesa, tada dar nebuvo... Ir visada kaime skambėjo partizanų dainuotos dainos. Daug jų tada buvo prikurta. Daug mano krašto partizanų dainų sudėta į Vytauto Ledo ir Henriko Rimkaus išleistą rinkinį „Sušaudytos dainos“ (1990). Galima sakyti, kitokių dainų vaikystėje beveik ir negirdėjau, nebent senesnių žmonių susiėjimuose girdėdavosi ir senosios liaudies dainos. Sodybose, laukuose dirbant, susibūrimuose, gegužinėse aidėjo partizanų dainos, dar kartais ir romansai. Laukai ir kalvos nuo jų gaudė...

Turbūt turi sudaręs ir Krikštonių, ir gretimų kaimų partizanų suvestinę – kas ir kodėl tada daugiausia išeidavo partizanauti?

Kadangi tada Dzūkija buvo neturtingas kraštas, didžiuma į partizanus išėjusiųjų vyrų buvo *biedniokai*. Ir dabar tebesvarstoma, kodėl *biedniokai* ėjo, o turtingieji ne? Žinoma, niekas tada sociologinių apklausų nedarė, bet, matyt, nulėmė smetoniniais metais dar pradinėse mokyklose (žinoma, ir aukštesnio lygmens) įdiegtas pasididžiavimo lietuvybe ir patriotizmo jausmas. Beje, mažai kas tada ir tesakydavo, kad yra patriotas, nebent pralobusi „grietinėlė“, o dauguma žmonių tiesiog sakydavo, kad yra lietuviai arba tikri lietuviai, ir tai buvo garbinga.

Juk ir po karo žmonės tebebuvo lietuviai, ko apie kai kuriuos „globalaus pasaulio piliečius“ dabar nebegalime pasakyti.

Iš mano ir gretimų kaimų daug jaunų vyrų išėjo į mišką. Kai kurie buvo ir priversti taip padaryti. Tuoj po karo bausdavo iš esmės už niekus arba menką pasipriešinimą valdžiai, pavyzdžiui, už slapstymąsi nuo sovietų kariuomenės į Alytaus kalėjimą buvo „susemta“ apie keturiasdešimt vyrų – tada imdavo visus, kas sukeldavo menkiausią įtarimą. Naktį jie iš rūsio, kuriame buvo laikomi, dubenėliu po sienomis išsikasė olą ir pabėgo. Ir visi atsidūrė partizanų būriuose, daugiausia veikusiuose apie Merkinę, Seirijus, Liškiavą. Kito kelio nebebuvo.

Koks buvo Tavo kaimo apylinkėse veikęs Antano Grušausko-Siaubo būrys?

Jis buvo, galima sakyti, vienas iš karingiausių Dzūkijoje veikusių partizanų būrių. Jie yra atlaikę daugybę kautynių. Nors ir karingas, bet šis būrys buvo, ko gero, ir pats nedrausmingiausias. Jie nelabai klausė iš vadovybės ateinančių įsakymų, nesilaikė statuto, veikė savo nuožiūra. Adolfas Ramanauskas-Vanagas yra rašęs, kad Siaubo būryje yra įsigalėjusi pseudodemokratija... Jo būrį norėta prijungti prie kito dalinio, bet vadas atsisakė, ir nuo tada jie veikė savarankiškai, be kitų vadovavimo. Vadovybės dokumentuose jis vadinosi „Karininko Antano Juozapavičiaus partizanų grupė“. Taip jie pasivadino pirmojo Lietuvos karininko, žuvusio 1919 m. ant Alytaus tilto per bolševikų puolimą, garbei. Kai kurie vietiniai žmonės juos vadino siaubukais. Būrio kovos plotas apėmė Liškiavos, Seirijų miškus, vietoves palei Nemuną. Šitas kraštas keletą pokario metų iš tiesų buvo valdomas miškais ir kaimais keliaujančio Siaubo būrio. Būdavo, žmonės dainuodavo: „Kur išgirsi, kad verda kautynės, / Žinok, Siaubas jau kaujas su jais.“ O žuvo jis 1947 m. prie Nemuno.

Ir Tu ne vieną kartą ne tik namuose, bet ir kaime esi susitikęs su siaubukais. Kokį jie Tau paliko įspūdį?

Vėlų vakarą sėdėjau troboje, kai užėjo partizanai. Atsimenu, degė žibalinė lempa, prie stalo pasilenkęs partizanas žiūrinėjo kažkokius popierius... Tada ant jo kepurės pamačiau blizgantį Vyčio ženklą. Ir jis taip mane sužavėjo, kad negalėjau nuo jo atitraukti akių ir vėliau to vaizdo ilgai

Paminklas partizanams. Pastatytas 2009 m. Krikštonių k., Lazdijų r. 2010 m.

negalėjau užmiršti. Galvojau – štai kokie tie partizanai, kokius gražius ženklus jie nešioja...

Vėliau girdėjau šaudant ir mačiau, kaip per kaimą keliu ir laukais palei kaimą bėgo stribai – basi, nešdamiesi batus kas rankose, kas ant pečių... Jaunesni greičiau, o seniai uždusę... Sakė, kad kai kurie ir per Nemuną persikėlė ir nežinia kur nubėgo... O iš ano kaimo galo tebepyškėjo šūviai, partizanai juos dar labiau gąsdino. Ilgai pašaudė, bet ką ten juos vysies... Ir taip nutikdavo gana dažnai, stribai neturėjo ramybės, buvo nemenkai įbauginti.

Esi pasakojęs, kad ir Tave jie kaimo pakraštyje buvo susistabdę...

Kartą dar vaikas ėjau kažkur laukais. Ir netoli vienų namų sutikau partizanus, kurie buvo švariai apsirengę civilių drabužiais, su kostiumais ir turbūt ėjo į bažnyčią. Sutikau juos lauke *ant Kreisos*, kuriuo ėjo kaimo riba (manau, kad lauko pavadinimas atsirado nuo vokiško žodžio *kreis*, reiškiančio ribą, skiriančią laukus). Vienas iš jų mane pakėlė ant rankų ir ėmė klausinėti, kas aš toks, kur einu ir ko. Paklausinėjęs paleido, o jie nuėjo toliau kaimo keliuku. Supratau, kad tai partizanai, nes kai kuriuos jau anksčiau buvau matęs. Beje, Siaubo tarp jų nebuvo. O Siaubą kartą mačiau kaimo gale, besitęsiančiame link Živulčiškės miško. Važiavau arkliu iš miško, vežiau visokius žabarus. Ant kelio sargyboje stovėjo jaunas partizanas ir paliepė sustoti. Sakė – tu dabar sustok ir čia palauk, pasakysiu, kada galėsi važiuoti. Pamačiau, kaip iš netoli buvusios trobos išėjo stambus vyras. Ir jis man pasirodė toks stambus, kad, rodės, vos pro duris tilpo... Dabar net neprisimenu, ar uniformuotas jis buvo, ar ne. Ir pasirodė, kad tai buvo Siaubas. Kai jis išėjo, tas partizanukas pasakė, kad jau galiu važiuoti.

O enkavedistai per kaimą vis eidavo ir eidavo – su šunimis, su tais apsiaustais (*palatkėmis*). Kartais daug jų atvažiuodavo sunkvežimiais, tikriausiai būdavo informuoti apie partizanų pasirodymą. Dar leisdavo raketas, kurios, matyt, buvo jų sutartiniai signalai.

Kartą parėjau iš laukų. Dar tada, kai gyvenome pačiame bažnytkaimio centre, ten ir dabar išlikusios didelės liepos (vėliau pasistatėme namus prie *ūlyčios* tolėliau, kaimo gale). Pasirėmęs į tvorą stovėjo ir su mano tėvu šnekučiavosi kunigas. Pasisveikinau, o tėvas ir sako: „Tu rytoj kunigėlio draugą pavėžėsi į Seirijus.“ Sakau, gerai. Rytojaus dieną su savo Sarčiu ir vežimu atvažiavau prie klebonijos, užėjau pas kunigą, o šeimininkė pasakė, kad dar kiek palaukčiau, nes jis dar kalbasi su svečiu. Ilgokai palaukiau, tada išėjo tas svečias šviesiais plaukais ir su lagaminėliu, jį palydėjo kunigas, sulipome į vežimą ir pavažiavome, bet netoli. Už kokių šimto metrų yra toks miškelis, iš kurio išėjo aukštas juodbruvas žmogus su tokiu ilgu lietpalčiu, – man pasirodė, jog jis tam vyrui per didelis. Jis priėjo prie mano vežamo žmogaus ir jie kažką lietuviškai, bet man nelabai suprantamai kalbėjo, vis su kažkokiomis užuominomis. Po to vežiau jį į miestelį, bet jis išlipo anksčiau,

Paminklas partizanams. Pastatytas 2017. Ginčionių k., Lazdijų r. 2017 m.

sakė, kad jau mano arklys pavargęs, pėsčias nueisiąs... Galvojau, gal duos kokį rublį, bet nedavė, nuėjo, grįžau nepatenkintas... Buvau ir pamiršęs tą kelionę, bet po keleto metų tėvas paklausė, ar aš žinąs, ką tada vežęs. Ir pasakė, kad tada vežiau Skirmantą. Ne, sakau, ne Skirmantas, tada, kai jis čia vaikščiojo, jis buvo su barzda, o ten buvo šviesus jaunas vyras. KGB archyvo byloje radau, kad panašiu metu buvo parengtas planas pas kunigą apgyvendinti pabėgėlį iš Sibiro, kuris turės susidraugauti su partizanais ir paskui įstos į jų būrį, ir taip jie vėliau tuos partizanus likviduos. Kai tą dokumentą perskaičiau, vėl iškilo prieš akis ta kelionė, iš miško išlindęs žmogus, ką jie ten darė... Gal jis ir nežinojo, kaip su juo sužaidė, visaip būdavo... Aš tarsi dalyvavau KGB operacijoje, to nežinodamas.

Ir dar buvo nuotykis, kai vežiau girtą stribą. Atėjo kaimynas ir paklausė, gal galime pavėžėti stribus į Seirijus. Tėvas sakė – va, vaikas pavėžės, iškraunam šiaudus, ir galės važiuoti. Tada gal aštuonerių metų tebuvau. Atvažiavau pas tą kaimyną, o ten – girtutėliai stribai sėdi prie sienos, ant kurios pakabinti šventi paveikslai. Jau ir degtinės nebeįpila, laisto ant stalo... Vienas iš jų buvo sužeistas į veidą, šveplavo kažką, sakė, kad jau greit naktis, reikia važiuoti. Dar įpylė, dar išgėrė ir šiaip ne taip susėdo į vežimą. Kai išvažiavome į kelią, jaunas stribas rusiškai uždainavo, o tas senasis peršautu veidu išsigando ir tik šast į griovį, kažkur nusliuogė ir dingo. Daugiau jo nemačiau. Buvom nuvažiavę gal jau daugiau kaip penkis kilometrus, ir jaunajam stribui kažkas pasimaišė galvoje, kad ne ten važiuoju. Apsuko mano arklį, ką aš, vaikas, priešinsiuos... Liepė važiuoti atgal, paskui dar pasuko, sustojom prie kažkokios sodybos, ir jis ėmė daužyti į langus, kad įsileistų, bet niekas neatidarė. Tada liepė man važiuot į Seirijus, bet aš pasukau ne ten, o namo, tas nebesusivokė. Važiuodamas rėkė, grasino, stumdė; buvo ir kepurę nudaužęs, vėliau jos ieškojau, bet neradau... Beje, anksčiau lėktuvus danguje gaudydavo tokie kariškų prožektorių spinduliai, kurių įrenginius pastatydavo aukštesnėse vietose, ir jie slankiodavo tarp debesų tarsi kokie langų valytuvai. Tąnakt mane gąsdino ir tas girtas stribas, ir tas valytuvas nakties danguje... Iššokęs iš vežimo per išlūžusią tvorą parbėgau kieman, o paskui ir trobon. Verkdamas ėmiau pasakoti, kaip mane stribas muša... Visi namiškiai sukilo, išbėgo į kelią, bet stribas jau buvo pabėgęs, nors prieš tai bandė iškinkyti arklį ir nujoti. Tokia buvo mano, vaiko, baisioji naktis.

Beveik kaip Balio Sruogos dramoje „Baisioji naktis“... Tie partizanų bei stribų prisiminimai Tavęs neapleido nei mokantis Krikštonių vidurinėje mokykloje, nei studijų metais ir dirbant įvairiose su paminklosauga susijusiose tarnybose: domėjaisi ir visos Lietuvos partizaniniu judėjimu, bet labiausiai rūpėjo, kas iš tikrųjų dėjosi Tavo krašte, kuris įėjo į Pietų Lietuvos apygardos Šarūno rinktinės veikimo zoną. Kokie buvo Tavo motyvai?

Matai, mano domėjimasis ir rašymas apie partizanus irgi buvo savaip partizaniškas. Tam sąlygos susiklostė 1992 m., kai į valdžią buvo grįžę kitaip

persivadinę komunistai. Tada iš Kultūros palikimo studijų centro mūsų skyrių perkėlė į Kultūros darbuotojų tobulinimosi centrą Žvėryne. Ir tuometinė vadovybė nesusivokė, nei ką iki tol darėme, nei kuo toliau turėtume užsiimti... Niekas to nežinojo gal kelis mėnesius, nors iki tol rinkome istorinę medžiagą apie iš Lietuvos svetur (daugiausia į Rusiją) išvežtas kultūros vertybes. Tada su bendradarbiu kraštotyrininku, Istorijos draugijos nariu Kaziu Misiumi pasitarėme ir nutarėme, kad atsivėrė galimybės padirbėti archyvuose, apie ką vis pasvajodavome... Nuėjome pas Vytautą Skuodį, kuris tuomet vadovavo archyvų sistemai, ir jis mums leido padirbti KGB archyve. Ten dirbome apie trejus metus ir nuodugniai surinkome žinias apie pokarį mus dominusiuose regionuose – tai, ko net neįsivaizdavome esant, nuo ko net šiurpas krėtė... Rinkau Dzūkijos, tiksliau, Užnemunio Dzūkijos, Šarūno rinktinės, medžiagą. Tada supratau, kaip buvo organizuojamos išdavystės, kaip neretai ir patys partizanai palūždavo, kokie siaubą keliantys jų likimai... Net ir dabar nežinau, kaip viską nuosekliai ir įtikinamai apsakyti, kokie baisūs nusikaltimai buvo išdavystės, kurios, ne be brutalios sovietų karinės jėgos dominavimo, ir nulėmė partizaninio karo baigtį... Tada nenujaučiau, kad tiek daug jų būta – net šeimos nariai, artimieji, draugai išduodavo vieni kitus, vieni – iš baimės, kiti – dėl pinigų, dėl būsimo gyvenimo pažadų, treti – apgauti, išprovokuoti... O mane dominusi Šarūno rinktinė neblogai atsiskleidė archyve priėjus prie Lazdijų r. NKVD dokumentų, jie man buvo svarbiausi, be to, informacijos teikė ir Varėnos, Alytaus padalinių, taip pat centrinės KGB būstinės dokumentai. Knygoje apie Šarūno rinktinę lygiagrečiai skelbiau dokumentus ir atsiminimus. Tos rinktinės veikimo plote rinkau su pokario rezistencija susijusių žmonių pasakojimus, – buvusių partizanų, jų ryšininkų, šeimos narių, giminaičių, kaimynų. Rinkau žinias ir iš sutikusių kalbėtis buvusių stribų, smogikų, kuriais kartais tapdavo ir išdavę partizanai, iš išdavikų partizanų, jų giminių (kai kurie buvo taip apsukti, kad net vėliau gyvenime nesugebėjo suvokti, kaip jų veiksmus režisavo „kombinatoriai“ saugumiečiai). Derinant dokumentus ir pasakojimus apie tą patį įvykį, manau, pavyko gyviau atpasakoti tas istorijas. Žmonių pasakojimus laisvalaikiu arba per atostogas rinkau pats, kartais padedamas draugų (juk ir su Tavim nemažai vietovių apvažiavome). Naudojau ir kagėbistų tardymų medžiagą, bet tai dažniausiai buvo negyvi protokolai. Pavyzdžiui, žmogų tardė, o paskui buvo užrašyta, kad tardymas pertrauktas... Ką tai reiškia? Tai, kad tą žmogų mušė ar kitaip kankino, ir jis turbūt gulėjo kraujo klane... Po to toliau tęsė tardymą.

Koks buvo Tavo knygos „Dainavos partizanai. Šarūno rinktinė. Dokumentai ir prisiminimai“ pagrindinis tikslas – ar atspindėti visą partizaninio karo realybę, ar susitelkti ties specifiniais veikimo būdais, metodais, motyvacijomis, kurios atskleistų ir lietuviams, ypač dzūkams, būdingas kovotojų mentalitetas, ir prieštaringa žmogiškoji prigimtis?

Mano darbo pobūdį, tematiką ir rašymo formą lėmė archyve aptikta medžiaga. Panaudojau tą, kuri buvo svarbiausia ir įdomiausia. Labiausiai jaudino agentų bylų turinys. Okupantų užverbuoti ir tikslingai panaudoti agentai galų gale ir palaužė partizanų pasipriešinimą. Manau, kad iš mano pateiktos medžiagos matyti, kokios buvo pagrindinės pralaimėjimo priežastys. Aprėpiau laikotarpį nuo 1944 m. iki maždaug 1952 m. Pirmasis mūšis Trako miške įvyko 1944 m. rudenį, 1944 m. gruodžio 24 d., per Kūčias, buvo sudegintas Klepočių kaimas, o turbūt daugeliui girdėtas Kalniškės mūšis vyko jau 1945 m. gegužę. Vėliau buvo sudeginti ir kiti dzūkų kaimai, o tyrinėdamas vėlesnių metų partizaninį veikimą daugiausia atsirėmiau į išdavysčių tirštį...

Mažai žinomas Trako mūšis, vykęs dar karo metu, tik sugrįžus sovietų kariaunai...

Tarp Lazdijų ir Veisiejų buvusiame Lasevičių dvare buvo apsistojusi NKVD pasienio kariuomenė, buvo sutelkta ir milicija, jie važinėjo po kaimus, nors jų tikslai ir dabar dar nelabai aiškūs. Jau tada susibūrę partizanai juos ne kartą apšaudė. Tada okupantų karininkai nutarė juos sunaikinti, užverbavo žmogų, kuris papasakojo, kur jie laikosi. Tada keliomis mašinomis atvažiavę enkavedistai apsupo mišką ir ėmė jį „šukuoti“. Beje, kartu su partizanais buvo užsilikę du vokiečių kariškiai kulkosvaidininkai Otto Baueris ir Adolfas Mercas. Ilgai kovėsi partizanai, žuvo nežinoma kiek enkavedistų ir trys „žaliukai“ (kita jų dalis pasitraukė), bet žinoma, kad žuvo ir abu vokiečiai, kuriems buvo supiltas kapas. Prie jo iki pat Atgimimo slapčia lankydavosi žmonės, pasodindavo gėlių. Dar bunkeryje buvo rastas vieno iš vokiečių laiškas artimiesiems (šiuo metu saugomas jį radusio žmogaus), kuriame rašoma, kad jie priešinasi rusams, kad vietiniai juos palaiko, kad viskas gerai ir panašiai.

Vėliau buvo sudaryta labiau organizuota struktūra – Šarūno rinktinė...

Rinktinė pavadinimą perėmė iš 1945 m. Macevičių kaimo kautynėse žuvusio partizano, buvusio Lietuvos kariuomenės leitenanto Boliaus Šimkonio iš Liškiavos, kurio slapyvardis buvo Šarūnas. Saugodamas jo atminimą vėlesnis partizanų

Paminklas Siaubo grupės partizanams, žuvusiems 1947 metais spalio 30 dieną.Ežeryno k., Alytaus r.

junginys ir pasivadino šiuo vardu. Tad tiesiogiai su legendiniu kunigaikščiu jis neturi nieko bendra, tik tai, kad jį buvo pasirinkęs žuvęs leitenantas ir partizanas. Atsimeni, name netoli Liškiavos piliavietės iš Druskininkų atvažiavusi jo motina rodė, kur jis slėpė medalius, kuriuos vėliau surado priešai, kaip jį kelis kartus perlaidojo...

Žinai, kiek ir kokių rinktinėje buvo kovotojų, kiek agentų, kokios jų pavardės, slapyvardžiai...

Pietų Lietuvos partizanų organizacinę struktūrą nustatė jos vadas Juozas Vitkus-Kazimieraitis, kurio pagrindinis bunkeris buvo miške prie Skroblaus, taip pat Kasčiūnuose. Šarūno rinktinę sudarė Seirijų, Veisiejų, Kapčiamiesčio ir kiti batalionai, tiesa, vėliau daliniai kūrėsi savaimingiau (minėta Siaubo grupė), jie ėmė skirstytis į būrius, veikusius gyvenamosios vietovės miškuose (Živulčiškės ir Žaliamiškio, Dzirniškio, Bestraigiškės). O jų štabas buvo Snaigupės kaime, tame bunkeryje apsilankydavo ir Kazimieraitis (dar jis buvodavo Jakūbiškių, Liepiškių kaimuose). Pastarajame nuo ežero buvo iškastas urvas, kuris vedė į bunkerį kluone. Vėliau štabą perkėlė į Žaliamiškį. Kai kartą Kazimieraitis su adjutantu Juozu Gegužiu-Diemedžiu išėjo pakvėpuoti gaiviu oru, susidūrė su enkavedistais ir žuvo, o adjutantas pabėgo ir vėliau buvo Dainavos apygardos vadas, vėlgi žuvęs per operaciją, kai smogikai apsimetė lenkų partizanais ir įviliojo į spąstus. Prieš jį apygardos vadu buvo armijos karininkas Kariūnas, žuvęs Kalesninkų miške, kai jį išdavė ir nušovė būsimasis „kultinis“ vaikų poetas Kostas Kubilinskas-Kapsas.

Kas svarbiausia Tavo knygoje apie Šarūno rinktinę?

Svarbiausia joje – dokumentai apie partizanus, bet yra ir kitų, ypatingų. Pavyzdžiui, kaip 1941 m. Lazdijų r. buvo vykdomi trėmimai. Surašytas planas, kada, kiek, iš kur ir kaip bus tremiami žmonės iš įvairių socialinių grupių – kiek tarp jų turi būti tautinių organizacijų narių, mokytojų, policininkų, dvarininkų ir kitų „liaudies priešų“. Yra dokumentas, kaip po Molotovo-Ribentropo pakto buvo dislokuota pasienio kariuomenė Dzūkijos miesteliuose ir kaimuose, kaip ir kur jie turėjo įsikurti, kur iš betono liejosi pasienio bunkerius, net buvo sumanyta rugsėjo mėnesį pulti Vokietiją... Yra ir pažyma, kurioje skundžiamasi ir svarstoma, kodėl žmonės nenori pripažinti sovietų valdžios, esą lietuviai kažkodėl nesupranta gerų rusų ketinimų, ir vis jiems reikia aiškinti ir aiškinti, kokie vertingi pokyčiai vyksta...

Pokyčiai, virtę išdavystėmis, kurių nebūtų buvę, jei jos nežmoniškiausiais būdais nebūtų suorganizuotos...

Viena iš tokių baisių: minėtas Diemedis vienu metu buvo Siaubo grupės štabo viršininkas, o jo adjutantas buvo Aidas. Jie buvo tikri draugai, ir, kaip pasakojo Diemedžio sesuo, jis Aidu pasitikėjo labiau nei savimi... Bronius Saveikis-Aidas su Jurgiu Kriščiūnu-Rimvydu ir dar vienu partizanu buvo pasiųsti į Vakarus ir nuvyko į Lenkiją. Rimvydas ir tas kitas partizanas žuvo, o Aidą sunkiai sužeidė, amputavo koją ir užverbavo. Vėliau parvežė į Vilnių ir sudarė planą, kaip paimti Diemedį. Ir tuomet pasigirdo naujienos, kad netoli jo dalinio veikimo zonos pasirodė draugas, grįžęs iš Lenkijos su tenykščiais partizanais. Vieni partizanų vadai sakė, kad eiti pavojinga, o Diemedis pasišovė eiti susitikti su draugu Aidu... Nuėjo į sutartą vietą, vieni sulindo į bunkerį, o Diemedis su dviem kovotojais pasitiko smogikus su lenkų uniformomis ir su Aidu... Viskas esą lenkiška – ir cigaretės, ir degtukai, ir jų kalba lenkiška (tiesa, vienas iš palydovų pastebėjo, kad „lenkas“ taria su klaidomis)... Kai smogikai priartėjo, staiga Diemedis kažkaip suprato, kad tai – smogikų gauja ir tada jie griebėsi ginklų, bet susišaudant Diemedis beveik iškart buvo sunkiai sužeistas ir mirė vežamas į nelaisvę. O likusieji bunkeryje pradarė dangtį pažiūrėti, kur šaudo, bet staiga iš

Paminklo atidengimas Živulčiškės miške, Žilvyčių k. 2015 m.
Nuotraukos iš Broniaus Kašelionio asmeninio archyvo.

dangčio liko tik skutai, o vėliau vidun buvo įmesta dūminė granata, tad visiems beliko nusižudyti... Tiesa, vienas tik sunkiai susižeidė ir vėliau irgi buvo užverbuotas agentu...

Jei norėdavo kokį partizaną būtinai sunaikinti, saugumiečiai griebdavosi ir klastos, pavyzdžiui, pamesdavo suklastotą dokumentą, kuriame būdavo parašyta, kad jis teikia valdžiai žinias, ir būdavo, kad partizanai tuo patikėdavo ir kovos broliui patys surengdavo egzekuciją.

Esi surinkęs detalią informaciją ir sudaręs Šarūno rinktinės partizanų memorialinių objektų registrą, stengiesi, kad svarbiausi iš jų būtų pažymėti, taip pagerbiant pogrindžio karių atminimą...

Kai dirbau Kultūros paveldo centre, po įvairiausių įrodinėjimų ir vargų pavyko gauti leidimą fiksuoti partizanų atminties vietas. Lemiamas sprendimas priklausė Kultūros paveldo departamento vadovei Dianai Varnaitei. Esu užfiksavęs apie šimtą partizanų atminimui pagerbti svarbių vietų. Tai daugiausia mūšių, partizanų žūties vietos, bunkeriai. Kai pabaigiau valdiškus darbus Vilniuje ir apsigyvenau Krikštonyse, sugalvojau partizanams pastatyti kuklius akmeninius pagerbimo ženklus arba paminklus. Akmenyse iškaldavau svarbias žinias apie partizanus ir kartu su inžinieriumi, atsargos pulkininku leitenantu Vytautu Janulevičiumi organizuodavome jų atgabenimą į paskirties vietas, valstybei svarbių datų proga surengdavome žuvusių partizanų paminėjimą, susirinkę pagiedodavome pritariant smuikeliui, padainuodavome partizanų dainų. Esame pastatę septynis atminimo akmenis su Vyties kryžiais ar ornamentais, iškaltais Veisiejų kalvio Juozo Varnelio, partizanams Živulčiškės, Trako miškuose, Juozapavičių kaime (jis atsirado karininko A. Juozapavičiaus garbei panaikinus dvarą), taip pat Ginčionių, Noragėlių, Mangaroto ir Krikštonių kaimuose.

THE TROUBLED *KRYKŠTĖS* OF KRIKŠTONYS

A conversation with ethnographer, researcher of post-war partisan fighters, Bronius Kašelionis. He was born and raised in the church village of Krikštonys (Lazdijai d.), so in his childhood he witnessed the anti-Soviet partisan resistance fighting, the partisans would visit even his own home. With the Rebirth, he collected unique material on the history of the Užnemunio Dzūkija post-war resistance – he wrote down the stories told by the people in the region, and later he was able to collect data from the KGB archive. In 2003, he published the book '*Dainavos apygarda. Šarūno rinktinė. Dokumentai ir prisiminimai*' [Dainava County. Šarūnas unit. Documents and memories].

While working at the Cultural Heritage Centre, B. Kašelionis initiated work to commemorate key partisan locations: over a dozen years he recorded around 100 locations of important partisan battles, deaths, and bunkers. Upon finishing his work, he returned to his birthplace and began the task of building monuments on locations of partisan battles – with the help of like-minded people, he set up seven commemorative stones engraved with national symbols and the names of deceased partisans. Such monuments can be found in Živulčiškės, forests of Trakai, the villages of Juozapavičius, Ginčionys, Noragėliai, Mangarotas, and Krikštonys. B. Kašelionis has published historical studies, ethnographic in nature, about Užnemunio Dzūkija (from Seiniai to Suwalki), books of essays and poetry.

KARAS IR ŠVENTĖS
PARTIZANŲ ŠVENČIŲ IR ATMINTINŲ DATŲ KALENDORIUS

Aistė PETRAUSKIENĖ

Šventės kare – tai akimirkos, per kurias nors laikinai atkuriama ar naujai sukuriama per karą suardyta tvarka. Šventė atveria sakralųjį lygmenį, padeda patirti bendruomenės ir gamtos gyvenimo ciklą, per šventes užmezgamas esminis ir svarbus ryšys su mirusiaisiais, su Dievu (ar Dievais) ir su bendruomene, kurios dalimi save laikai[1]*. Šventės puoselėja tradicijas ir jungia bendruomenes, o karas visa tai naikina. Nuolatinės baimės atmosfera sukausto ir civilius gyventojus, kurie prieš savo valią įtraukiami į karo verpetą. Jie patiria trauminių išgyvenimų dėl ilgą laiką užtrukusio gyvenimo nežmoniškomis karo lauko sąlygomis, nuolatinio emocinio streso, mirties grėsmės (Gailienė 2008: 20). Karinės okupacijos veikiamoje visuomenėje nutrūksta daugybė socialinio gyvenimo tradicijų. O štai tradicijų puoselėjimas bendruomenę stiprina, net sudėtingiausiomis sąlygomis kuria pasitikėjimo ryšius, padeda saugoti tautines vertybes (Vosyliūtė 2003: 87–89).*

Šis tekstas skirtas aptarti, kokias tradicines religines, valstybines ir asmenines šventes minėjo Lietuvos partizaninio karo kovotojai. Partizaniniame kare kiekviena diena pilna nežinomybės, baimės dėl savo ir savo artimųjų likimo, bet švenčių akimirkomis laikas tarsi sustoja, šventės tampa tiltu, jungiančiu su gimtaisiais namais, buvusiu gyvenimu, tad ir laisva Lietuva.

Reikšminiai žodžiai: 1944–1953 m. partizaninis karas, švenčių kaledorius, Kalėdos, Velykos, Vasario 16 d.

PARTIZANŲ ŠVENČIŲ KALENDORIUS: RELIGINĖS IR PASAULIETINĖS ŠVENTĖS

Partizanai nėra palikę visiems bendro švęstų švenčių ir atmintinų datų kalendoriaus, nors žinoma, kad turėdavo asmeninius kišeninius kalendorius, nusipieštus užrašų knygelėse, arba jie kabėdavo bunkeriuose[2]. Tad apie laisvės kovotojų šventes sužinome iš rašytinio partizanų palikimo – išlikusių dokumentų, spaudos, dienoraščių, kuriuos partizanai kruopščiai rinko. Dalį šio palikimo dešimtmečius išsaugojo žemė arba jie pakliuvo į saugumo bylas kaip įkalčiai ir taip pasiekė mūsų dienas. Proginiai partizanų vadų įsakymai, šventiniai sveikinimai su tautine simbolika, straipsniai partizanų spaudoje, nuotraukos šiandien mums padeda bent iš dalies suvokti, ką jie tuo metu mąstė ir išgyveno.

Iš turimos medžiagos matyti, kad partizanai šventė tradicines krikščioniškas ir moderniąsias XX a. šventes, buvo minimos ir asmeninės, šeimos šventės.

Daugiausia išlikę duomenų apie pagrindines religines šventes – Kalėdas ir Velykas

1950 m. sausio mėnesio kalendorius su tautine simbolika iš partizano Prano Trijonio baudžiamosios bylos. LYA, f. K-1, ap. 58, b. 19860/3, T. 7, 278.

1 Už šias ir kitas pokalbio metu gimusias įžvalgas dėkoju bičiulei psichoanalitikei Elonai Lovčikienei.

2 Adolfo Ramanausko-Vanago baudžiamojoje byloje yra 1946 m. balandžio mėnesio kalendoriaus lapelis, kuris kabojo bunkeryje, vėliau buvo įdėtas į partizanų archyvą, o galiausiai, kaip įkaltis, kartu su kitais dokumentais pateko į bylą. LYA, f. K–1, ap. 58, b. 4618/3, T. 10, l. 164-1.

Broliai Motiejus ir Juozas Paškoniai švenčia Velykas. Užrašas nuotraukos nugarėlėje: „Margučiais besidžiaugiant. 1948 m. III. 29 d.“ Romo Kauniečio Laisvės kovos archyvo fonoteka.

Karo sąlygomis laisvės kovotojai su savo šeimomis ir artimaisiais pasimatydavo itin retai, tad miške juos pakeisdavo kovos broliai ir seserys, taip pat legaliai gyvenantys ryšininkai ir partizanų rėmėjai, kuriuos siejo bendra patirtis ir vertybės. Svarbūs švenčių simboliai, tvirtinantys tarpusavio ryšius ir ryšį su tvariuoju pasauliu, buvo legaliai gyvenusių asmenų namuose paruoštos vaišės, pašventintas kalėdaitis, velykiniai margučiai ar kt.

Pradėdami religinių švenčių kalendorių, pirmiausia atsiduriame prie Velykų – vilties ir prisikėlimo šventės, slenksčio. Neatsitiktinai 1948 m. Velykų išvakarėse vidurio Lietuvoje įkurta nauja partizanų apygarda buvo pavadinta Prisikėlimo vardu. Kita vertus, net šventiniuose Velykų sveikinimuose pasirinktas gyvenimo kelias palyginamas su Kristaus kančių keliu ir jo baigtimi: „Sunkus šis lietuvio kelias. Tačiau argi jis nepanašus į Kristaus nueitą Golgotos kelią? <...> Kėlės Kristus, kelsis ir Tėvynė, – gaus šių metų velykiniai varpai. Jie skelbs, kad lietuvių tautai skirtas Golgotos kelias kasdien trumpėja, kad ne po ilgo prasidės PRISIKĖLIMAS“ (Gaškaitė-Žemaitienė 1998: 526–527).

Adolfas Ramanauskas-Vanagas savo prisiminimuose rašo apie 1947 m. Velykas, iš kaimo parsineštus partizanams Velykų šventei iškeptus pyragus ir svogūnų lukštais dažytus margučius:

> Šv. Velykų pirmoji diena buvo balandžio mėn. 6 d. Didįjį šeštadienį į Petraičio stovyklą mane palydėjo Balutis su Šermukšniu. Galima sakyti, kad sniego pėdsakų nebuvo jau ir miške. Pačią stovyklą, esančią netoli Margionių kaimo, pasiekėme prieš pietus. Petraitis su vyrais manęs jau laukė, nes kaip jau minėjau, iš anksto žinojo, kad pas juos praleisiu Velykų šventes. Į stovyklą jau buvo atgabenta visa pintinė margučių. Jie buvo nudažyti svogūnų lukštais. Visi vyrai buvo pakiliai nusiteikę. Petraitis jau paskyrė vyrus, kurie turėjo nueiti į Margionis ir parnešti iš ten partizanams iškeptus pyragus. <...>
>
> Tą patį Didžiojo šeštadienio vakarą susiruošiau grįžti Balučio slėptuvėn. Petraitis su vyrais pageidavo, kad aš su jais bent margučius pradėčiau valgyti. Nesutikti nebuvo kaip. Todėl Velykų margučius pradėjome valgyti Didžiojo šeštadienio vakare. Po to palinkėjau visiems laimingai ir linksmai praleisti šventes, o aš, Balutis ir Šermukšnis išvykome.
>
> Pirmąją Šv. Velykų dieną iki popietės praleidau Balučio slėptuvėje. Šermukšnio sesuo buvo pristačiusi margučių ir įvairių valgių, kuriais mes ir vaišinomės. Diena beregint prabėgo šventiškai nusiteikus. (Ramanauskas 1999: 387–389).

Gražiu velykiniu pasakojimu 2013 metais pasidalijo ryšininkė Liuda Semelevičiūtė. Ji

gyveno Liaudiškių eiguvoje, miško apsuptyje ir 1948 m. Velykas sutiko su netoli jų namų apsistojusiais partizanais: „Ėjom sveikint partizanų į mišką. Buvom visiem po kiaušinį numarginusios, ten buvo dvidešimt keturi partizanai, tame tarpe buvo ir Šniuolis, ir Vytautas, ir Viktoras. <...> Tautiniais rūbais buvom apsirengusios.“[3] Deja, tuo pat metu gretimame miške, žeminėje Velykas šventusius Žaliosios rinktinės Geležinio Vilko kuopos partizanus, kuriems tuo metu vadovavo Juozas Mingėlas-Vilkas, ištiko nelaimė – tą dieną jis ir dar 8 laisvės kovotojai žuvo[4].

Svarbu pastebėti, kad gana dažnai būtent švenčių metu okupantų karinės struktūros imdavosi baudžiamųjų akcijų. Pavyzdžiui, dar 1944-ųjų Kalėdų laikotarpiu Dzūkijoje, Klepočių, Lizdų, Ryliškių, Druskininkų, Taručionių, Mižonių, Pieriškių, Vabalių, Fermos, Dubrių, Vertelkų kaimuose buvo sudeginta apie 70 sodybų ir nužudyti 37 žmonės[5] – neva tai buvę partizanų židiniai su ginklų sandėliais ir slėptuvėmis (Kašelionis 2018: 76–79). Panašios akcijos švenčių metu įvairiose Lietuvos vietose kartojosi ir kitais metais.

Dažniau nei Velykos partizanų tekstuose minimas Kūčių ir Kalėdų šventimas. Pasitinkant šią, įprastai šeimos rate švenčiamą šventę, grįžiamasi į netolimą praeitį, nepriklausomybės metus, kurie prisiminimuose atrodo tarsi pasaka ir ryškus kontrastas dabarčiai. Štai 1949 m. gruodį pogrindžio leidinyje „Partizanas“ rašoma: „Užgimimo Šventė, švęsta laisvo ir nepriklausomo gyvenimo sąlygomis, šiandien atrodo mums kaip graži pasaka, kaip neužmirštama, nors ir seniai girdėta daina“ (Gaškaitė-Žemaitienė 1998: 497). Panašiai svartoma ir partizano Balio Vaičėno-Lubarto dienoraštyje: „Visi gerai prisimenam laikus, kai laisvai ir džiaugsmingai švęsdavom Karaliaus Kristaus gimimo dieną. Tačiau gyvenimo sąlygos smarkiai pasikeitė. Kristus, gimęs menkutėj prakartėlėj, šiandien vėl nebeturi vietos nei mūsų trobose nei prakartėse“ (Vaičėnas 2013: 221).

Tik iš pirmo žvilgsnio daugelio švenčių aprašymai panašūs: minimi apsilankę svečiai, bendra malda, vaišės, iš tiesų kiekvienas pasakojimas individualus, atskleidžiantis skirtingas asmenines

Ryšininkės Janinos Janutytės 1949 m. pieštas kalėdinis sveikinimas. LYA, f. K-1, ap. 58, b. 41417/3, priedas prie bylos, l. 1-59

partizanų patirtis, kurios padeda geriau pažinti ir jų kasdienybę, ir šventes, tokias, kokios tegalėjo būti karo sąlygomis. Tai akivaizdžiai matyti iš trijuose skirtinguose dienoraščiuose aprašyto 1948 m. Kūčių ir Kalėdų laikotarpio.

Lakoniškame Balio Vaičėno-Liubarto iš Aukštaitijos dienoraščio įraše – vos keli sakiniai:

> 24 d. Penktad. – Kūčios. Kūčiojam bunkeryje.
>
> 25 d. Šeštad. Kalėdų I d. Baliavojam namuose. Truputis svečių ir viešnių.
>
> 26 d. Sekmad. Kalėdų II d. Ramiai ilsimės (Vaičėnas 2013: 179).

Dzūkijoje partizanavusio Liongino Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštyje – išsamus pasakojimas apie Kalėdas su bendražygiais, bet po žeme, drebant iš šalčio ir tik per radiją klausantis laisvojo pasaulio balsų:

> Gruodžio mėn. 24 d.
>
> Vakar išsiprausėme pirtyje. Savo „pečkuriams“ nunešėm dovanų.
>
> Lauke oras nešaltas. Blogiausia, kad visą dieną snigo. Dabar vėl reikės pravažinėti naujus kelius. Krinta kažkokia migla ar lietus. Per keliasdešimt metrų nieko nematyti.

3 *P.* Slengių k., Klaipėdos r. – Liuda Semelevičiūtė-Drungienė, Petro, g. 1925 m., kilusi iš Augmėnų k., Radviliškio r. *U.* A. Čepulytė-Petrauskienė, M. Lapeika ir V. Vaitkevičius 2013 m. birželio 7 d.

4 LYA, f. K–5, ap. 9, b. 6, l. 33–35.

5 Čekutis R., Žygelis D. *NKVD kariuomenės siautėjimas Lietuvoje 1944–1945 m.* [interaktyvus]. http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2007-01-15-laisves-kryzkeles-nkvd-kariuomenes-siautejimas-lietuvoje-1944-1945-m/4810.

Kūčias vis tik nutarėme valgyti pas Baurą...

Vieversys su Žaibu išvažiavo Kapso laukti, bet atrodo, jis neatvažiuos.

Šiandien su Guoba papuošėm bunkerį. Kalėdoms ruošiamasi ir po žeme! Ar ne keista?..

Bandžiau klausytis radijo. Berlynas kalba apie Kalėdas, iš Suomijos – vaikų valandėlė, o iš Maskvos – skaičiai, pūdai, soclenktynės... <...>

5 val. vakaro. Per radiją perduoda Triugve Li ir Evato kalėdinius linkėjimus: „...tik SNO vienintelis pasaulyje taikos ramstis, kuris ir dabar turi padėti išvengti karo...“ Ar ne ironija?!

Gruodžio mėn. 25 d.

Kūčias valgėm pas Baurą. Mes buvom aštuoniese: Žaibas, Vanagas, Vieversys, Vilnis, Viesulas, Guoba, Žilvitis ir aš. Sukalbėjom maldą, sugiedojom himną ir pradėjom valgyti. Po kelių valandų vėl grįžom į savo „bazes“.<...>

Vakaras. Guoba su Viesulu išeina alaus parsivežti. Pamažu pas mus sueina visi „žaibukai“ (Vanagas, Žilvitis, Viesulas) su savo „gaspadoriumi“. Klausomės radijo. Iš visų pusių skamba kalėdinės dainos. Perduoda Anglijos karaliaus, popiežiaus, Trumeno ir kt. kalėdinius sveikinimus. Muzika, dainos...Tenai atgijo gyvenimas. Mūsų bunkeryje, po žeme, vienuolika vyrų susirinko praleisti Kalėdų. Kurgi tos Kalėdos dingo, kada viešpatauja šiluma ir jauki ramybė? Kalėdos po žeme!.. Rašau šias eilutes ir drebu iš šalčio.

Negalėčiau pasakyti, kad mūsų nuotaika būtų kalėdinė. Ji – dirbtinė. Visi susimąstę, tik retkarčiais pajuokauja...

Pagaliau Viesulas ir Guoba atveža du bidonus alaus. Apie 2 val. visi išsiskirsto. Sugulam ir mes. Šiandien mano nuotaika žemiau nulio. Aš vėl pradedu įsitikinti, kad ateinančiais 1949 metais vėl nieko nebus <...>. (Baliukevičius 2006: 64–67).

Žemaitijoje partizanavusio Alekso Meškausko-Alytės dienoraštyje – Kūčios ir Kalėdos sodyboje įrengtoje slėptuvėje:

XII–24. Šiandiena Kūčių vakaras, visgi įspūdinga tokioje šeimoje švęsti Kūčias. Kada <...> dėl manęs [prie – A. P.] visai puikiai papuošto stalo susirenka visa šeima. Ir kada aš matau iš visų žvilgsnių, kad jie patenkinti ir laiko už garbę, kad tokiame vakare turi svečią – partizaną. Iš savo pusės aš stengiaus išaiškinti ir apibūdinti partizaninę svarbą, kartu žinoma išgiriant ir jų šeimos padėtį. Po oratoriškos partizaninės maldos, linkėdami linksmų švenčių (žinoma, išsibučiuojant!) sėdome valgyti. Po vakarienės, neturėdamas kaip tinkamiau užbaigti tą vakarą, paskaitau visiems knygą „Kovos keliu žengiant“.

Vakar ir šiandiena į lovą jau neguliu, įsitaisau ten, kur šaudėme. Šiandiena vakaroti ilgai netiko, nes su tamsa nori nuvažiuoti į bažnyčią, todėl atsisveikiname ir einame miegoti.

XII–25 d. Šiandiena kaip šventė mane ilgiau migdyna, veik visi bažnyčioj ir aš nelabai turiu ką veikti. Sugrįžus iš bažnyčios prisirenka daug svetimų, todėl vėl turiu vykti į seną vietą.

XII–26 d. Šiandiena antra diena Kalėdų. Namiškiai išeina bažnyčiom, aš šiandiena turėjau 24 valandų laikotarpyje išbūti savo vietoje 17 valandų, nors ten mane ir lankė, bet vis tiek nebuvau laisvas, nes buvo visokio plauko žmonių prisirinkę. Tik vakare visa hebra išėjo į vakaruškas, todėl buvo pasilikusi namų daboti ..., todėl kaip kavalierius turėjau išgerti kartu su kitais 1 raudonos. Žinoma, priešintis daug ką neturėjau „mat šventės“.[6]

Karo sąlygomis šventimo būdas, net simboliai neišvengiamai keitėsi. Pavyzdžiui, Juozo Šibailos-Dieduko, Valerijono Daukšos-Vėjo ir Juozo Martinaičio-Vasario, tų pačių 1948-ųjų Kalėdas sutikusių po partizanų rėmėjų Dambrauskų gyvenamuoju namu Dvarninkų k. (Radviliškio r.) įrengtame Vyriausiosios vadovybės bunkeryje, eglutė buvo papuošta šoviniais[7].

A. Meškauskas išsamiai aprašė ir Naujųjų metų sutikimą – tai buvo viena linksmiausių partizanų švenčių, kupina vilties ir tikėjimo, kad praėjusieji nusineš visas nelaimes ir negandas, o ateinantys dovanos Lietuvai laisvę:

1948-XII-30. Šiandiena hebra ruošiasi sutikti Naujuosius metus. Pasirodo pasiryžę daugiau praeities klaidų nekartoti, atšvęsti geriau kaip Kalėdos. Švęs žinoma miške, nes pas diedukus[8] gali būti sekimas. <...>

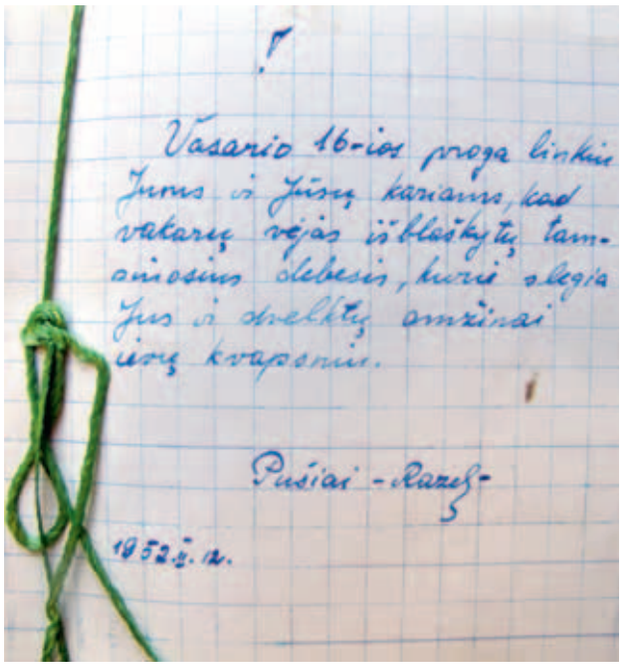
1949-I-1. Vakarykštis Naujų metų sutikimas pasisekė visai puikiai, ypatingai turiu pažymėti, kad kiek iki šiol čia pas mus buvę tokie baliai ar susiėjimai, būdavę su triukšmu ar muštynėmis. O dabar šį kartą praėjo visai puikioje nuotaikoje ir kad charakteringa nė vieno diedukų akivaizdoje neteko drausti ar rišti, kaip anksčiau tekdavę iki šiol daryti. Paslaptis ta, kad mes specialiai visi buvome nutarę iš anksto 1 dieną prieš tai, būtinai, ypatingai tą vakarą išlaikyti rimtį, ir diedukams parodžius

6 LYA, f. K–5, ap. 1, b. 20, l. 3–4.

7 *P.* Tyruliai, Radviliškio r. – Ona Jokūbaitytė-Sirusienė, Vinco, g. 1930 m., kilusi iš Einoraičių k., Radviliškio r. *U.* A. Kazimieraitytė, Ž. Montvydas, A. Petrauskienė ir V. Vaitkevičius 2014 m. vasario 1 d.; plg. LYA. F. K-1, ap. 58, b. P-14291, t. 7, l. 94–101.

8 Diedukais dienoraštyje vadinami partizanų rėmėjai.

Ryšininkės Zuzanos Venckutės sveikinimas partizanams Vasario 16-osios proga.
LYA, f. K–1, ap. 58, b. 26630/3, l. 228.

savo gražius pavyzdžius, nors dalinai atitaisyti praeitas klaidas. Žinoma, to reikalo iniciatorius turiu pasigirti buvau aš, todėl tam reikalui pasisekus triumfuoju!

Vakaro programa buvo maždaug tokia: 1 dieną prieš tai buvo išsiuntinėti pakvietimai į pobūvį Naujiems metams sutikti. Pavaišinti buvome pasiruošę nors ir kukliai, bet tarp kitko programą turėjome įdomią. Buvo papuošta charakteringa eglutė. Vanagų orkestras (7 muzikantai) ir oracijos. Svečių turėjome 12 asm., 6 vyrai ir 6 moterys, visi N[ariai]R[ėmėjai], o iš ryš[ininkų] tai saugumo sumetimais nekvietėme nė vieno. Dalyvavo, žinoma, ir „ketveriukė". Ketveriukės vadas su daliniu atvyko pirmiausiai. Atvykstančius, žinoma, su (orkestru) maršu pasitikdavome ir išlydėdavome. Visiems susirinkus truputį nugėrę padainavome, o muzikantai pagrodavo tam vakarui specialiai paruoštų kūrinių. Atėjus puse 12-tos sukalbėjome bendrą maldą, sugiedojome giesmę „Marija, Marija", himną ir po himno Lizdeika, kaip to reikalo šeimininkas (buvom susitarę iš anksto) Naujųjų metų proga siūlo tarti žodį. (Adresu) kalbėti teko Sniegučiui, Baltaragiui, Audrai ir man. Man yra labai džiugu, kad iš mūsų visų diedukai turėjo gan geras nuomones susidaryti, visi laikėsi gana tvarkingai ir pavyzdingai. Lizdeika kaip dar niekad kaip iki šiol gana tvarkingai atliko savo pareigą, nuoširdžiai sveikindamas su Naujaisiais metais padėkojo už apsilankymą ir t. t.[9]

Kasmet skirtingų kraštų ir vadų laisvės kovotojams skirtuose kalėdiniuose ir naujametiniuose sveikinimuose buvo išreiškiama viltis, kad ateinantys metai jau bus laisvės metai. Nepaisant daugybės kovotojų žūčių, mažėjančio partizanų skaičiaus, sudėtingėjančių kovos sąlygų raginta tikėti, kad tautos laukia „prisikėlimo metai".

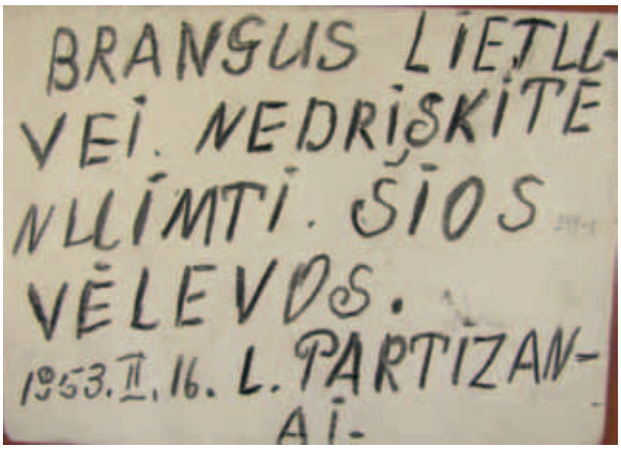
1946 m. gruodžio 24 d.: „Mūsų priespauda ištirps kaip pavasarinis sniegas ir jūs su džiaugsmu, laime ir ramybe grįšite pas savo artimuosius. Ši šventė priespaudoje jau paskutinė" (*Žemaičių apygarda* 2010: 168).

1949 m. gruodžio 10 d.: „Ilgesnį kovos kelią mes jau palikom užpakaly savęs. Beliko mums jį tesėti iki galo" (*Dainavos apygarda* 2003: 251).

1951 m. gruodžio 23 d.: „Mes, partizanai, Kūdikėlio Jėzaus gimimo šventę pasitinkame [su] pagrįstomis viltimis ir lūkesčiais. Nors daugelio jau pasigendame savo tarpe bendraminčių ir bendražygių, bet jų garbinga mirtis neįstūmė mūsų neviltin, kad ir mūsų laukia mirtis, bet dar [su] didesniu ryžtu, nenugalima valia ir atkaklumu mes žengsime paskutiniais Laisvės Kovos momentais, nes „...lietuviais esame mes gimę, lietuviais norime ir būt!" (*Žemaičių apygarda* 2010: 256)

1953 m. sausio 1 d.: „Karo dievaičiui rūsčiai bylojant ir nerimstant, Korėjoje ir Vietname gaudžiant patrankoms, Europos erdvėje susitelkus karo gaisrui, amžių knyga atskleidė naują 1953-iųjų metų lapą. Kas jame bus įrašyta? – klausia ne vienas. Argi kraujo dėmių nepakeis aukso raidės, kuriomis bus įrašyta per aštuonerius

9 Ten pat, l. 5 atv.–6 atv.

Raštelį parašė ir prie Lietuvos trispalvės vėliavos, 1953 m. vasario 16 d. iškeltos ant kryžiaus, stovinčio Sarapiniškių kaimo kryžkelėje, Daugų rajone, pritvirtino partizanė Stasė Voverytė (g. 1933 m.). LYA, f. K-1, ap. 58, b. 32091/3, T. 3, l. 244-1.

metus mūsų vesta žiauri kova ir laimėjimai? Taip! Tuo neabejojame! Jie mūsų tautai bus prisikėlimo metai. Gana Tėvynei kieto jungo, nes amžiams negali siausti tamsa“ (*Žemaičių apygarda* 2010: 286).

Viltimi, kad jau brėkšta laisvės rytas, dalintasi ir minint Vasario 16-ąją:

> 1948 m. vasario 16 d.: „Baisus ilgas sapnas... Masiniai žudymai, lavonų išniekinimai, žiauriausios kančios kalėjimuose, geležiniai pančiai... Sibiras, skausmas, sielvartas, badas... Visam brangios tėvynės veide kruvini budelių pėdsakai, siaubas... Tos baisios nakties tamsa jau brėkšta ir jau galima pradėti skaičiuoti valandas, kada prašvis ir užtekės Laisvės Ryto Saulė“ (*Tauro apygarda* 2010: 309).

Bėgant metams, pareikalavusiems tūkstančių aukų, ypatingas dėmesys imtas skirti ir Vėlinių minėjimui. Per Vėlines buvo prisimenami už Lietuvos laisvę žuvę kovotojai, Sibiro kankiniai. Partizanai raginti tą dieną prisiminti žuvusius, lankyti jų slaptus kapus, uždegti ant jų atminimo žvakelę. 1947 m. spalio 24 d. Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės vadas Algirdas Varkala-Daumantas įsakyme, skirtame Vėlinių dienos minėjimui, rašė:

> Mūsų miško brolius glaudžia girių tankynės, paslėpė šaltos Nemuno bangos ir priemiesčių grioviai, o jų artimieji gal Sibiro plotus kaulais nubarstė. <...> Ir kas juos šiandien prisimins, jei jų artimieji išblaškyti, iššudyti ar badu numarinti. Brangūs Rinktinės kovotojai, kas pagerbs mūsų draugų atminimą geriau už mus? Tiktai mes patys! Todėl paraginkime visus mūsų prietelius, kad pirmoje eilėje sutvarkytų ir papuoštų visus žuvusių 1918/1920 metų ir 1940/1947 metų laisvės kovose karių kapus, o mes prisiminkime juos nors savo maldomis ir dar tvirtesniu pasiryžimu dirbti taip, kaip jie dirbo ir kovoti taip, kaip jie kovojo (*Tauro apygarda* 2000: 257).

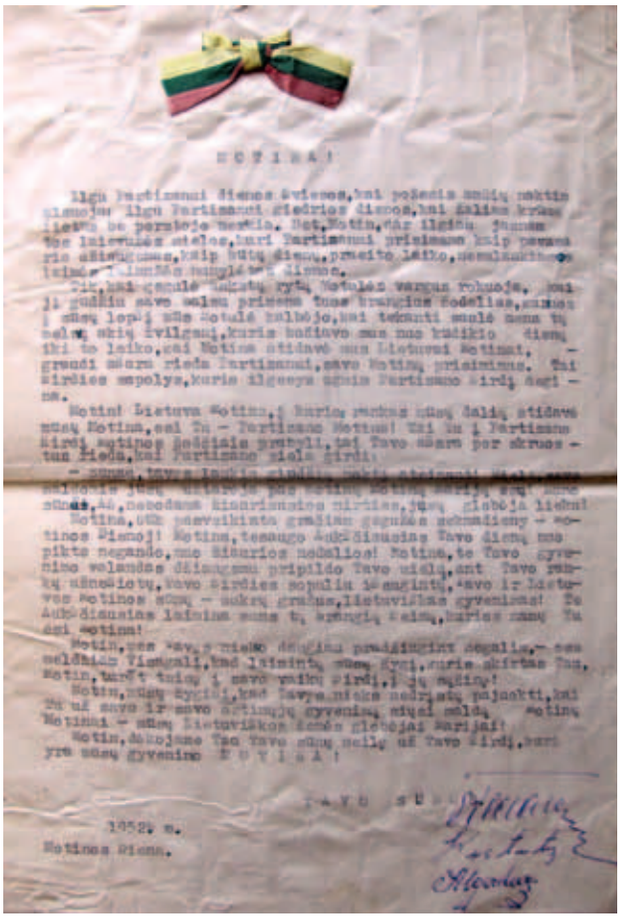
Žuvusieji laisvės kovose, tremtiniai buvo nuolat prisimenami ir kitomis progomis. 1946 m. vasario 15 d. įsakyme Lietuvos laisvės armijos (toliau – LLA) Žemaičių legiono Šatrijos rinktinės vado padėjėjas Stasys Beniulis-Žara rašė:

> LLA kary! Partizane! Prisimindami šią brangią 1918 metų vasario 16-osios dieną, mintimis sustokime prie šaltojo Sibiro vartų, sustokime prie kalėjimo vartų ir prie kūnų LLA didvyrių, kritusių už Lietuvos Laisvę ir Nepriklausomybę, iš jų kentėjimų ir aukų kaupdami sau jėgų nepaliaujamai dirbti ir kovoti iki pergalės *(Žemaičių apygarda* 2010: 137).

LAISVĖS KOVOTOJŲ SANTYKIS SU TARPUKARIU UŽGIMUSIOMIS ŠVENTĖMIS

Tarp moderniųjų švenčių ypatingą vietą užėmė Vasario 16-oji. Šios šventės proga partizanų spaudoje skelbiami vadų įsakymai ir kiti tekstai buvo kupini įkvėpimo ir tikėjimo. Šventiniuose sveikinimuose dažniausiai būdavo išryškinamos ir įtvirtinamos vertybės, dėl kurių kovojama. 1948 m. pradžioje Kęstučio apygardos leidinyje „Laisvės varpas“, sveikinant su Vasario 16-ąja, buvo rašoma: „Vien tik narsieji partizanai šią didžiąją Tautos šventę švęs laisvi ir iškilmingai“ (Gaškaitė-Žemaitienė 1998: 516). 1949 m. vasario 15 d. laikinai einantis Tauro apygardos vado pareigas Viktoras Vitkauskas-Saidokas įsakyme tauriečiams kvietė: „Ginklo broliai, Vasario 16-osios proga kviečiu visus susiburti į dar glaudesnį vienetą, dar labiau sustiprinti tarpusavio meilę, vienybę, pasiryžimą, pasiaukojimą“ (*Tauro apygarda* 2000: 345). Net 1952 m., kai tauta fiziškai ir morališkai buvo jau stipriai pažeista (daugybė žuvusių laisvės kovotojų, tremtinių, politinių kalinių, įvykdyta kolektyvizacija), pogrindžio spaudoje buvo kalbama apie tautos dvasią ir orumą: „Tautos pavergimas yra tik išorinis. Savo dvasioje tauta nėra vergė, nes pavergėjui ji niekada neparsidavė“ (*Tauro apygarda* 2000: 521).

Ir 1953 m. Žemaičių apygardos vadas Vladas Montvydas-Etmonas, sveikindamas laisvės kovotojus su Vasario 16-ąja, drąsino: „Partizanai, mes pakeitėme knygnešius – nešame žodžiu ir spauda

Partizanų sveikinimas Motinos dienos proga rėmėjai Viktorijai Tvarijonienei. LYA, f. K–1, ap. 58, b. 26514/3, l. 546-1.

Tėvynės meilės liepsną, pavaduojame 1918 m. savanorius ir karius – ginklu siekdami atstatyti nepriklausomybę. Mes prisiėmėme pareigą – išlaikyti laisvės žibintą tol, kol okupantas yra mūsų krašte“ (*Žemaičių apygarda* 2010: 303).

Tokiomis sąlygomis kolektyvinė bendruomenės patirtis svarbesnė nei individualūs išgyvenimai (Kuznecovienė 2008: 75), kita vertus, asmeniniuose partizanų dienoraščiuose mažiau pakilių frazių, juose atsiskleidžia ir skaudus kartėlis: „Šiandien Nepriklausomybės šventė – Vasario 16-oji. Tautos nepriklausomumas ir suverenumas „užtikrintas“ Vorkutoje arba gerai, labai gerai maskuotame bunkeryje“, – rašė L. Baliukevičius-Dzūkas (Baliukevičius 2006: 84).

Vasario 16-osios proga kartais pavykdavo slapta viešose vietose iškelti trispalvę, kuri tapdavo įkvepiančiu laisvės simboliu. Išlikę paliudijimų ir apie tokias pastangas lydėjusias nesėkmes, ir apie pasiektą tikslą. Pavyzdžiui, Kaišiadorių krašte prisimenami 1946 metų įvykiai, kai vasario 15-osios naktį trys partizanai traukė į Kruonį iškelti trispalvės, tačiau pateko į pasalą. Kautynėse žuvo Pranas Žukauskas-Šalmas, Stasys Lekavičius-Gulbinas ir Jurgis Krušinskas-Žiedelis. Jų kūnai buvo išniekinti Kruonio aikštėje, po kelių dienų numesti ir apdėti šakomis Gojaus miške (Petrauskienė 2015: 24, 49). Tuo tarpu 1949 m. vasario 16 d. naktį ant Prienų alaus daryklos kamino iškelta Lietuvos trispalvė prakabojo apie 5 valandas. Vėliavą pasiuvo ir iškėlė Prienų gimnazijoje veikusios pogrindinės organizacijois „Jaunoji Lietuva“ nariai Kęstutis Lakickas, Bronius Vilkas, Vytautas Vaitkevičius, Pranas Kižys. Šią organizaciją įkūrė Prienų gimnazijos mokinys K. Lakickas-Uraganas, 1948 m. užmezgęs ryšius su Tauro apygardos laisvės kovotojais[10]. O 1952 m. vasario 16 d. Jonas Jankauskas-Alvitas, laikinai einantis Žemaičių apygardos Šatrijos rinktinės vado pareigas, rašė apie trispalvę, iškeltą kiekvieno lietuvio širdyje: „Kremliaus režimas neleidžia šią dieną švęsti laisvai ir nepuošia krašto graži trispalvė, tačiau ji yra iškelta kiekvieno lietuvio širdyje, šalia kurios skaisčiai dega laisvės liepsna“ (Žemaičių apygarda 2010: 264).

Partizanų švenčių kalendorių papildo ir tarpukariu įsteigtos Motinos dienos šventimas. Štai kaip pagarba visų partizanų motinoms išreikšta 1949 m. Vyriausiosios vadovybės leidinyje „Prie rymančio Rūpintojėlio“:

> Partizano motina šiandien kalta, kad pagimdė sūnų, kad mokė jį lietuviškai kalbėti, mylėti savo Tėvynę, kad išleido į žūtbūtinę kovą dėl jos laisvės, kad nori turėti į jį motinos teisių, kad slepia ir neišduoda jo okupantams. Už tai ją spardo sužvėrėję sadistai, kankina kalėjimų rūsiuose, tremia į Sibiro ar Vorkutos puslaukines sritis. Tačiau kas įveiks lietuvę motiną, išleidusią savo sūnų į kovą prieš žmogaus suniekinimą? Jai jokia kančia nebus per didelė, nes ji – didvyrio motina (Gaškaitė-Žemaitienė 1998: 480).

Tą dieną buvo pagerbiamos ir partizanų sūnų neturėjusios, bet kitus laisvės kovotojus kaip savuosius globojusios moterys.[11]

Lapkričio 23-ąją švęsta Kariuomenės diena, juk partizanai, garbingai stoję ginti savo šalį, užėmė Lietuvos kariuomenės vietą. 1948 m. lapkričio

10 Vasario 16-osiso minėjimas sovietinėje Lietuvoje (Lietuvos ypatingasis archyvas). [interaktyvus] http://virtualios-parodos.archyvai.lt/lt/virtualios-parodos/34/vasario-16-osios-minejimas-sovietineje-lietuvoje/exh-62/iii-xx-a.-5-9-desimtmeciai/case-226#slide8

11 Plg. partizanų talkininkė Viktorija Tvarijonienė (slapyvardžiu Motulė) Motinos dienos proga gavo trispalve juostele papuoštą šventinį sveikinimą, kuriame rašoma: „Motin <...> mes meldžiam Visagalį, kad laimintų mūsų žygį, kuris skirtas Tau, Motin, turėt teisę į savo vaikų širdį ir jų sąžinę!“ LYA, f. K–1, ap. 58, b. 26514/3, l. 546-1.

Ryšininkei Janinai Aniulytei vardinių proga partizanų padovanotas sveikinimo atvirukas. LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-14880, l. 187-2.

23 d. kovotojus sveikindamas Tauro apygardos vadas Aleksandras Grybinas-Faustas rašė:

> Brangūs Kovotojai!! Ši karinė šventė yra ir mūsų karinė šventė, nes mes esame kariai, o pati mūsų LLK [Lietuvos Laisvės Kovotojų] Organizacija, galima sakyti, yra mažutė Lietuvos kariuomenė, susikūrusi ypatingose okupacijos metų sąlygose su tam tikrais tikslais ir uždaviniais tiek politiniu, tiek kariniu atžvilgiu (*Tauro apygarda* 2010: 400).

Iš asmeninių švenčių pirmiausia minėtinos karo metų santuokos ir pagal išgales švenčiamos vestuvės. Jos liudijo, kad gyvenimas tęsiasi. Šventės, kurios iki karo buvo įprastos, nors ir nekasdienės, karo sąlygomis, pavojų ir mirties akivaizdoje, įgyja kitą prasmę – švenčių akimirkomis nors trumpam atkuriama pasaulio tvarka. Įsimintinos vienu metu partizanų rėmėjo Jono Petrašiūno sodyboje Didmiškio k. (Radviliškio r.) atšvęstos net trijų porų vestuvės. Iš Šaukoto iškviestas kunigas Vytautas Radzevičius vienu metu sutuokė partizanus Viktorą Žiogą ir Janiną Dzimidaitę, Leoną Caporkų ir Aleksandrą Radzevičiūtę bei Bronių Muklicką su Terese Milkyte[12]. Deja, visi trys vyrai žuvo partizanaudami, jų vaikus užaugino artimieji.

Jautrus Jono Kadžionio-Bėdos pasakojimas apie 1949 m. rudenį miške turėjusias įvykti jo ir partizanės Malvinos Gedžiūnaitės-Sesutės vestuves. Partizanai ruošėsi šventei, turėjo būti surengtos kuklios iškilmės, tačiau tuo metu dalis dalinio vyrų pateko į apsupimą ir žuvo, o keletas buvo areštuoti. Džiaugsmą pakeitė gedulas, tad dviejų jaunų žmonių santuoką įprasmino tik jųdviejų vienas kitam ir Dievui ištarti priesaikos žodžiai[13].

Partizanai minėdavo ir vardines. Kaip analizuodamas partizano tapatybę pastebi Vykintas Vaitkevičius, tikrasis laisvės kovotojo vardas daugeliu atveju išlieka svarbus net ir tuomet, kai įsivyrauja slapyvardžiai, o ankstesnis gyvenimas slepiamas visais įmanomais būdais[14]. Vardinių šventimą liudija išlikusios fotografijos: jose varduvininkų atlapus ar kepures puošia įsegtos gėlės, vainikai, juos bendražygiai laiko ant rankų.

Šventės padėjo išsaugoti žmogiškumą, jų sakralusis dėmuo pakylėdavo ir įkvėpdavo tiek laisvės kovotojus, tiek jų rėmėjus, okupacinei valdžiai sąmoningai keičiant įprastą bendruomenės gyvenimo tvarką.

12 LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-15643, l. 35–36, 62–63.

13 *P.* Bebrūnų k., Anykščių r. – Jonas Kadžionis, Alekso, g. 1928 m., Piktagalio k., Anykščių r. *U.* A. Čepulytė-Petrauskienė, D. Mikonytė ir G. Petrauskas 2011 m. liepos 9 d.

14 Plačiau žr.: (Vaitkevičius 2018).

APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

Partizaninio karo tyrimų erdvė plati ir neišsemiama. Vienos temos atveria istorinius klodus, kitos, kaip tekste analizuota švenčių samprata, priartina mus prie socialinio ir antropologinio laisvės kovotojų paveikslo. Beveik dešimtmetį trukusio partizaninio karo Lietuvoje istorija atskleidžia, kad nors šventės karo sąlygomis nėra vien džiugios ir pakylėjančios, jos kuria ir stiprina bendruomeniškumo jausmą, naujus, nors ir ne kraujo ryšiu paremtus šeimyniškus santykius.

Karo sąlygomis net ir pasyvūs jo dalyviai jaučia, kaip griūva įprasta gyvenimo tvarka, įsivyrauja chaosas, tačiau šventės gali sugrąžinti į tvaraus gyvenimo būvį – sutrūkinėjęs laikas ir prarasta tvarka švenčių akimirkomis įgauna kitus, tvarius pavidalus.

Partizaninio karo metais daugelio žmonių gyvenimai keitėsi: buvo išblaškytos ir ištremtos šeimos, žmonės gyveno patirdami nuolatinę baimę ir nesaugumą. Tokioje aplinkoje puoselėjamos religinių, valstybės ir šeimos švenčių tradicijos padėjo nors akimirkai prisiminti namų jaukumą, mintimis ar sapnais užmegzti ryšį su artimaisiais ar panašaus likimo žmonėmis. Šventės siejo laisvą ir okupuotą, bet miškuose vis dar laisvę ginančią Lietuvą.

Analizuojant gausų rašytinį partizanų palikimą, galima pastebėti, kad gana ryškiai skiriasi švenčių apibūdinimas asmeniniuose tekstuose (dienoraščiuose), kurie pirmiausia skirti vidiniams išgyvenimams reikšti, ir tekstai spaudoje arba vadų įsakymai, kurie turėjo kelti karių, jų ryšininkų ir rėmėjų nuotaiką bei stiprinti moralę. Tad visų švenčių proga pogrindžio spaudoje ir įsakymuose skelbiami sveikinimai iš esmės panašūs – juose visada kalbama apie laisvę, susitelkimą kovai ir pasiaukojimą vardan Tėvynės, nes, kaip rašoma 1950 m. Kęstučio apygardos biuletenyje, „kiekvienas lietuvis šiandien turi būti tautinių idealų karys“ (Gaškaitė-Žemaitienė 1998: 529). Oficialiojoje partizanų spaudoje skelbiami šventiniai sveikinimai laisvės kovoms suteikė aukštąjį sakralųjį metmenį, stiprino laisvės kovotojų tikėjimą ir viltį, kad Tėvynė bus laisva ir kad jos laisvė svarbesnė už asmeninę laimę bei gerovę.

LITERATŪRA

Baliukevičius 2006 = *Liongino Baliukevičiaus – partizano Dzūko dienoraštis*. Sud. A. Kašėta. Vilnius, 2006.

Dainavos apygarda 2003 = *Lietuvos partizanų Dainavos apygarda (1945–1953 m.): dokumentų rinkinys*. Red. J. R. Bagušauskas, Vilnius, 2003.

Gailienė 2008 = D. Gailienė. *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*. Vilnius, 2008.

Gaškaitė-Žemaitienė 1998 = *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save. 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*. Sud. N. Gaškaitė-Žemaitienė. Vilnius, 1998.

Kašelionis 2018 = B. Kašelionis. *Dainavos krašto partizanai*. Vilnius, 2018.

Kuznecovienė 2008 = J. Kuznecovienė. Šventes švenčiantis lietuvis: bendruomeniškumo diapazonas. Iš: *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Sud. V. Čiubrinskas ir kt. Kaunas, 2008.

Petrauskienė 2015 = *Laisvė kova laimėta. Kaišiadorių krašto partizanų istorija*. Sud. A. Petrauskienė. Kaišiadorys, 2015.

Petrauskienė, Vaitkevičius 2007 = A. Petrauskienė, V. Vaitkevičius. (At)kuriant partizanų archyvą. Iš: *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, 2017, Nr. 2.

Ramanauskas 1999 = A Ramanauskas. *Daugel krito sūnų... partizanų gretose*. Vilnius, 1999.

Tauro apygarda 2000 = *Lietuvos partizanų Tauro apygarda (1945–1953 m.): dokumentų rinkinys*. Red. J. R. Bagušauskas, Vilnius, 2000.

Vaičėnas 1998 = *Balys Vaičėnas. Partizano sąsiuviniai: Lokio rinktinio vado dienoraštis, laiškai, manifestaciniai tekstai*. Sud. K. Driskius ir kt. Vilnius, 2013.

Vaitkevičius 2018 = Vykintas Vaitkevičius. Lietuvos partizanų tapatybės dėlionė. Iš.: *Liaudies kultūra*, 2018, Nr. 4, 9–23 p.

Vosyliūtė 2003 = A. Vosyliūtė. Pokario erdvė: žmogus ir vieta. Iš: *Socialinė atmintis: minėjimai ir užmarštys*. Sud. E. Krukauskienė ir kt. Vilnius, 2003.

Žemaičių apygarda 2010 = *Lietuvos partizanų Žemaičių apygarda: 1945–1953 m. dokumentų rinkinys*. Red. kol. V. Grigoraitis ir kt. Vilnius, 2010.

WAR AND HOLIDAYS. CALENDAR OF PARTISAN HOLIDAYS AND MEMORIAL DATES

Aistė PETRAUSKIENĖ

The traditional religious, state, and personal holidays celebrated by the fighters in the Lithuanian partisan war are studied. During the years of the war, religious holidays (Easter and Christmas), State holidays (16 February, Military, and Mother's Day), as well as family holidays (name-days, weddings), and the traditions that accompanied them, connected the fighters to their homes, their previous lives, and thus, a free Lithuania.

From the written legacy we can see that the definition of holidays in the diaries of partisans and in their press differ. On every holiday, the underground press and commander orders would post similar greetings: they spoke of freedom, focusing on the fight, and sacrificing oneself for their homeland. These texts strengthened the faith and hope of the freedom fighters, that their homeland would once again be free – for them this was more important than their personal happiness and well-being.

Lietuvos nacionalinis muziejus
Arsenalo g. 1, Vilnius 01143
E. paštas: petrauskiene.aiste@gmail.com

Gauta 2018-07-01, įteikta spaudai 2018-08-23.

VAIKYSTĖS KAIMŲ TAKAI

Klemensas LOVČIKAS

Užuoganų gale takelis
Ligi kaimyno pavartės.
Takai baltieji, jūsų smėlis,
Kaip santaikos ugnelė, švies.

Jūs vedate kaimyną prie kaimyno,
Jie sveikinas grubia, gera ranka,
Ir baigiatės prie kaimo kapinyno,
Panerdami po šimtmečių banga.

Kazys Bradūnas „Kaimo takai“

Gyveno žmonės daug nesukdami galvos. Dirbo kasdieninius darbus, vaikščiojo tais pačiais takais. Atrodė, kad taip bus visada. Vieniems išėjus į amžinybę, juos pakeis kiti. Bet tikrovė buvo kitokia. Užaugę vaikai išsilakstė po pasaulį. Liko tušti namai... Nebemindomi takai apžėlė žole. O prisiminkime tuos laikus, kada tie takai buvo svarbūs.

Kaimus ir sodybas jungė daugybė takų. Vaikystės takai išbraidyti ryto rasose ir šiltose vidurdienio dulkėse. Tada atrodę tokie platūs, rodos, galėdavai ant jų atsigulti.

Jaunystės takai daugelį mūsų, vyresniųjų, išvedę į gyvenimą, į pasaulį. Tik jau ne tokie platūs, kaip atrodė vaikystėje. Tad ir eidavome žąsele, nes greta eiti nebeužteko vietos.

Takai tęsdavosi kelis kilometrus, per keletą kaimų. Jie eidavo pro sodybas, senus medžius, įvairiom progom statytus kryžius, koplytstulpius. Per šlapias vietas būdavo permetamos lentos, stambesni rąsteliai, sudedama akmenų eilė. Kur takas kirsdavo tvoras, žmonės įrengdavo lipynę – ant sukaltų į žemę keturių kuoliukų skersai tvoros užkaldavo lentą, o spygliuotą vielą apsukdavo senais maišais, kad ji nedraskytų rūbų. Kai kur patakiais buvo padaryti suoliukai pavargusiems prisėsti. Žmonės jausdavo pareigą pavasarį po žiemos pairusius takus, einančius per jų žemę, pataisyti. Apie 1960 metus Varsėdžių klebonas Edmundas Germanas su parapijiečių pagalba bažnyčtakyje iš Vytogalos į Varsėdžius per šlapias vietas buvo iškasęs griovius, padirbęs medinius tiltelius.

Mano atmintyje ryškiausiai išliko Vytogalos kaimo takai, ėję į Varsėdžius, Vaitimėnus, Upyną.

Takai iš Vytogalos turėjo savo pavadinimus: į Varsėdžius, į Upyną – bažnyčtakiai, Vaičių, Mockienės, Užgalių, Pabremenio ganyklų takai. Takų pavadinimai tvirtai buvo įaugę į kalbą, į kasdieninį gyvenimą, virtę vietovardžiais:

Susitiksime ant Takų kalno (Kliukių k.).
Užpuolė Patakìnio Kviẽtkiaus šunys (Paupynio k.).
Petras gyvena prie Bažnyčtakio (Gudirvių k.).

Varsėdžių bažnyčtakis tęsėsi 4 kilometrus. Jis ėjo nuo Onos Sungailienės ąžuolo, pro Lovčikų sodybą, Broniaus Mikulskio paribiu pro durpyną pagal rìbtuorę (ribinė tvora), pro Liekio kalną, Serapinų prūdą, Rašinskienės ganyklas, Užkalnio kalno pietvakariniu pakraščiu, pro Užkalnio kalno lazdynus, Aukštutiškės kaimo Juozo Ringailos koplytstulpį, o už jo – jau ir Varsėdžių bažnyčios kalnas, į kurį buvo sunkoka įlipti. Tekdavo vis kabintis į šalia augančius krūmus. Apie Užkalnio kalno lazdynus išlikę nemažai pasakojimų. Jie buvo labai seni, plačiai išplitę, o vidurys krūmo toks platus, tuščias, kad jame vasaros kaitros metu sueidavo po tris keturias karves arba būrys avių. Pasakojama, kad buvo toks nutikimas – moteriškė, eidama melžti karvių, pamatė, kad į vieno lazdyno krūmą įlindo lapė. Ji prisėlinusi užstojo tarpą ir bandė lapę sugauti. Lapė, žinoma, pabėgo apkandžiojusi rankas. Bet moteriškė nesiskundė apdraskymu, tik gailėjosi, kad nesugavo lapės. Vis kartojo: „Šešiasdešimt rublių kaip į vandenį.“ Mat tada tiek mokėdavo už lapės kailį.

Upynos bažnyčtakis prasidėjo Vytogalos kaimo centre už Kliū̃kelio, prie Mišeikienės kryžiaus. Kryžius pavadintas taip dėl to, kad Mišeikis, važiuodamas su kitais vyrais iš malūno, įsmuko tarp miltų maišų ir, jų nuspaustas, mirė. Žmona vyro atminimui pakelėje pastatė šį kryžių, o netoliese dar ir koplytstulpį. Penkių kilometrų takas ėjo pro A. Jùrgaičio, P. Motuzo, K. Martinkaus, A. Šveikausko, B. Suginto, J. Žymanto sodybas, per K. Stankaus girutę, per Sùltakio upeliuką ir išlįsdavo prie Upynos kapinių. Čia, nusiplovę kojas, apsiavę batelius, eidavome į Upynos bažnyčią.

Takas, ėjęs nuo Kliūkelio pro kelias sodybas, papieviais iki Mockienės sodybos ir buvo vadinamas Mockienės taku. Kaimynai, eidami „pry Mockienes“ prasimalti miltų (ji turėjo geras girnas), ir sumynę šį taką.

Dar vienas takas ėjo į Pabremenio ganyklas Margių kaime. Jis prasidėjo Vytogalos kaimo pradžioje prie Br. Mikulskio topolio. Ėjo per A. Suginto papievius, per kaimo muzikanto Pr. Gestauto, vadinto Vasiliauskiu, kiemą, pro meistro K. Bambalo sodybą, pro senelio Bartašiaus trobelę, stovėjusią Žvirbliškės pievų pakraštyje. Senelis Bartašius ir vasaros metu kojas būdavo apsivyniojęs baltais autais. Apie jį kaimo bernai dainuodavo:

Bartãšius ãši tãši,
Bartašieni žuñsi pãši.
Bartãšius virves vija,
Bartašieni žuñsi rija.

Gal jis seniau tikrai buvęs meistras ir iš ąžuolo tašydavo medinašių vežimų ašis? Už Bartašiaus takas ėjo pro J. Čepo, vadinamo Dūdkumi, sodybą per Pabremenio ganyklas, pro Jacikų mūrinį sklepą. Ir išeidavo į Margių kaimo kelią.

Tuos pačius takus į Upyną ar Varsėdžius per visus mokslo metus mindavo ir mokinukai.

Nuo Gáidėnų kaimo ribos iki Kliūkių kelio Vytogalos centre sutilpo aštuonių ūkininkų žemė (apie 100 hektarų). Visi sklypai buvo vienodi – po 12 hektarų, visi sklypai galais rėmėsi į Bū̃bliškės kaimo žemes. Tai buvo apie dviejų trijų metrų neariamas, paprastai nušienaujamas arba nuganomas žemės ruožas. Ta žemė buvo vadinama Úžgaliais. Ja buvo galima įvažiuoti į bet kurio kaimyno žemę. Prisimenu, kad į Úžgalius bėgdavome rinkti žemuogių, nes ten jų labai daug augdavo.

Vaĩtimėnų takas jungė Vytogalos ir Vaitimėnų kaimus. Prasidėjęs Antano Gestauto ir Silvestro Petrauskio kiemuose, susijungdavo Šìlvių (*dgs.* Šilvės) pievoje, prie valdiško miško. Toliau ėjo miško riba, vadinama Galmininė, kirtęs kitą miško ribą, vadinamą Užribiu, pro Kuiziną, vadinamą Pajauju, gyvenusį Vaitimėnų kaimo pakrašty, išeidavo į Vaitimėnų kelią.

Takas į Ruĩbiškės kaimą prasidėjo nuo Jurgaičio, vadinamo Viešpačiu, gyvenusio Upynos kaimo pradžioje, ir ėjo pro šlapią vietą, vadinamą Mulmedžio vartais, pagal ribinį žemių volą, skyrusį didelių ūkininkų žemes, pro Bajorkalnį, kur buvo kraštotyrininkės Marijonos Čilvinaitės tėvų sodyba, pro Barboros kalną, pro dabar jau išnykusį Pálendrinio kaimą. Iš čia – Šùnijos upelio dešiniuoju krantu, taip pat išnykusio Pátulės kaimo pakraščiu, išėjo į Ruibiškės kaimą, kur vėl šakojosi į šio kaimo sodybas. Šiuo taku buvo galima nueiti iki Lomių. M. Čilvinaitė yra pasakojusi, kaip Ruibiškės kaimo žmonės eidami pro Bajorkalnį, susėsdavo prie šulinio pailsėti, atsigerti. O jai būdavo įdomu pasiklausyti jų kalbų, pasakojimų.

Už Upynos, link Girdiškės, pagal Šùnijos upelį, apie 2 kilometrus tęsėsi pievos, vadinamos Grážiosiomis, arba Šunimis. Pievų gale, prie Girdiškės, buvo didelis durpynas, vadinamas Pragarìnėmis. Iš ganyklos eidami atsigerti, durpyne įsmukdavo gyvuliai, o sausą vasarą Pragarinėse degdavo durpės. Jose kažkada buvo rastas banginio šonkaulis ar žandikaulis, dabar jis Baublių muziejuje. Visų Gražiųjų pievų rytiniu pakraščiu vingiavo 3 kilometrų ilgio takas, jungiantis Upyną su Girdiške ir Pliùpų kaimu.

Paežerio kaime, vakariniu Paežerio ežero krantu per šlapią pievą, vadinamą Trumpėmis, žmonės taką nusiklodavo nukirstais alksniais. Kaip pasakojo V. Ivanauskaitė, pas močiutę, gyvenusią kitoje Trumpių pusėje, visada nueidavo šlapiomis kojomis.

Ne visada takais, bažnyčtakiais galėjome vaikščioti. Ne kartą per pavasario polaidžius ateidavome iki Užkalnio kalno, o čia taką pastodavo užtulžusi pieva, ištvinęs upeliukas. Tekdavo, iš tolo pažiūrėjus į Varsėdžių bažnyčią, grįžti į namus.

Takų kryptį keisdavo ir metų laikai. Vasaros takas aplenkdavo balas, šlapynes, dirvos kampus, o žiemos takas eidavo kuo tiesiausiai. Per žiemą takai susimindavo į ledą, o pavasarį, sniegui nutirpus, baltos juostos dar ilgai žymėdavo žiemos takų vietą. Žiemą, praėjus pūgoms, sodybose tekdavo prasikasti takus į tvartą, šulinį, jaują, eketę prūde, iš kurios reikėjo gydyti gyvulius. Per didesnes pusnis takai būdavo iki pusantro metro gylio.

Sodybose neužželiantys takai vedė į klėtis, tvartus, šulinius, arba į toliau nuo sodybų esančius šaltinius.

Ypatingai buvo prižiūrimi kiemo takai. Šeštadieniais merginos turėdavo nušluoti takus, pabarstyti juos geltonu smėliu. O jei jų nebūdavo, tai takus šluodavo mamos ar vaikiukai. Jei kuris vaikas ant tako prikraudavo krūvelę, motina jam į rankas įsprausdavo šluotražį, pelenų bertuvę ir liepdavo nuvalyti savo kaką. Ir būtinai pridurdavo: „Jei dar kartą apdergsi taką, žinok, kad tavo užpakaliukas nueis šašais."

Retai vaikštomus, siaurus, apžėlusius, pelkėtus takus vadindavo šuntakiais. Apie gyvenime pasiklydusį, nedorai gyvenantį žmogų sakydavo, kad jis nuėjo šuntakiais.

Sovietmečiu atsirado nauji takai – iki pusės metro gylio bandotakiai. Juos išmindavo karvės, vakare eidamos vorele iš ganyklų į fermas.

Prasidėjus kolektyvizacijai, iš mažų sklypelių kartu su buvusiais takais buvo suarti dideli laukų plotai. Kurį laiką per tuos laukus žmonės dar mynė takus senose vietose. Tik praėjus melioracijai, žmonėms išsikėlus į gyvenvietes, nebeliko ir senųjų takų. Naujų takų niekas nebemynė.

Lyg tolimas aidas laukų takus dar primena kambariuose ant grindų patiesti audėjų austi takai.

Nebeliko knygnešių, partizanų takų. Nebeliko ir mūsų jaunystėje išvaikščiotų takų. Tik miškuose kaip ir seniau galima užeiti žvėrių ir skruzdžių išmintus takus.

Dabar kaimus ir likusius vienkiemius jungia didesni ar mažesni keliukai, kuriais dažniau pravažiuoja mašinos ir tik retkarčiais prabėga basos kojos. Dabar visi ratuoti. Ir keletas kilometrų jiems – ne vingis.

Klemensas Lovčikas – kraštotyrininkas, Upynos (Šilalės r.) liaudies amatų muziejaus kūrėjas.

PATHS OF MY CHILDHOOD VILLAGES

Klemensas LOVČIKAS

Memories of this ethnographer about the paths connecting villages and homesteads – these paths were known only to the local people. The types of these paths (church-paths, bypaths), as well as their names and stories, are also discussed.

ŽIEMOS ŽVEJYBA BYKOVE

Julija DANILIAUSKIENĖ

Dalijamės menininkės, karpinių kūrėjos Julijos Pūtvytės-Daniliauskienės (1926–2009) tremties atsiminimais. 1941 m. birželio 14 dieną penkiolikmetė Julija su mama Darija Zubovaite-Pūtviene, seserimi Aleksandra ir broliu Rimantu buvo ištremta į Altajaus kraštą, o nuo 1942 m. – į Lenos deltą. Tėvas – Stasys Pūtvis, Juozo Tūbelio vyriausybės Žemės ūkio ministras – įkalintas 1940-aisiais, 1942 m. mirė Gorkio kalėjime. Šioje atsiminimų dalyje prisimenami 1944 metai, aštuoniolikmetės Julijos darbas Bykovo žuvų ūkyje. Šeima į Lietuvą grįžo tik 1956 m. Atsiminimai užrašyti Atgimimo metais[1].

1944 m. rudenį mane paskyrė žiemos žvejybon. Iki tol dirbau įvairius darbus prie statybų: moterų brigadoje vežiojau rąstus į kalną, atkasinėdavau sniegą, kurio niekada netrūkdavo, žiemos pradžioje ledindavau namų sienas, balinau kambarius ir pan. O dabar aš – žvejė, *goslovas*.

Žvejybon suskirstomos brigados dar prieš jūrai užšąlant. Suskirstoma grupėmis po tris, daugiausia vyras ir dvi moterys, duodami tinklai ir visi kiti žvejybai reikalingi įrankiai ir laukiama užšąlant. Kai tik ledas kiek sustorėja – o storėja jis labai greitai – visi žvejai pasipila ant ledo, skubėdami užsiimti savo vietas, kirsti eketes ir statyti tinklus, nes žuvis paprastai pasirodo su pirmu ledu. Ir tinklus statyti, t. y. eketes kirsti, lengviau, kol ledas ne per storas.

Žvejyba – darbas iš dalies malonesnis nei prie statybų. Čia daugiau laisvės, esi lyg ir pats sau ponas. Jei oras geras, jei žuvies yra tinkluose, tada ir nuotaika būna pakili. Bet, iš kitos pusės, tai nelengvas darbas: reikia toli vaikščioti, reikia traukti tinklus nuogomis rankomis, o būna apie 35–40 laipsnių šalčio, – ne visi atlaiko. Todėl žvejoti skirdavo stipresnius.

Taigi, aš žvejė. Su manimi kartu žvejoja Kalvėnas ir Staselė Mažilytė. Aš pati jauniausia, man 18 metų. Staselė už mane bent ketveriais metais vyresnė. Ji smagi, greita, darbšti – tikra ūkininko dukra. Bykove ji su motina, broliu ir seserimi, tėvas mirė pirmą žiemą Šiaurėje (ji jauniausia šeimoje), o Lietuvoje jie buvo Aukštaitijos ūkininkai, patys dirbantys savo žemę. Kalvėnas iš mūsų vyriausias, jis šeimos galva (turi žmoną ir sūnelį). Jis neseniai sugrįžęs iš kolonijos, į kurią pateko už pavogtą lentą ar žuvį, dabar jau neatmenu tiksliai, už ką, tik žinau, kad už kažkokį menkniekį, pavogtą bandant gintis nuo bado ir šalčio. Jis laimingas, sugrįžo gyvas ir sveikas, nors ir nušalęs mažąjį rankos pirščiuką. Ne vienas jo likimo bendrų ten, kolonijoje, liko amžinai užmigę. Kaliniai ypač nukentėjo, kai kolonija iš Stolbų buvo keliama į Tiksį. Tai vyko žiemą, visi kaliniai ir jų prižiūrėtojai ėjo pėsti, o atstumas – apie 200 km. Kaip ir buvo galima tikėtis šiaurės sąlygomis, juos užklupo *purga*, nusinešusi ne vieno iškamuoto žmogaus gyvybę. Bykove buvo pasakojama apie šią kraupią kalinių kelionę. Tarp jų buvo nemažai lietuvių, patekusių tarp kalinių už kokį nors menką pavogtą daiktą (juk vogti buvome priversti visi, tik ne visus sučiupdavo). Pasakojo, kad pakelėje mirusių kalinių lavonus palikdavo stačiai pastatytus sniege, kas man ypač šiurpiai atrodė. Tai buvo vienintelis būdas apsaugoti, kad nebūtų sniegu užpustytas be pėdsako. Tokiu būdu paliekama galimybė surasti sušalusįjį ir deramai palaidoti. Tik negirdėjau, kad kas nors būtų tai padaręs. Palaidojo juos, tikriausiai, vasarą prasivėrę Lenos vandenys ir jūrų gelmės.

Taip mes visi trys kas rytą traukiame į paskirtą vietą ant ledo ir plušame, statydami tinklus. Pirmoji be galo sunki žiema šiaurėje jau praeityje, ir antroji jau praeityje, kai mes visomis išgalėmis stengėmės išsilaikyti, lopydami savo palaikius drabužius kuo pakliuvo. Ir pavalgyti turime dabar daugiau, nesame tokie išbadėję kaip pirmą žiemą, ir sugrįžo mums linksmumas, bei gera nuotaika vis dažniau apsilanko. Esame geriau apsirengę, o tai jau svarbus stimulas gerai nuotaikai: nereikia sunkiai vilkti bala žino kuo apmuturiuotų kojų (žvejams prieš prasidedant sezonui iš sandėlio davė naują aprangą), einu su patogiu apavu lengvai, ir vien nuo to darosi gera ir smagu. Vis dėlto man 18 metų, ir šalčiai iš rudens dar nestiprūs, ir man taip norisi gyventi...

Tinklus statyti žvejybos pradžioje nebuvo labai sunku. Ledas ne storesnis kaip 10–15 cm. Jis daugiausia neapsnigtas, ir po juo matosi juoda

1 Julijos Pūtvytės-Daniliauskienės ir jos brolio Rimanto Pūtvio vaikystės atsiminimus apie gyvenimą Šilo Pavėžupio dvare (Šiaulių r.) skelbėme šių metų žurnalo antrajame ir trečiajame numeriuose.

Julija Pūtvytė tremtyje. Jakutskas. Apie 1949 m.

vandenų gelmė. Čia pat žvejybos instruktoriai, kurie duoda nurodymus nemokantiems, bet dauguma lietuvių jau pažįsta šį amatą ir raginti jų nereikia. Kertame eketes su peikena, čia *piešnia* vadinama, semiame ledus su kiaurasamčiu *čerpoku*, vielelėmis išpintu, kišame po ledu *narylą* – ilgą laibą medinę kartį, kurios galas turi pasiekti kitą eketę, ir tokiu būdu pratraukiamas tinklas, o tinklo galai prikabinami prie į eketes nuleidžiamų medinių kryžiokų – *krestavinų*. Vienoje eilėje reikia pastatyti per 20 tinklų, kiekvienam iš jų reikia prakirsti dar po vieną eketę vidury, nes *naryla* perpus trumpesnė už tinklą. Po ledu mes ją varinėjame medine šakute. Bet tai ne visada lengvai pavyksta: kartais *narylą* nuneša srovė toli į šalį, o kartais ji įsiremia į *šugą*, tirštą ledo košę, ir tada sunku ją prastumti iki galo. Pro tokią košę ir tinklą sunku pravaryti, jis gali suplyšti arba kur užsikabinti. Su tokiu tinklu ilgiausiai prasikamuoji, kol pavyksta pagaliau jį sutvarkyti ir gali statyti kitą.

Pastatytus tinklus reikia kasdien tikrinti, prakertant eketes ir traukiant juos nuogomis rankomis. Įsikabinusią tinkle žuvį (jeigu tik tokia yra) reikia išnarplioti ir, žinoma, stengtis nesuplėšyti tinklo. Iš pradžių žuvies vis sugaudavome, vieną dieną daugiau, kitą mažiau. Išimta iš tinklo ir numesta ant ledo žuvis labai greitai sušąla, pavirsdama nejudančiu šerkšnotu strampu atsikišusiais pelekais, nebent apvaliom stiklinėm akim primenančiu spurdančią žuvį. Vieną kitą sugautą žuvį kasdien parsinešdavome namo. Tai didelė paspirtis mūsų maisto racione. Man žvejojant nebebuvo to nepaprastai uolaus sargybinio Stengės, pirmąją žiemą energingai gaudžiusio pareinančius nuo ledo žvejus ir atiminėjančio iš jų žuvį, kuria žvejys stengėsi apginti nuo bado savo šeimą ir pats išsilaikyti tarp gyvųjų. Stengė ir tą žiemą ėjo sargybinio pareigas, bet, greičiausiai, jam buvo duotas nurodymas nebūti tokiam uoliam, ir jo vardas žvejams nebekėlė tokio siaubo. Vis dėlto namo nešamą žuvį įsivyniodavome į skudurą ar maišiuką, – taip patogiau ją nešti, be to, kas žino, kas kam ir kada šaus į galvą...

Dienos ėjo trumpyn, ledas darėsi vis storesnis, šalčiai stiprėjo. O žuvies sugaudavome vis mažiau. Tikrinti tuščius ar nors apytuščius tinklus – sunkus ir beprasmiškas darbas. Dalį žvejų iškilojo į kitas vietas, *učastkus*, kur žvejyba sekėsi geriau. Dalis žvejų atkrito dėl įvairių kitų priežasčių, tad gausus mūsų būrys, pirmą žvejybos dieną pasipylęs ant ledo, pamažu išsiskirstė. Mūsų niekur kitur nekėlė, bet žvejoti beveik nieko nesugaunant pasidarė labai neįdomu. Pradėjome galvoti, ar neverta mums patiems keltis kur nors į kitą vietą, kad ir žymiai toliau, bet kad būtų žuvies.

Šiaurės pusėje, gilyn į vandenyną, buvo Tababastacho sala. Pro ją praeidavo žvejai, keliaujantys į Arus. Arai – tai gana tolimas *učastkas*, ir į ten išsiųsti žvejai toje vietoje ir gyvendavo, tik kartais pareidami į Bykovą su kokiais nors reikalais. Ledu ėjo takas – keliukas, retkarčiais pravažiuojamas šunų narta ar praeinamas pėsčiųjų. Kad nepasimestų jo pėdsakas baltojo ledo platybėje, takas buvo nusmaigstytas *viežkomis*, maždaug pusės žmogaus ūgio pagaliais, vienas nuo kito prieblandoje įžiūrimu atstumu. Tababastacho sala buvo maždaug už 6 km nuo Bykovo, ir prie jos kai kurios žvejų grupės (*zveno*) jau žvejojo. Jie sugaudavo nemažai žuvies. Sugauti daug žuvies reiškia gerai uždirbti. Be to, daug žuvies pristatantiems žvejams išrašoma daugiau rūbų ir apavo, žodžiu, visas gyvenimo lygis aukštesnis.

Kai mes galutinai apsisprendėme keltis su tinklais prie Tababastacho salos, buvo jau poliarinė naktis, o ledas jau siekė 2 m storį. Suderinome šį reikalą su valdžiomis kontoroje ir ėmėmės sunkaus darbo: kraustėmės su visais tinklais už 6 km, kalėme eketes dviejų metrų storio lede, kišome *narylą* (tam reikėjo storame lede iškalti papildomą griovį). Ištrauktus iš senos vietos tinklus turėjome dar išdžiovinti, kitaip jie, ištraukti iš vandens, tuoj sušaldavo ir tapdavo „nebesuvaldomi“. Be to, dalis buvo jau suplyšę, reikėjo pakeisti į naujus. Labiausiai išliko atmintyje ekečių kalimas, o jų reikėjo iškalti 21, norint pastatyti 20 tinklų. Ir tai, jei naudoji dvigubo ilgio *narylą*, tai yra dvi sudurtas *narylas* (taip ir nežinau lietuviško pavadinimo). Tokią sudurtą kartį daug sunkiau pakišti po storu ledu ir daug sunkiau ją pakištą valdyti.

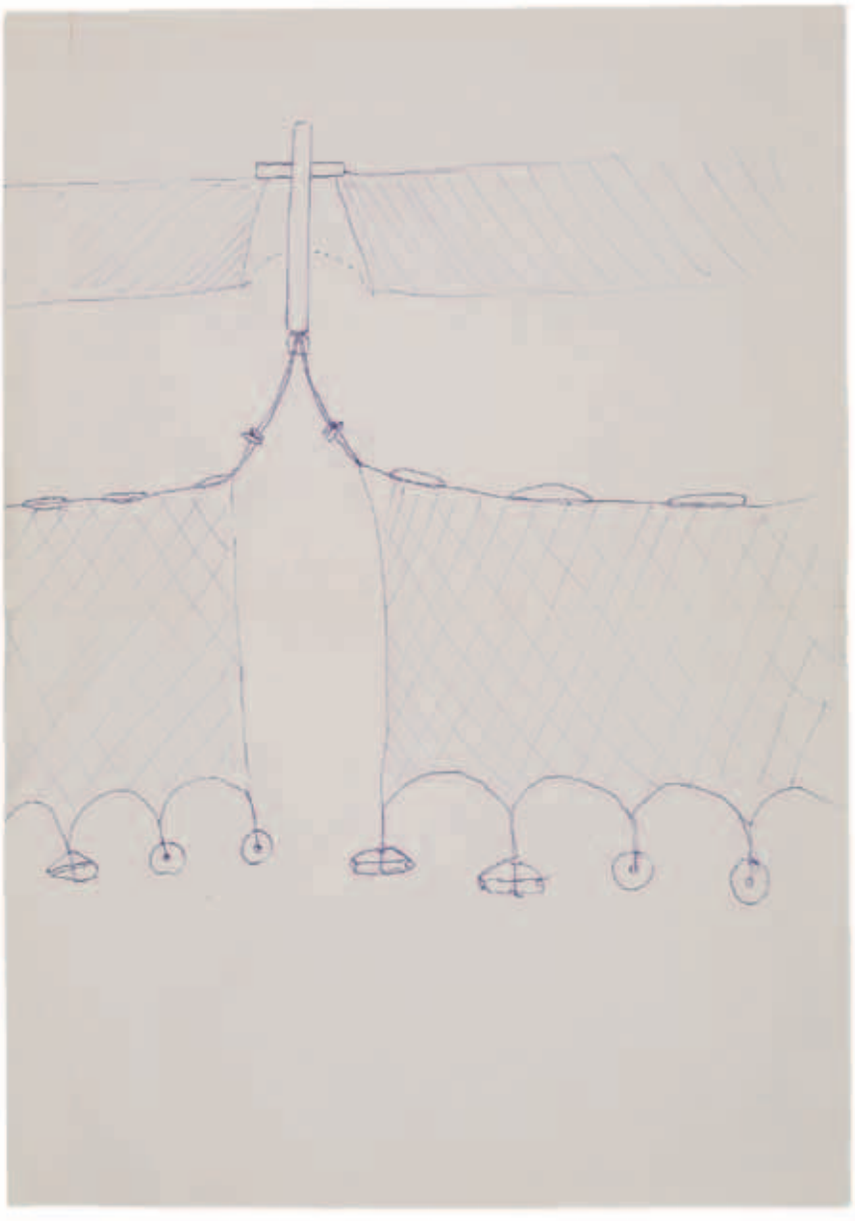
Taigi, kalame eketes. Turim dvi peikenas, jomis daugiausia darbuojasi Kalvėnas su Stasele. Staselei gerai skyla ledai, ji turi jėgos ir įgūdžių. Aš daugiausia su kiaurasamčiu semiu ledus: iš pradžių stovėdama prie kertamos eketės, o kai toji smenga vis gilyn ir gilyn, įsilipu vidun ir dingstu jos dugne. Kirsdami ledą peikena, prisirišame ją virvute prie riešo, kad toji, ledą prakirtus, neišsprūstų iš rankų ir nenugarmėtų vandenų gelmėn.

Mane tos ledo duobės dugne apninka keistos mintys. Štai kuičiuosi aš, iš visų pusių apsupta ledo sienos, rūpestingai graibau sausus kaip stiklas ledo trupinius ir metu juos aukštyn, virš galvos. Po kojomis jau visai plonas ledo sluoksnis skiria mane nuo vandenyno gelmių, nuo šaltos srovės, ir aš vis žiūriu, ar vanduo nesisunkia kur nors man prie kojų. Ir staiga įsivaizduoju save kaip mažą juodą taškelį Ledinuotajame vandenyne, ledo duobėje, ir pasidaro visai neaišku, kodėl aš čia, kam viso to reikia, kur mano Tėvynė, kodėl aš taip toli nuo jos. Ir iš duobės pati viena neišlipčiau, jei nuo viršaus niekas nepaduotų rankos. Ir norisi man kuo greičiau nors ant ledo paviršiaus išsiropšti, kur matosi erdvė ir horizontas. Todėl vos tik pamatau kampe ledą drėkstant, šaukiu, kad jau duotų man ranką, jau lipu lauk. Man išlipus dar vienas kitas peikenos smūgis, ir ten, kur aš ką tik buvau, vanduo dideliu kunkulu prasiveržia ir burbuliuodamas užpildo eketę iki viršaus. Mes visi trys stovime aplink ją ir stebime šį puikų momentą: dar vieną kartą mūsų laimėta, dar vieną kartą gamta pakluso žmogui, dar vieną eketę prakalėme, na, tai darbuokimės toliau, kol dar ne visai sutemo, kad spėtume viską padaryti, ką šiai dienai numatėme.

Taip sukišome visus tinklus po ledu ir pradėjome žvejoti. Tas tinklų statymas poliarinės nakties vidury buvo tikrai sunkus darbas. Išeidavome iš namų su tamsa, o kol parkulniuodavome namo, jau vėl būdavo visai tamsu. Visą dieną išbūdavome nevalgę, tik ryte pasistiprindavome, kuo turėdavome. Todėl, grįžtant namo, pilve paprastai jau burbuliuodavo, kojas apimdavo silpnumas ir būdavo be galo sunku pakilti daubos šlaitu, kurio viršuje stovėjo mūsų namai. Atsimenu vieną ypač sunkią kelionę namo, kai visiškai netekau jėgų. Staselė buvo už mane tvirtesnė, jau nekalbant apie Kalvėną, o man visai nesinorėjo išsiduoti, kad aš savo jėgomis jiems neprilygstu. Artinomės prie šlaito, atseit prie namų, ir aš vilkausi iš paskos. Pajutau, kad turiu stabtelėti, kojos visai nebeklauso. O Staselė užlipusi ir prie savo namų padalijusi į tris krūveles ant rogučių parsivežtą žuvį laukia, kad pasiimčiau savo dalį. Nesulaukusi manęs, grįžta atgal pažiūrėti, kur aš, o aš iš tikrųjų šiek tiek atsigavau ir galėjau nebeišsiduoti, kad apsilpau. Bepigu buvo, kai jau čia pat namai, kur laukia Mama, kur tuoj gausiu ką nors valgomo praryti.

Bet taip buvo tik vieną kartą. Visas tolesnis žvejojimas prie Tababastacho salos man paliko vis dėlto kažkokį šviesų spindulį. Bent dabar atrodo, kad, nežiūrint visų beprasmiškų sunkumų, patyriau ten ir gėrio.

Tuoj po pusryčių eidavau pas Staselę. Ji gyveno kolūkio (*kolchoznikų*) jurtoje, nes jos brolis ir sesuo buvo kolūkio žvejai. Tai buvo ilga žeminė su įėjimu iš galo. Per visą žeminę tęsėsi išmoningai sumeistrautas koridorius, o iš abiejų jo šonų – durys į kambariukus – gurbelius, kuriuose įsikūrusios atskiros šeimos. Man rodos, visuose buvo pamūryta po viryklę (*plytą*), o tai jau daug geriau

Julijos Pūtvytės-Daniliauskienės piešinyje – poledinės žvejybos tinklai.
Piešta XX a. 9 deš.

nei geležiniai *pečiukai*. Vietos tokiuose kambarėliuose buvo labai maža, tik gultai ir staliukas ar kas nors panašaus, sumeistrautas pagal šeimininko sugebėjimus. Staselės motina sukiodavosi po tą savo juokingai mažą ūkį, telpantį tarp keturių menkų sienų, ir, tikriausiai, minėdavo paliktus paršus, karves, gražią ir erdvią trobą, kadaise su rūpesčiu ir meile prižiūrimus gėlių darželius. Staselę rasdavau dažniausiai jau pasiruošusią. Mes nusileidžiame baltu, sniego kietai primuštu tarpekliu žemyn ir neriame per pakrantėje susigrūdusius ir sušalusius ledo luitus, susirandame *viežkomis* nukaišytą taką ir žengiame tiesiai pirmyn. Jei giedras dangus – dar visi žvaigždynai tebėra savo vietose, jei mėnulio pilnatis – tuoj susiieškau jį žvilgsniu, o jei ūkanota – tai jau reikia nepamesti iš akių tų išganingų lazdučių palei taką.

Staselė man daug pasakoja apie Lietuvą, apie savo tėvų ūkį, kokius darbus ir kaip abi su seseria dirbdavo, kaip dalindavosi tarpusavy namų ruošą ir t. t. Pasakoja apie kaimo vakaruškas, apie įvairius jaunimo nutikimus, ir aš daug naujo sužinau apie Lietuvos kaimo gyvenimą. Ji vis šypsosi kalbėdama, ir aš matau plačias Lietuvos pievas, matau plušančius kaimo žmones, aiškiai įsivaizduoju jos tėvų sodybą, kurios niekada nebuvau mačiusi, matau ir pačią Staselę, smulkiai gėlėta vasarine suknele besiruošiančią į vakarušką... Lietuvoje liko jos mylimas vaikinas, vardu Juozas, už kurio, tikriausiai, ji būtų ištekėjusi. Nors jau įpusėjo ketvirti mūsų tremties metai, apie Juozą ji nieko nežino, kaip aš nieko nežinau apie mūsų Tėvą, ir ta

Jurta, kurioje gyveno tremtiniai. Bykovo kyšulys. 1943 m. Iš Rimanto Pūtvio asmeninio archyvo.

skaudi nežinia palieka dar kažkokią viltį, vardan kurios viskas ne taip beprasmiškai nyku.

Aprangą mes turime palyginti neblogą: vatines kelnes ir vatinukus, arba šimtasiūles, ten vadinamas *fufaikomis*. Staselė turi baltą zuikinę kepurę. Mano kepurė irgi buvo zuikinė, tik jau apsitrynusi, ir dabar jos viršus apsiūtas ruda vilnone medžiaga, – kažkada tai buvo mano brolio Rimanto kelnės, dar iš Lietuvos. Ant vatinių kelnių mes abi turime satino sijonukus, kurie neblogai sulaiko vėją, o kai pasilenkusios prie eketės traukiame tinklą, po sijonais tarp kojų suspaudžiame savo pirštines, kad jos neatšaltų ir greičiau atšildytų mūsų sušalusias rankas. Būtina turėti antrą porą pirštinių (geriausia zuikinių), kad baigusios darbą užsidėtume sausas. Taip pat nešamės rankšluostį, kad baigusios tikrinti tinklą kuo greičiau nusausintume rankas prieš sukišdamos jas į pirštines. Rankšluostis, žinoma, greitai nuo šalčio pavirsdavo *ragože*, bet taupiai naudojant ir šluostantis vis kita vieta, jo užtekdavo.

Jei diena vėjuota, eketę apgaubiam skydu (*ščitu*), tokiu iš trijų dalių grubiai sukaltu, maišine medžiaga aptrauktu rakandu.

Mudviejų rankos, reikia pripažinti, šalčiams buvo atsparios, ypač Staselės: juk žvejoti pradėjome nuo pat rudens, tad jos, pamažu grūdinamos, net per didžiuosius šalčius mūsų neišdavė. Visą žiemą tinklus traukėme dviese, Kalvėnas griežtai atsisakė dalyvauti toje „procedūroje“, apeliuodamas į savo nušalusį mažąjį pirščiuką. Jis vadovavo ekečių kalimui. Be abejo, tai sunkus darbas, bet jį dirbant sušyla visas kūnas, o traukiant tinklą labai svarbu, kad kūnui būtų šilta, tada ir rankos mažiau šąla. Mudvi su Stasele sutariame ir dėl darbo, tad tinklą traukiame pakaitomis: viena be pirštinių lupinėjame žuvis iš tinklo, o kita per kitą eketę traukiame *progoną*, tai yra 24 m ilgio storą virvę, prisegamą prie traukiamo tinklo. Visą tinklą sutraukus prie tikrinamos eketės ir išrankiojus žuvį, reikia jį vėl atgal po ledu grąžinti. Tai ir daroma traukiant *progoną* pro kitą eketę. *Progoną* galima traukti ir su pirštinėmis, jų negailint, arba persimetant jo galą per petį ir einant ledu tolyn, ką mes dažniausiai ir darome. Tada *progonas* velkasi sniegu, apšaldamas vis storesniais ledo karoliais, kuriuos kartkartėmis reikia nudaužyti į ledą. Jeigu laimingu atveju randame tinkle daug žuvų, šaukiame Kalvėną traukti *progoną*, o pačios kimbame į tinklą, ir apima mus žvejo azartas. Be galo smagu, jei žuvų daug, nors ir užgelia rankas. Tada ir darbas ne beprasmiškas. Užgėlusias rankas daužome į pečius, stengiamės šokinėti ir sušilti, o Staselė kartais neapsikentusi paima iš Kalvėno peikeną ir kapoja ledus, kol kūnas sušyla.

Vis dėlto žuvų prie Tababastacho salos sugaudavome žymiai daugiau negu Bykovo pakrantėje ir kraudavome jas krūvutėmis prie ekečių, apmesdami iš viršaus sniegu. Taip darydavo visi žvejai. Sniegu apmesdavome ir jau užsitraukusį leduką virš patikrintų ekečių. Ta sniego danga apsaugodavo nuo gilaus įšalimo, nes kitą dieną vėl reikėdavo kalti eketes ir tikrinti tinklus. Jei žuvies mažai, dažniausiai patikrindavome pusę tinklų, o kitą pusę – kitą dieną. Bet jeigu žuvies bent kiek daugiau – rūpėdavo patikrinti kuo daugiau tinklų.

Ir taip pamažiukais slenka žiema. Bežvejodami sulaukėme ir pirmo saulės blyksnio. Tai buvo nepaprastai gražu ir įspūdinga, ant ledo platybių labai gerai viskas matėsi. Dienoms ilgėjant padangė vis labiau nurausdavo, bet tuoj vėl imdavo blėsti ir temti. Paskutinę dieną prieš saulei pasirodant ji buvo tokia raudona, kad atrodė, jog reikia tik pirštu pakrapštyti, ir įvyks stebuklas: iššoks ugninis kamuolys iš už horizonto. O kitą dieną mums betriūsiant prie ekečių toje raudonai nudažytoje padangėje prie horizonto pasirodė siauras saulės kraštelis ir pabėrė virš sniegynų žėrinčių spindulių pluoštą. Esu tikra, kad visi, kas tuo metu buvo lauke, sustoję žiūrėjo į mielą dangaus šviesulį, vėl sugrįžtantį pas mus. Bet virš horizonto ji nepakilo. Kitą dieną išlindo pusė saulės, ir tik po kokių trijų dienų ji atsiplėšė visa, bet ir vėl tuoj pasislėpė. Po to ji kasdien pakildavo vis aukščiau ir aukščiau, vis didesnį žingsnį padarydama padangėje ir įgydama vis šviesesnį, ne tokį raudoną spindėjimą.

Saulės pasirodymas visus pradžiugino. Vis dėlto su jos grįžimu artėja ir pavasaris (tiksliau, vasara): sušils oras, sujudės ledynai, vėl atsivers kelias į pasaulį. Kas žino, ką atneš mums ši vasara, bet vis dėlto ji artėja, ir pasidaro tarsi lengviau vykdyti savo kasdienes pareigas.

Orai būdavo toli gražu ne tik palankūs. Būdavo pūgos, *purgomis* vadinamos, ir tada mes ištisomis dienomis neišeidavome iš namų. Mūsų eketės stovėdavo nejudinamos, sniegu užneštos, mes patys sėdėdavome namie ir laukdavome vėją nurimsiant. Po tokių *purgų* prie ekečių būdavo daug darbo. Ilgesnį laiką nejudinamas ledas stipriai įšaldavo ne tik iš viršaus, bet ir iš ekečių šonų, tad reikėdavo stipriai pasidarbuoti jas kalant, kuo daugiau užkabinant iš kraštų. Gerai iškirsta eketė turi atrodyti kaip piltuvėlis plačiuoju dugnu žemyn. Tokią eketę užtenka keletą dienų prakirtinėti tik iš viršaus, nejudinant šonų.

Tinklus po *purgos* taip pat rasdavome įvairios būklės. Juose įstrigusi žuvis būdavo jau be gyvybės ženklų, ji po dienos kitos imdavo gesti. Jas apipuldavo *barmaškės*, tokie maždaug žirnio dydžio rudi padarėliai, ir kartais tinkle rasdavome tik plikai apgraužtą žuvies nugarkaulį ir galvą. Bet bjauriausia būdavo, jei *barmaškės* dar nebūdavo užbaigusios savo darbo: žuvies oda iš paviršiaus atrodydavo lyg ir nepaliesta, bet viduje būdavo jų kimšte prikimšta. Pradėjus tokią žuvį narplioti iš tinklo, *barmaškės* pasipildavo kaip iš maišo, ropinėdavo, kutendamos rankas, ir reikėdavo stipriai sukąsti dantis ir įveikti norą viską mesti ir bėgti šalin.

Kartais užplaukdavo medūzos – arbatinio puoduko dydžio, oranžinės ir rausvos, be galo gražios jūros gėlės vandeny. Iš tinklo jas krapštyti būdavo nemalonu, lyg liestum kisieliaus gniužulą. Išmestos ant ledo tuoj pavirsdavo niekinga rausva mase. Nemėgdavom medūzų. Jos reikšdavo, kad žuvies tą dieną nebus.

Vieną kartą bežvejojant ėmė kilti *purga*, ir kol mes, viską sutvarkę, pasileidome namo, *purga* įsisiautėjo ne juokais. Pirma sniego gyvatukai bėgo pažemiais, bet, vėjui vis stiprėjant, sniegas gūsiais lėkė jau virš galvų. Mes visaip dangstėmės veidus, o horizonto jau nebesimatė. Susmaigstytos *viežkos* tarpais buvo išvirtusios, ir po geros pusiaukelės mes pametėme kryptį. Čia atsitiko pats blogiausias dalykas *purgoje*: mes susiginčijome dėl krypties ir nuėjome kiekvienas savo pasirinkta linkme. Laimei, visa tai įvyko ne per toli nuo kranto, ir mes visi trys greitai jį priėjome: aš per vidurį, Staselė iš dešinės, Kalvėnas iš kairės pusės. Čia greitai vėl vienas kitą susiradome ir jau laimingai pasiekėme savo namus.

Mūsų laimė, kad tai įvyko arti kranto. Kur nors toli ant ledo toks išsiskyrimas būtų nedovanotinas, ir pasekmės, tikriausiai, būtų apverktinos. O gal čia suveikė nuojauta, kad krantas tikrai jau kažkur čia pat, todėl taip lengvai leidomės į šią pavojingą avantiūrą. Dabar jau sunku tai nustatyti. O krantas, toks nesvetingas ledinis Bykovo iškyšulys, tą akimirką mūsų išgąsčio apimtoms širdims pasirodė be galo geidžiamas, toks reikalingas, ir mes su palengvėjimu atsikvėpę, ropštėmės jo siauru tarpekliu, vėjo į nugaras genami.

Saulei pasirodžius padažnėjo *purgos*, dažnai reikėdavo grumtis su vėju, nors didelių nelaimių neįvyko, išskyrus vieną nesėkmę. Kartą, gal po sekmadienio, nuėję ant ledo apsižiūrėjome, kad dauguma mūsų sugautos ir sniege užkastos žuvies dingo. Kažkas ją pavogė ir nusivežė be jokių

Antano Daniliausko piešiniai. Popierius, plunksna, rašalas. Piešta iki 1956 m.

skrupulų. Tai buvo žiaurus smūgis. Žuvį prie ekečių palikdavo visi žvejai, į sandėlį veždavo tik prigaudę daugiau. Mes taip ir nesužinojome, kas susidorojo su mūsų triūsu.

Kartą ryte užėjusi pas Staselę, radau ją jau išėjusią. Motina buvo niūri ir nekalbi, tamsią skarelę užsitraukusi žemai ant akių. Tarsi kažkokią negandą pajutau, tik nesupratau, kas atsitiko. Pasileidau žinomu keliuku link ekečių, priekyje judėjo du juodi siluetai: Staselė ir Kalvėnas.

Tinklus tikrinome mažai kalbėdamos, bet supratau, kad linksmoji Staselė blogos nuotaikos. Grįžtant namo ji pasakė, kad gavo laišką iš Lietuvos ir sužinojo, kad jos Juozas žuvo kone pirmą karo dieną, palaidotas kažkur ant kalniuko, netoli jų buvusios sodybos. Štai kaip liūdnai viskas susiklostė... Kai ji man pasakodavo apie savo jaunystę Lietuvoje ir puoselėjo viltį, kad gal dar ne viskas prarasta, jos mielasis jau seniai gulėjo po velėna, ir tos svajonės pasirodė tuščias burbulas. Gaila man buvo Staselės, gaila to jauno vaikino, bet gerai žinojau, kad panašios žinios apie artimuosius gali pasiekti kiekvieną iš mūsų, kad nevalia praskysti ir garsiai raudoti, o reikia kietai užspausti skausmą savyje ir kantriai tęsti savo kasdienius darbus.

Kartais, eidama po žvaigždėtu ar jau švintančiu dangumi, kurdavau eilėraščius. Šiaurės gamta, kad ir svetima mūsų širdžiai, nuteikdavo mane lyriškai, žadindavo begalinį ilgesį, o sukilę jausmai savaime rimuodavosi. Kartodavau tuos posmus mintyse, o parėjusi namo užrašydavau. Žinoma, nei Kalvėnas, nei Staselė neįtardavo, kad many nubudo, tegu ir trumpam, poetės galia, kad man be galo svarbu įsiminti tas eilutes, taip lengvai plaukiančias iš širdies, ir todėl aš vis atsilieku nuo jų, noriu, kad niekas mano minčių netrikdytų. Staselė vis atsigręžia ir skubina mane, o aš droviuosi pasakyti: „Palikite jūs mane ramybėje!“

Saulė kilo vis aukštyn, kaskart vis labiau įsidienodavo, ir gal apie balandžio pradžią mes nuėmėme savo tinklus. Ištraukėme kryžiokus, tegul jie ilsisi iki rudens. Baigėsi mūsų sąlyginės laisvės dienos, baigėsi šviežios žuvies kąsnis mūsų racione, ir vėl pradėjome dirbti prie statybų. Tai atkasinėdamos sniegą, kurio vis dar buvo sočiai, tai veždamos rąstus ir pan. Ten dirbant mus pasiekė ir žinia apie karo pabaigą. Nors karo tolimoje Užpoliarėje tiesiogiai nejautėme, bet tą žinią visi sutiko džiaugsmingai. Sušaukė mus visus dirbančius prie kontoros, pranešė tik ką gautą naujieną ir

Antano Daniliausko piešiniai. Popierius, plunksna, rašalas. Piešta iki 1956 m.
Piešiniai– iš Viktorijos Daniliauskaitės asmeninio archyvo.

paleido namo, darbo dienos pabaigos nesulaukus. Vienos moterys apsiverkė iš džiaugsmo, kitos bent iš paviršiaus liko abejingos. Labai jau buvome pripratinti prie visokių *monų*, ir visas naujoves priimdavome santūriai. Bet vis dėlto buvo aišku, kad galima laukti pasikeitimų, nors dar nežinia kokių.

Vasarą vėl žvejojau su dešimties žmonių brigada, traukėme visi tinklą (*nevadą*), mirkdami vandeny, o pasikeitimai mano gyvenime įvyko rudenį, kai Mamos paraginta, broliui ir seseriai pritariant, pradėjau lankyti Bykovo septynmetės mokyklos septintą klasę. Nors septynias buvau užbaigusi dar 1941 m. Šiauliuose, bet Bykove aukštesnės nebuvo, o man, blogai mokančiai rusų kalbą, darbo užteko.

Taigi, prasidėjo naujas mano gyvenimo etapas, pareikalavęs iš manęs savotiškos tvirtybės. Palikau savo įprastų draugų ratą. Šiaurėje, kur fizinė jėga ir geri darbininkai yra gerbiami ir vertinami, aš, pradėjusi eiti tuo keliu, staiga jo atsisakau, netenku darbininko kortelės ir einu su vaikais į mokyklą, taip nusileisdama laipteliu žemyn. Tai nėra visai paprasta, kai tau 19 metų. Žinoma, niekas iš mano draugų man nieko neprikišo (bent į akis), gerai ir tai, kad buvau ne viena tokia, savo noru pasitraukusi iš dirbančio jaunimo. Mums kelioms buvo lengviau adaptuotis naujoje aplinkoje, iš kurios aš jau nebepasitraukiau.

Išsiskyriau ir su Stasele, ji liko dirbti Bykovo žuvų ūkyje. Vėl su ja susitikau tik 1952 m. Jakutske, kai jau savarankiškai bėgiojo mano pirmoji dukra, o vyras baigė studijas Pedagoginiame institute. Staselė per tą laiką buvo savavališkai parvažiavusi Lietuvon, kažkiek laiko ten nelegaliai pagyveno, ir vėl buvo gražinta atgal į Jakutiją. Juk nevalia apleisti savo bausmės vietos net ir tuo atveju, jeigu niekas nepaaiškino, kokia tavo kaltė ir kiek laiko reikės tą nesamą kaltę išpirkti.

Staselė buvo tokia pat linksma ir vėl šypsojosi pasakodama, ką Lietuvoje mačiusi.

Vilnius, 1989 m.

Parengė Viktorija Daniliauskaitė

WINTER FISHING IN BYKOVO

Julija DANILIAUSKIENĖ

We share here the memories of Julija Pūtvytė-Danilauskienė (1926–2009), papercutting artist, about her years in exile. 15-year-old Julija, on 14 June 1941, together with her mother Darija Zubovaitė-Pūtvienė, sister Aleksandra and brother Rimantas, was exiled to the Altay region, and from there – to the Lena river delta. His father – Stasys Pūtvys, who worked for three years as Minister of Agriculture – died in 1942 at Gorky prison. In this selection of memories, Julija remembers 1944, when she was 18 years old. At that time, she was working at the Bykovo fish farm and spent the entire polar night fishing with nets in ice holes. The family returned to Lithuania only in 1956. These reminiscences were written down only in the years of the Rebirth. The childhood memories of Julija Daniliauskienė and her brother Rimantas Pūtvys, about their carefree lives at the Šilo Pavėžupis manor (Šiauliai d.), were published in previous issues of this journal.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA

LIETUVOS NACIONALINIS
KULTŪROS CENTRAS

PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ
ŠVENČIŲ FONDAS

Liaudies kultūra. 2018 Nr. 4 (181)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Vyriausioji redaktorė

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. liaudies.kultura@gmail.com

Skyrių redaktoriai:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. liaudies.kultura@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. linute.arch@gmail.com

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Elena TREČIOKAITĖ

Kalbos redaktorė – Asta ŽŪKAITĖ

Redakcinė kolegija:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių kalbos institutas, P. Viliešio g. 5, LT-2055 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyrininkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Kraštotyrininkė, kultūrologė
Irena SELIUKAITĖ

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяноведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия

TURINYS:

Laisvės kovų pėsakais. Pokalbis su istorike, Lietuvos laisvės kovos įamžintojų sąjūdžio pirmininke dr. Aiste PETRAUSKIENE | **1**

Moksliniai tyrimai

Vykintas VAITKEVIČIUS. Lietuvos partizanų tapatybės dėlionė | **11**

Darius KUOLYS. Simonas Daukantas – „įspėjęs ateities dvasią“ | **24**

Greta PASKOČIUMAITĖ. Iš praeities tavo sūnūs: Lietuvos istorija partizanų akimis | **33**

Keliai į 1949 m. Lietuvos partizanų vadų susitikimą | **44**

Enrika KAIRIENĖ. 1949 m. vasario 16-osios Deklaracijos signatarai | **50**

Pokario partizanų kovos istorija – užduotis ateities kartoms. Pokalbis su Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro istoriku dr. Dariumi JUODŽIU | **59**

Pažintys

Neramiosios Krikštonių krykštės. Pokalbis su Bronium KAŠELIONIU | **69**

Moksliniai tyrimai

Aistė PETRAUSKIENĖ. Karas ir šventės. Partizanų švenčių ir atmintinų datų kalendorius | **77**

Atmintis

Klemensas LOVČIKAS. Vaikystės kaimų takai | **86**

Julija DANILIAUSKIENĖ. Žiemos žvejyba Bykove | **88**

Nuotrauka viršelyje: Jungtinės Kęstučio apygardos vadovybė ir ją saugantys partizanai. Centre sėdi apygardos vadas Jonas Žemaitis. 1947 m. Iš Romo Kauniečio asmeninio archyvo. Nuotraukos fragmentas. Išsamus jos aprašas – žurnalo 50 p.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Projektą „Tradicinės kultūros tąsa, kaita ir kartotė IV“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 15 000 eurų.

LIETUVOS KULTŪROS TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektą „Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija: problemos, tyrimai, interpretacijos IV“.
Skirta 9 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© „Liaudies kultūra“, 2018
Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2018 08 23
Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l.| Tiražas 1000 egz.
Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | http://**www.lnkc.lt**
Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“, Dariaus ir Girėno g. 39, Vilnius